This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

53 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 53

ПРИПОВЕТКЕ

Л. К. ЛАЗАРЕВИЋА

СВЕСКА ДРУГА

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

Lazarević, L. K.

53 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 53

ПРИПОВЕТКЕ

Л. К. ЛАЗАРЕВИЋА

СВЕСКА ДРУГА

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1899

PG1418
L35317 6
1898
v.2

ОД УРЕДНИКА

Уз прву свеску „Приповедака“ Лазе К. Лазаревића 46) проговорено је опширније о његову књижевном раду; само је остало да се каже што треба о рукописима његовим и о издању. Сад се о тим рукописима говори овде у I одељку, а у III се казује како је ово издање приређено. Ко би пак од читалаца желео прочитати коју реч о Лазаревићевим посмртним радовима који се штампају први пут у овој другој књизи „Приповедака“, може прочитати II одељак овога предговора.

I. Лазаревићеви рукописи.

Као што је споменуто већ у првој свесци овога издања, од Лазаревића су остали многи посмртни рукописи које је покојникова удовица, г-ђа Лазаревићка, ставила на расположење Задругину уреднику с ретким интелигентним пијететом.

Ти рукописи нису били сређени, и требало је доста пажње да се поједини табаци и листови саставе како треба. Сад су у овом издању штампани од тих рукописа: у првој свесци „Швабица“, а у другој они Лазаревићеви одломци који су сви скупљени у другом делу књиге, као „Додатак“ (с. 155—285).

1. О рукопису „Швабичину“ могао би се написати читав занимљив чланчић: осем онога што је у овом издању штампано, сачувани су многи комади од ње, писани пре но што је добила последњи облик. Ту су забележене поједине речи, мисли, појаве итд.: ту су први концепти појединих одељака. Сама приповетка написана је била сва на полутабацима беле

писаће хартије (превијеним у облику кварта), у ступцима као што је и већина осталих његових радова. После је, како је у лањском предговору казано (св. I, стр. XII), хтео писац целу приповетку прерадити: али је стигао само до трећега писма. Тај прерађени део писан је на целим табацима беле писаће хартије. Том приликом прерадио је и писмо XI те га написао, нешто писаћком а остало мастилом, из нова на непревијеном полутабаку фине хартије на какој је писао и друге неке ствари последњих година, као што ће се мало даље видети код броја 7 и 8. Од исте је хартије и полутабак, превијен (као што су и други), на ком је писмо XII. И то је без сумње позна прерада.

Не бројећи оне разне прве концепте и белешке. свих тих полутабака (и табака) има — 34. Они нису били обележени бројевима, те их је требало пажљиво распоређивати. То не би било тешко, да се текст наставља с једнога на други, него су многи исписани само донекле па се ту са свршетком појединога писма свршује сам рукопис а остало стоји празно. Ни сама писма нису обележена бројевима, као што нису ни главе у одломцима других радова штампаних у „Додатку". Исто тако на неким од ових писама нема ни обичнога почетка, а нека немају завршетка. У последњем писму, на средини, стоји празно место за 6—7 редака. Све су те празнине у овом издању обележене тачкицама.

2. На првом је месту у „Додатку" одломак који сам назвао „На село" (с. 157—72), јер ни једном од ових одломака није сам писац оставио натписа. Писан је на полутабацима као „Швабица". Али првих полутабака нема, а на крају их јамачно није више ни било, јер последњи није цео исписан, већ се рукопис прекида близу краја треће стране. Тих је полутабака седам. По хартији, по рукопису, по мастилу, а и по самом начину и садржини писања (које доста напомиње Тургењева), рекло би се да га не раставља велики размак од „Швабице". Могао га је дакле писати или у Србији, кад је због рата био код куће, или по повратку у Берлин. Још би се рекло да ово није пи-

сао с каким већим прекидима. Једино се, и по мастилу, види да је нешто мало доцније дописао крај (с. 171—2: „ — Нуто де! Ја, по богу брате, итд.“) и алинеју „А био сам добар ђак итд.“ (с. 169).

3. Даљи сам одломак (с. 173—6) назвао „Тешан“. Писан је на два мала поштанска табачића. С почетка јамачно није више ни било, али даље можда и јесте, јер је други табак исписан сав до краја, а ипак је последња реченица остала недовршена. Да је збиља писац продужио писање, можда сведочи и то, што баш на овој последњој страни има јаковнијим мастилом исписан уметак: „Он се пљусну два три пута водом на бунару из кове, коју је још синоћ неко пуну оставио на сантрачу“.

Ово је један од најдоцнијих радова Лазаревићевих. То се види и по начину како свој предмет схвата и обрађује и по хартији, јер је на такој хартији писао последњих месеца свога живота.

4. Одломци које сам скупио под натпис „Секција“ (с. 177—92) писани су овако. Онај који сам обележио бројем I (с. 177—84) на два је табака клечане („каниране“) писаће хартије (од другога табака одсечена је четвртина), а писао га је Лаза јамачно 1880—1882 године. Одломак II (с. 184—9) писан је на засебном табаку дрикчије хартије (за концепте). Он се најпре почињао овако: „Чисто нећете веровати што ћу вам причати: Један пут сам се десио у селу, не знам каким послом, кад *дотрча*“ итд. После је прецртано све до речи „дотрча“ којом се у овом издању почиње одломак. У рукопису пак стоји и сад при врху стране: „Ово се дешава у селу“.

Овај је други одломак морао Лаза написати после лета 1885 године, јер му је тада на аранђеловачкој Киселој Води причао г. Живан Живановић како је њему, за време првога турскога рата (1876), неки сељак, у разговору о његову имену, казао од прилике оне речи које казује у причи Живану Станојица (с. 185)[1]. Тада

[1] Г. Живановић је био добар те ми је о томе дао податак, који може послужити за познање Лазаревићева стваралаштва. С тога, хвала г. Живановићу, и исписујем ове његове речи.

је Лаза и у већ написаном одељку (I) свога дотадашњега *Луку* прекрстио у — *Живана*. — По овом другом и по трећем одломку види се да је Лаза остављао свој ранији (аутобиографски) начин причања и прилазио објективном. Ваљда је мислио прерадити после тако и цео први одељак. — На једној хартици за рецепте лекарске (с Лазиним штамбиљем) има ова белешка: „Док је Илија немирно и доктор мирно спавао хајдемоте часом Живановој кући! Његов деда. Сан његова деде". Почетак овога употребио сам и додао као почетак III одељка (с. 189—90). Остало у овом (трећем) одељку написано је на првој страни табака хартије сличне оној на којој је писан и II одељак, али нешто блеђим мастилом. — Осем тога имају на једној четвртини табака белешке (писаљком) које сам штампао под IV (с. 190—2). Ту сам између заграда испричао, по казивању г-ђе Лазаревићке, како је Лаза мислио наставити и завршити ову причу. То је госпођи причао он на Маргарети код Пеште 1887 године.

5, 6 и 7. После „Секције" штампани су одломци под натписом „Вучко" (с. 193—224), па онда: „Баба-Вујка" (с. 225—35) и „Стојан и Илинка" (с. 236—67). Ови о „Вучку" и „Стојану и Илинци" најдужи су међу свима другима. Све су ове три ствари тесно везане међу собом, као што се одмах види по стр. 232—3, 244—5, по напоменама на њима и по целој садржини ових радова.

А) Само због те тесне везе и штампан је „Вучко" у овом издању, и ако га иначе не би требало овде штампати, јер је то писац сам био прерадио и, као грађу, употребио у приповеци „Он зна све" (с. 121—54

„Повод разговору, једног јутра, на Кутима више Рашке, био је овај:

„Седећи крај ватре говорили смо о именима. На то ћу ја рећи да ми је криво што, где год видим у војсци Живана, све је или „сејиз" или „ашчија" или налик томе, а волео бих да их видим: заставника итд. На то одговори један сељак:

„— Господине, немој да се љутиш што ћу ти рећи, кад говориш о имену. Ти знаш коње алате. Они махом не ваљају ни један; али, кад се потреви алат да ваља, он превазилази *све коње... Тако* су и људи којима је име Живан..."

ове књиге), — Вучко је писан у неколика маха. Најстарије ће бити оно што је штампано на стр. 195—204 (до „и гута пљувачку"). То су четири табака плаве канцелариске хартије (последњи је, као у канцеларијама, исечен ножицама на два полутабака). Ту се мали „јунак" приповедачев још не зове Вучко, него — Јова, а мати његова — Аница. За тим је онај наставак на стр. 204—207 („Дете болова ..... Од куд толико срце у толишног човека?![1]), писан на једном табаку беле обичне писаће хартије, и то само до при врху четврте стране[1]. Ту се он већ зове Вучком а мајка му баба-Вујком. На против у даљем, трећем, делу рукописа до краја (с. 207—24) мајка се зове Јоком, и по томе би се могло мислити да је и овај трећи део, као год и први, писан пре онога другога (на једном табаку). С овим трећим иде сам почетак приче (с. 193), јер је писан једнаким (плавим) мастилом и на истој (узано клечаној) канцелариској хартији: један стубац на првој страни једнога полутабака. Овај трећи део има још шест табака, и то три речене хартије, а три врло просте беле. Рукопис се завршује при врху треће стране последњега. Крај (с. 220—24) није писан мастилом него писаљком. По свему бих рекао да је ово писао Лаза од прилике 1881—85 године. Кад је доцније он Вучка обрадио у причи „Он зна све", ово је све постало непотребно; али је ипак остајала слика газда-Јове Игњатовића и његове породице, те кад је Лаза после стао писати „Стојана и Илинку," имао је из „Вучка" готова два табака о газда-Јови, и јамачно је одређивао за своју нову причу оно што је сад на стр. 210—13 („183. године о Ђурђеву дану ... Са тога она пође у основну женску школу, код г-ђе Луизе"), те је за то прецртао ни-

[1] Ипак је и ова хартија канцеларискога порекла: на врху прве стране стоји нечијом другом руком:

„рађено 21 Септембра 1880 у Београду

„Овоокружној власти предстао је данас г. ....«

Из под тога почиње Лазино писање. Јасно је да је он овај табак писао после горњега дана, можда у какој канцелариској доколици.

саљком све што је после тога било о Вучку на другом од та два табака, а што је у овом издању штампано на стр. 214—6 (до: „Шта више после вечере је доле у момачкој кухини"), па је наставио онако како је у III глави одломка о „Стојану и Илинци" (стр. 244 и даље).

Б) О „Баба-Вујци" имају четири табака беле писаће хартије. Од четвртога је исписана само прва и две трећине друге стране, па је ту прекинуто. Сам овај четврти табак друкчије је хартије, а и мастило је некако јаковније, али се ништа не може пресудно рећи. Напоменућу да се Амина, које, по причању у овом одломку, нестаје, опет јавља у „Стојану и Илинци".

В) „Стојан и Илинка" писани су у неколика маха. Прво је оно споменуто причање о газда-Јови и његовој породици (с. 210—13 ове књиге). На то је био наставио, на табаку обичне писаће хартије, оно што је штампано као почетак III главе на стр. 244—6 до речи: „Можда ће се то видети гдегод из даљега причања". После тих речи рукопис је најпре гласио овако:

„а сад да пустимо Илинку нека расти, док нам опет не затреба.

„II

„Браћа Видак и Новак држали су магазу у трећој кући од газда-Јовине. Видак је био 3 године старији од Новака, радња се по њему звала, он је и радио све и сва, па ипак је Новак носио се лепше од њега, и имао пећанске пиштоље, каквих онда није било у целој вароши. Док Видак претаче ракију, или недељом оде по вересију, дотле Новак игра клопе, трчи трку, или води коло у Дишином врту".

С тим је писац стао на дну друге стране, а кад се доцније вратио газда-Јови и Илинци, прецртао *је цело то место* и, на трећој и четвртој страни ре-

ченога табака, наставио онако како је сад штампано на стр. 246 и даље[1].

Осем реченога почетка III главе сви су остали одломци у овој недовршеној приповеци писани у последње време пишчева живота. Он се, управ, у један мах носио мишљу да ово сврши за Мариновићеву награду Српске Краљевске Академије, али се после одлучио за „Он зна све". Тако „Стојан и Илинка" оста, по оној Бранковој, „у тражама".

Оно што сам штампао као I главу налази се на два табака беле хартије за концепте; други је табак исписан само до краја прве стране. — II је глава исписана на два табака фине (јаке а углачане) хартије, на којој је писао при крају живота. У њима се „јунак" приповетке не зове Стојан него — Јанко. Ни овде други табак није сав испуњен, него до близу краја друге стране. Ту је прекид. — О почетку III главе већ сам говорио. Даље приповедање захватају још шест табака онаке исте фине хартије на какој је писана II глава. Шести је табак исписан до близу краја треће му стране и завршује се оним што је до средине 266 стране. — Уз ово шест табака иде и седми. На њему је (на првој страни и при врху друге, а остало је празно) исписан почетак IV главе (с. 266—7 до тачака при дну ове) и означено је, знаком за уметање, да то треба уметнути при крају трећега од поменутих шест табака. Ја сам извршио то уметање, али ми је за то са реченога трећега табака ваљало изоставити речи: „На неколико дана после тога био је испит", па сам то изостављено место обележио тачкицама (с. 257). — На послетку, на једном комаду хартије нашао сам белешке које сам штампао на крају

[1] Имамо још трага како је писац, по првој намери, мислио наставити причу о Вучку и Илинци. То је концепат онога дела приповетке »Он зна све«, који је у овом издању штампан на стр. 126—33; само што је у том рукопису слика млађега брата, Илинкина девера, још више у засенку а старијега брата, мужа Илинкина, још истакнутија. Ту је овом брату, старијем, име Вучко, а Илинкин је отац газда-Јова, док се у »Он зна све« он зове теча-Тодор, старији брат-Видак, а *млађи* је, и по имену и по свему, Вучко (у концепту је њему име Младен).

свега осталога (с. 266—7, и још ону у напомени на с. 252), пропративши их у једно објашњењима која су ми се учинила потребна за лакше њихово разумевање.

8. „Побратими“ су рукопис од седам табака фине писаће хартије (која је већ спомињана код броја 7 и 2). На прва три табака има оно што сам штампао као I главу; на трећем је исписана само прва и друга страна, а на трећој су само четири реда, па је ту прекинуто. Остала четири табака штампао сам као II главу и везао их за прву са неколико речи у почетку (с. 274). Ни овде последњи табак није сав исписан, него мало више од две и по стране, па је ту писац стао. Ово му је био један од последњих радова. По казивању г-ђе Лазаревићке додао сам на крају како је мислио ову причу наставити. — —

Осем ових, има још нешто рукописа, али то су или још мањи и необрађенији одломци или просте, и ако врло лепе, белешке. С тога се више није овде могло штампати.

II. Одломци Лазаревићеви.

Поред девет Лазаревићевих приповедака, сведоче и ових седам недовршених или тек започетих радова шта је српска књижевност могла очекивати од његова пера, да га не ограби онако рана смрт. Ови су радови особито значајни за познање Лазаревићева приповедачкога развића. Одломци о Вучку и баба-Вујци показују га још са свим близу реалистичнога фотографисања. Ту преобладује нагомилани детај из живота. Колики је само пут одатле до приповетке „Он зна све“, где је приказан онај исти живот! Међу овим одломцима „Тешан“ нам је собом сведоцба како се фотографисање развило до правога портретовања, те смо у њему добили врло лепу стварчицу која ће се, овако штампана, убројити у стварне *добитке* данашње књижевности.

Проницање у смисао живота види се већ у одломцима о писару Илији, сељаку Живану и Илиној породици („Секција“). Ту стоји сељак према државним властима и њихну раду, ту је после требало да дође и сам људски живот са својим заплетима и трагичношћу.

Крећући се све више у круговима престоничкога друштва, Лаза за свој предмет узима, после, његове појаве и стара се да им прикаже битне стране које не види свачије око. Шабачки је свет при томе оставио, и свега му се једном вратио („Он зна све“). Шта више, он грађи поцрпеној из шабачкога друштва даје нову позорницу — Београд, и овамо је премешта. Тако је баба-Вујка, тако су газда-Јова и његова Илинка премештени из Шапца на београдски Дорћол. Ту су они везани за Лазина интелигентнога Србина, чиновника осамдесетих година.

То је његов Јанко, онај исти Јанко кога су читаоци раније познали у „Вертеру“ и у „Ветру“ а кога и овде виде у „Побратимима“ и у „Стојану и Илинци“. Поменуто је да у неким табацима Лазина рукописа овога последњега списа место „Стојан“ има „Јанко“, али, и кад то име не би указивало да је у све те четири приповетке један исти друштвени тип, то би се одмах видело по ономе што је он у свима једнако приказан. Тако је Лазаревић дао потомству, ако не свестрану и потпуну свакако најпотпунију, слику образованога Србина из краљевине у његово време. Можда у свој осталој уметничкој литератури за једно нема о томе колико у самога Лазаревића.

Најпотпуније је свој тип мислио јамачно дати Лазаревић у „Стојану и Илинци“, што би, како би се рекло, било обрађено као читав роман, јер му у већ написаним и сачуваним одломцима и белешкама ви-

димо све елементе. Пошто је у „Вертеру“ и у „Ветру“ приказивао Јанка у моментима бећарскога живота, ту је хтео показати га у породици: каки је са женом, и како ту схвата и врши своје дужности. Али, остало је на почетку, и данас се не може лепо, а поуздано, ни ухватити сва његова мисао.

Ово се исто може рећи и за остале одломке: „Побратиме“, па „Секцију“ и „На село“! С тога они и немају довољно оне светлости која озарава и оживљава сваки редак, сваку реч уметнички написане ствари.

Али, за поуку другима, ови радови, овако несвршени, показују и друго нешто: начин Лазаревићева стварања а у једно нам они откривају у неколико душу писчеву и пружају неколико редака аутобиографије његове. У њима су сачувани многи јаковни утисци како су одмах бачени на хартију. Ту видимо даље писца како путује у село к рођацима по Поцерју или, лекарским послом, по Подунављу; видимо шабачки живот у ком је одрастао па београдски у ком се развио и у ком је, после, радио. За одломке „Побратими“ може се слободно рећи да су, у очи смрти, лирски излив ретке нежности коју је сам био срећан доживети и проживети срцем.

III. О овом издању.

Према задатку Задругиних издања текст је ових „Приповедака“ штампан критички, наравно у колико се то може сложити с ширином читалачких редова задругарских. Све је прештампано или штампано верно писчеву издању или рукопису. Сем раније описаних рукописа, за основу су овом издању послужили:

1) Збирка „Шест приповедака“ (Београд, 1886);

2) Лични пишчев примерак два табака „Отаџбине“ на којима је штампан „Ветар“, те је Лаза на њима исправио штампарске грешке и још понешто; и

3) „Он зна све“ (Академијино издање).

За оцену пак и исправку појединих места у тексту те три књиге употребљени су још текстови првих шест приповедака које је Лаза штампао: прве приче у „Српској Зори“, друге у „Словинцу“, па трећe, четврте, пете и шесте у „Отаџбини“. Нарочито је драгоцен један ручни примерак, поклон уредника „Отаџбине“ кумчету — детету Лазину, у ком су повезани табаци, из „Отаџбине“, све те четири приповетке. На том је примерку Лаза сам исправио многе штампарске и још неке омашке у првим двема и у почетку треће („Вертера“).

У овом новом издању, поред вернога репродуковања текста, уредников се задатак и посао свео на ово:

1. Интерпункција је доста мењана, особито у списима који се сада први пут штампају. У дијалозима или иначе свуда су стављане наводнице или почивке за означивање говора. Уједначена је свуда употреба малих и великих слова. Стављени су апострофи где је писац пропустио: међ', нек', јал' (passim). — Исписана је цела реч где је била скраћена: „*свети*“ (у разним облицима, I, 79, 102, 140, 145, 147, II, 75, 226), „*професора*“ (II, 36, овако цело и у „Отаџбини“), „*године*“ (II, 182), „*полициска*“ (II, 182), „*сахата*“ (II, 184), „Сама сам га, *море*..., Сама ћу га, *море*..., Шинућу га *море*..., Устај, устај, *море*...“ (II, 262). — Цифре бројева исписиване су словима.

2. Састављање и растављање речи у Лазе није доследно. Он се сам држао Даничићевих принципа, али није био у век довољно пажљив, а осем тога доследност су му кварили слагачи, редактори и коректори. Сад је обраћена пажња да се све уједначи.

3. Правопис је требало дирати само за неколико ствари: — Погрешно је писао *х* у речима: *х*рвање (I, 155, 157), *х*рвати се (II, 25, 103, 237), об*х*рвати

(II, 57); а није га писао у: пр*х*нути (II, 52, 232), *х*ич (II, 89), *х*апс (II, 94), *х*ајван (II, 159), *х*омут (II, 162), *х*одати (I, 35 и 53 два пута), *х*одити (passim) или га је случајно пропустио у: *х*ранити (II, 228 и 229), би*х* (II, 184: „Морао би*х*...“; 199: „И не би*х*...“; 251: „да би*х* сад...“), правитељски*х*, млађи*х* (II, 159, 160 и 264), опамети*х*, духну*х*, сркну*х*, пођо*х*, нађо*х* (I, 39, 46, II, 159, 164 и 167). — Изостављено је *ј* у догађајима као: авли*ј*ски, а нехотице је пропуштено изоставити га у речи „дванаје*ј*стину“ (II, 165), према другим таким. — Писац је био извршио једначење по звучности групе *тч*: по*тч*инити (I, 90 и II, 246), а није био извршио у другим групама у речима: „од*х*укивати“ (I, 84), „од*х*укнути“ (II, 15), „под*х*ватити“ (II, 77), „под*к*радати“ (II, 220), „ау*гс*буршки“ (II, 1), „ане*кд*отица“ (II, 18 и 21).

4. Акценти су у Лазаревића врло правилно бележени; само са̏м три омашке морао исправити: „сељаци се шћућурише, са̏мо их срце боли, али што мора бити, мора“ (I, 115); „оглѐдао“ (II, 106); „а̀ да га“ (II, 217). — На неколико пак места означио сам ја акценат, јер је био потребан: „а̀ да падне“ (I, 138), „прѐко“ (II, 5), „тà“ (II, 51), „а̀лат“ (II, 185), „а ја са̏м остао“ (II, 227) и „са̏м кажем“ (II, 251).

5. Против јужнога говора, којим је Лазаревић штампао „Школску Икону“, било је неколико грешака. Тако је стајало на неколико места: „Миħа“ м. „Миħо“ (92, 93), „Миħу“ (4 пад., 95), док је на другим било добро (96, 7, 106 и др.). „Крста“ (97) оставио сам непромењено. Грешке: „сви*ј*ема“ (99), „уди*ј*ела“ (102), „хоти*ј*ећи“ (101), „види*ј*ећи“ (142), и претераности: „поцрвењело“ (121 и 130), „вис*ј*ела“ (125) и „вис*ј*еше“ (142) — исправљене су. Нехотице сам пропустио исправити: „види*ћ*ете“ (102).

У осталим приповеткама има грешења против источнога говора: „при*ћ*исати прашкове“ (II, 143), „сми*ј*ати се“ (I, 9) „изгри*ј*ати“ (II, 230), „по̀лу̀ди“ (аор., II, 149), „засветли*ш*е“ (II, 58), „разлети*ш*е“ (II, 204), „зажели*о*“ (I, 9), „поштеди*о*“ (II, 85), „жути*о*“ и „ужути*о*“ (II, 150 и 250), „види*о*“ (II, 167 и

185), „стидио“ (II, 250) и „желила“ (II, 251). Али сам нарочито оставио у говору поцерских сељака: „Биоград“ (II, 171). Исто сам тако задржао и: „калфа-Божо“ (II, 215, а према томе исправио што је било: „калфа Божа“, 217), и „калфа Стево“ (217); на против: „газда-Јово“ (четврти пут на с. 218) исправио сам.

6. По што су облици у Лазаревића врло правилни, узео сам да су просте омашке ови ретки изузеци: „нами“ (I, 38); „кад би ви имали..., ласно би“ (I, 7); „болс“, горе“ „погоре“ (једн. сад. вр., I, 13, 40 и II, 31), „гору“ (3 л. мн., I, 40), „украђен“ (II. 49), „издубљен“ (II, 65), „промену“ (аор., I, 45), „променуо“ (II, 187), „мириши“(II, 230). Више се пута понавља ово: „висаше“ (II. 7, 226, и 7), „улазаше“ (II, 64), „налазаше“ (II, 201). „красаше“ (II, 24 и 226), „обилазаше“ (II, 241), па је и то све исправљено, јер је и писац сам то радио при штампању своје збирке за живота и у оним ручним примерцима које споменух. — На неколика места промакло се писцу те је облик глаголскога прилога прошлога времена, који се употребљава уз једнину мушкога рода, употребио уза женски род: „мајка искашљав се..., отворив...“ (II, 278—9). Писац често пише „његов“ а не „свој“; два пута је требало „његове“ (II, 220) и „њеним“ (II, 254) исправити[1].

7. Исправљен је знатан број штампарских, а у рукописима писарских, грешака. Тако нп. је било: „у откупи“ (I, 1), „колутове, они отури“ (I, 10), „сама аутора“ (I, 24), „наједи ми“ (I, 43), „тури“ (I, 44), „мном“ (м. „њом“, I, 47), „Било му је“ (I, 47), „једног“ (I, 49), „свакн помисао“ (I, 52). „Зелембаћ“ (I, 77; на осталим местима свуда н), „јед[ан]“ (II, 36; у „Отаџбини“ добро), „неколика (ibid.; у „Отаџбини“ добро), „каки тешко“ (II, 78), „држали су их“ (II, 83), „осећам сам“ (II, 114), „пошклобучену“ (II, ibid.), „не разбијајући се“ (II, 141), „околиш[е]ња“ (II,

[1] На другом од ова два места писац је најпре био написао: „Њене велике плаве очи гледале су“, па је после променио конструкцију, а заборавио променити и заменицу.

176), „беше и мене нешто тешко“ (II, 180), „тешко им је било навићи“ (II, 271). Слагачка је или коректорска грешка била: „понова“, I, 113 (а у „Словинцу“ је добро), 173 (два пут, а у „Отаџбини“ добро), 183 (у „Отаџбини“ добро). По „Отаџбини“ су исправљене и ове: „помагао“ (I, 180), „помолио неку“ (II, 64), „капе с главе“ (II, 65).

Према „капиталисти*ма*“ (I, 131) исправљено је: „три капиталисте“ (ibid.), као и према редовноме „кухи*на*“: „кухиња“ (I, 163, 164, 169) и „кухињски“ (164). Тако исто и: „Гете*а*“ (II, 50).

8. На неким местима требало је додати које слово или реч које је писац (или слагач) пропустио: „бисте [се] стидели“ (I, 7); „Г[оте]“ (I, 8); „Г[оту]“ (I, 12); „[Глава] I“ (I, 19); „sep[arée]“ (I, 24); „како [се] они“ (I, 37); „Макс [се] ухвати“ (I, 45); „[avec]“ (I, 45); „О[н]“ (I, 48), „да Анока [не] узе све више беснити“ (I, 170); „час по“ (II, 138); „у крај ње[га]“ (II, 140); „Сунце [се] спремаше“ (II, 164); „Он [у] ме блејаше“ (II, 164; најпре је било: „Он ме гледаше“, па је глагол промењен, а конструкција заборављена); „смешећи [се]“ (II, 248); „Ни сам[и] не знајући“ (II, 281).

9. Приређујући рукописе за штампу, требало је извршити и неке крупније измене.

У „Швабици“ је писац у првим концептима јунакињу приповетке звао Аном, па је после окренуо: „Каролина“, али је у оним прерађеним одломцима опет стао писати: Ана[1]. Имао сам разлога да и ја останем при овоме имену — На два места писало је „Пе*н*еску“ м. „Попеску“ (11 и 12).

Прва алинеја XII писма у „Швабици“ (с. 63) обележена је цртом са стране а поред тога стоји белешка: „На крај“, јамачно, да се алинеја тамо пребаци; али то при штампању није извршено, јер тога „краја“ у писму и нема, пошто је остало недовршено.

[1] То име писац употребљава и у XII писму, на полутабаку за који рекох (стр. IV) да је морао бити писан при оном прерађивању.

У VII писму (с. 39) стајало је као да је писано: „У Л.“, а не као у осталима.

У рукопису (с. 65) стоји: „Од неисечене медицинске журнале“, јер је писац најпре био почео: „У неисечене итд.“, па прво изменио, а даље заборавио“.

У „Додатку“ (св. II) било је ових измена:

У рукопису су прецртане речи „већ готово са свим истрвено“ (с. 169), али ја сам их смисла ради вратио. Писац је ту још брисао и мењао, па је јамачно или нехотице ово прецртао или заборавио вратити опет како је било или га чим другим заменити.

У рукопису стоји овако: „Као да вели: (трешите, људи) — још мало па зора“ (с. 173). Ове је заграде писац, као што се види, накнадно ставио, и с тога сам заграђене речи изоставио.

У рукопису стоји: „сав *не* окупан итд“ (с. 175).

Речи „стаде нас вијати“ дописане су са стране у празном ступцу, ја сам их, као и многе друге по овим рукописима, унео у текст, али сам за то, да не би било понављања, после „трчи за нама“ изоставио „и вија нас“ (с. 196).

Писац је записао: „х година је прошло како је Гутемберг изумео слово“, јамачно мислећи доцније ставити број. Да је то урадио, имали бисмо податак о времену кад је ово писао. Овако сам ја алгебарски број заменио од своје воље речју: „Колико“ (с. 199).

У рукопису је било: „Јока кад уђе *иође ру[ци]* пусти“ (с. 207), ту је прецртао реч „ру[ци]“, а реч „иође“ заборавио прецртати.

Место: „Он је пролазио...“ (с. 246) писац је најпре био написао: „Она је после“, па је последњу реч прецртао и наставио: „чим је он прошао“, па је све прецртао осим прве речи „она“ а више прецртане речи „прошао“ ставио: „пролазио“.

У рукопису стоји: „и бацивши их на ватру“ (II, 248).

Реčи „нешто више“ (с. 254) нема у рукопису. Писац је био написао „жену“ па прецртао и оставио тако, јамачно мислећи после дописати штогод.

Према ономе што је у првом одељку овога предговора (стр. VI—IX) казано како нека лица у рукописним одломцима Лазаревићевим носе по више имена, требало је, ради већине читалаца, све то уједначити. Тако је место „Јова“ и „Јовин“ штампано „Вучко“ и „Вучков“ (с. 194—204), место „Аница“ и „Аничин“ — „Вујка“ и „Вујкин“ (с. 201—4), место „Јока“ — „Вујка“ (с. 207—10 и 221—2), место „Јанко“ — „Стојан“ (с. 241—4 и једном на с. 260). Још у последњем рукопису стоји: „Цана Јовићева“, а штампано је: „Илинка Игњатовићева“ (II, 240).

У „Секцији“ је личности, коју је писац назвао Живаном а која се у I одељку звала Лука (с. 177—84), и сад остало на једном месту старо име у рукопису: „и син му Лука“. Исто тако, у рукопису стоји: „да је пре 2 год. неки *Видак* ударио неког *Станоја*“ (с. 181). Пошто се даље у причи убијени а не убица зове Видаком, изменио сам како је штампано. — А у одломку „На село“ штампано је место „Митра“ — „Јована“ (с. 158) према спомену „Јованове механе“ мало пре тога (с. 157).

10. Како је Лазаревић писац јакован и врло близак данашњим читаоцима, мислио сам да му нису потребна многа тумачења. С тога сам само преводио речи и реченице на туђим језицима у тексту, и додао још неколико понајпречих глоса.

Молим читаоца да крупније грешке које су се омакле при штампању овако исправи:

У *првој* свесци: на друг*и* (X, ред 33), *се* умањило (XXXV, 12), *Вида*ков (XXXIX, 20), *VI* писмо (19, 17).

У *другој* свесци: лава (*а не:* глава, 34, 10), наишао (142, 33), је *доле у момачкој* (216, 16), Јанко (*м.* Стојан, 244, 23).

О Крстову дану 1899.

Љ. Јовановић.

ПРИПОВЕТКЕ

II

ВЕРТЕР

Бања и рат имају нешто заједничко: за рат се на име чине спреме годинама, а и за бању. У рату се троши без рачуна и истреса се државна каса немилице, за бању се такође потписују менице лако као љубавна писма. И у рату и у бањи живи се на парче, и свако гледа да оно мало живота — до смрти или до повратка из бање — утуче на најрасипљивији начин. Најзад по свршеном послу прави се с непријатељем, односно са женом, уговор мира, и после се приступа смањивању плате чиновницима и тоалете жени.

Још има нешто у бањи што веома наличи на рат — то је шаренило. Видите на пр. оног професора Педића! — Да нисте дошли у бању, не бисте веровали да има у свету таких људи. Чак и у шпагу од прслука наћи ћете му какав Додатак Аугзбуршким Новинама или депешу Политичке Кореспонденције.

Па поштар Кошутић, који се пре звао Поповић, али му је сам г. министар на његову

ВЕРТЕР

Бања и рат имају нешто заједничко: за рат се на име чине спреме годинама, а и за бању. У рату се троши без рачуна и истреса се државна каса немилице, за бању се такође потписују менице лако као љубавна писма. И у рату и у бањи живи се на парче, и свако гледа да оно мало живота — до смрти или до повратка из бање — утуче на најрасипљивији начин. Најзад по свршеном послу прави се с непријатељем, односно са женом, уговор мира, и после се приступа смањивању плате чиновницима и тоалете жени.

Још има нешто у бањи што веома наличи на рат — то је шаренило. Видите на пр. оног професора Недића! — Да нисте дошли у бању, не бисте веровали да има у свету таких људи. Чак и у шпагу од прслука наћи ћете му какав Додатак Аугзбуршким Новинама или депешу Политичке Кореспонденције.

Па поштар Кошутић, који се пре звао Поповић, али му је сам г. министар на његову

молбу дозволио да своје дотадашње презиме замени „својим фамилијарним именом Кошутић“, и ако он није имао никакве фамилије, и бог зна да ли он сам зна где је се родио. Тај Кошутић тако је лепо и безазлено знао да прича пуно лудих прича о курјацима; о преобученим царевима који ударају својим министрима шамаре, а које каквим протувама дају зобнице, „зобнице, мој господине!“, с дукатима, и постављају их за велике достојнике; о некаквом великом топу у коме свирају двадесет, „двадесет и више Цигана“; о касама које, кад пробаш да обијеш, пуцају, звоне, деру се и вичу за помоћ. Није ни себе заборављао у својим причама: на пр. како се пере свако јутро хладном водом „а у зиму снегом“, једе много паприке и бибера, устаје рано и много које шта, што је тако ситно, као шљунак којим су посуте алеје у парку.

Он је се дружио, или управо наметао за пријатеља поручику Васиљевићу, необично лепом и стаситом човеку, који непрестано уврће брчић и воли да га сабља саплеће, те је никад не придржава руком, него је у ходу закорачује десном ногом, те тако добија изглед немарног ритера. Страшно му је мило кад му ко каже да је ђаво или обешењак, и труди се да заслужи те епитете, служећи се блутавим изразима, на пр. „грозно глуп“, „гадан да бљујеш“ итд. Воли да говори и о јуначким стварима и много држи на своју, као што он говораше, „официрску част“, али воли да га дирнеш у око, него да му противречиш. На-

рочито у „чисто војничке ствари“ не трпи да се меша „лаик“. Тако на пр. професор Недић стаде једном млатати рукама, и с таким одушевљењем говорити о пруским официрима, да је са свим упрскао младу удовицу, која се с поручиком држаше испод руке. Поручик истури груди:

— Господине, дајте ми пруски батаљон, па ћете видети шта ћу учинити!

— Е, господине — истрча се брзоплети професор, — а што ви не начините пруски батаљон? Није батаљон правио официре већ официри . . .

— Господине — упаде му достојанствено у реч поручик, — ја сматрам за безобразлук да се човек меша у говор који не разуме.

— Знам, ал' ја се нисам мешао, ви сте се . . .

Ал' поручик већ оде даље стазом са удовицом. Окренуо очи од ње, зачкиљио и с поузданошћу и праведном срдњом псује: „Стока, стока без репа!“

А удовица се тако припија уз њега, и већ би хтела тврдити да та стока и реп носи, кад ето тако очигледно насрће на људе стручњаке.

Онај опет онде у сламном шеширу, с белим платненим „енглеским“ ципелама, то је апотекар Катанић — страшан обешењак и велики интригант. Он и поручик имају нешто заједничко — пуну свест о своме ја, с том само разликом, што апотекар не верује ни самој својој памети много, а бистар је збиља као суза, а поручик опет држи да је сав свет „глуп каѣ чизма“, а своју је каријеру почео од чешагије. За обојицу је се пак цела бања интересовала. Поручик је био леп и безобразан,

апотекар пикантан и лукав. Знао је свачије тајне, и, неких пута, кад значајно жмирне, чисто му на челу пише: „Знам чија је оно лепеза“, или: „Видео сам кад си је очепио“. Он игра шаха, али само једним оком гледа у фигуре, а другим на удовицу што се час по завраћа од смеха и покрива уста лепезом, јер је поручик обасипље несланим досеткама.

Као год што веле да вашар не може бити без кише и Цигана. тако ни бања се не да ни замислити без карташа. Њих се не тиче ни само купатило, а камо ли партије, паркови, музика, даме. Они се само на врат на нос окупају, па после се сви заједно зноје, обично у засебној соби, а као што се то вели „уз тридесет и две“. Њихове жене иду саме по парку, хучу и јадају се свакоме, кога само ухвате. Крај њих је било пуно оних безначајних личности за које, ако запиташ ко су, одговори ти се: „И он се овде купа“, „Чини ми се да је из Чачка“, „Мислим да је неки чиновник из контроле“ итд.

Један пак гост ове бање јунак је ове приповетке. Чиновник, човек од тридесет година, именом Јанко. Обла, бледа лица, које изгледаше са свим безначајно, само што у очима као да се читаше нека наивност и чежња. То се вида на људима са свим младим који још нису покварени „светским лукавством“, који још шкрипе зубима кад слушају за „сузе рајине“, и лупају песницом о сто кад се пева штогод где севају јатагани — једном речи: то беше чо-

век са широким грудима и тесним ципелама. Тим чудноватије изгледаху његове очи од двадесет, поред бркова од тридесет година. Томе ће зар бити узрок његово васпитање и живот од колевке. Одрастао у богатој фамилији, одгајен нежно као девојка, и у целом животу тако служен срећом, да никад није читао Хамлета ни вечеравао лука и хлеба. Док је био код куће, имао је добре учитеље, који су му и у граматичним анализама давали поучљиве примере, н. пр. „добар ђак добија похвалу“, а кад је пошао на пут добио је писмо од оца, у ком су у седамнаест тачака била разложена сва правила паметног и доброг владања. Прêко „на наукама“ био је до пре пет година, бавећи се управо ничим, или као што се то онда звало „камералним наукама“. Страсно је читао Виктора Хига и одушевљено говорио о њему, а у себи чезнуо за романским јунаштвом! Беше већ загазио у доба мужанства не скрнувши из чаше љубави, осим што од једне ситнице из његова детињства почесто натезаше да начини по свима прописима Лемкеовим[1], идилску љубав. Па ипак он у срцу осећаше ту љубавну празнину, и како млади људи што год читају апликују на се, то се и он једном бављаше мишљу да обуче гвоздене ципеле, па да иде по свету тражити свој идеал, као што је то у некакој књизи за некога читао. Бавећи се тако самим собом, можда више него што би требало, он је се, као што он то зваше,

[1] Карл Лемке, немачки естетичар, знатан «Популарном естетиком» (1865), преведено на више језика.

„израђивао", то јест све радио или хтео радити по неком принципу. Срећом из француских романа заборавио је браколомство, а запамтио част и славу. А има ли кога у овоме тако силног као што је Француз? Од туда је он поштовао своју реч већ до детињарлука, од туда скидао капу застави где год ју је видео; од туда га је, за време бокељског устанка, једва у Новом Саду стигла потера коју је отац за њим послао, а без које би он извесно отишао у Боку. Најзад, са тога „израђивања" себе самога, долази и она необична превртљивост расположења: час весео до раскалашности, час тужан и суморан, као да сав свет гори, а све с каке ситнице: на пр. што је начелниковица послала пандура, да истера просјака из авлије, или тако што.

Готово се ни с ким и не дружи. Срета се истина с гостима јутром и вечером код извора, скида им капу, каже или пита колико је сахата, и припаљује цигару — ал' више ништа. Обично бежи под ону липу у брду, до које нема ни стазе и где га нико не може сметати; али и ту га нађе једног вечера професор Недић, и стаде му ватрено причати о ситуацији великих сила и о шимери европског еквилибра. Јанко да искочи из коже, али начелна учтивост не да му да брутално одбије професора. Он се стаде увијати:

— Да, да, господине, право кажете! Нек ради Енглез шта хоће, Рус је ту, а Турчина нећемо много ни питати.... Време је вечери!

И с тим речима, које се ни мало не односише на говор г. Недиђа, упути се у гостионицу, где се хранила већа половина гостију.

Пред гостионицом већ сеђаху и стајаху гладни гости. Нико није ништа радио, само је адвокат Нестор играо се новим картама, и вадио је на захтевање час четири кеца час четири џандара. Небо се црвенело на западу, а сунце изгледаше некако суморно, велико и равнодушно, као образи у онога бандисте што ће после вечере свирати у кларинет. На широком друму лежи за шаку дебела прашина, и по њој чисто сањиве бразде од коловоза. Уз мало брдашце пењаху се једна кола с арњевима, и на њима звекеташе мачка и папуча, која с катраницом висаше о срчаници. Уморни гости радознало погледаше на нове путнике, и чисто цело друштво оживе. Радозналост и ништави разговори, интриге, картање и љубавне сцене, то је главни дамар сваког купатила на свету. Нека дође само један нов, одмах распитују за њим. Ако је ма од каког положаја у друшву, већ ће се најдаље са двадесет и четири сахата знати ко је, шта је, одакле је, је ли жењен, колико му је година и плате, карта ли се итд. И тек ако му је и спољашност и положај без икаквог значаја, он ће се и после двадесет и четири сахата звати „онај с расеченом усном“, или „она с кучетом“. Није дакле чудо што сва публика, ма да беше обзнањено да вечера чека, оста на пољу, да види новога путника.

Четвороношке испод арњева извуче се један човек висок, сухоњав, мало сведених

обрва, готово намргођен, у добу од може бити тридесет и пет година. Место на јармац, ступи ногом на ждрепчаник, посрну напред одби се руком од коњских сапи и са свим неспретно скочи на земљу.

— Држ' се! — проговори Кошутић, тако да га је само најближа околина могла чути. Стаде се онда слатко церити и обзирати хоће ли још ко пристати уз њега. Али радозналост царствоваше на лицима свију, а његова досетка пропаде.

Господин, који је из кола искочио, пружи своју руку с црном рукавицом под арњеве, и на ту рукавицу навеза се друга из кола, жута и малена. Господин издиже мало повише руку и укрути је. За жутом рукавицом помоли се цела рука, па онда једно плеће, глава, па друго плеће, и у брзо искочи цео један божји створ, у виду женске.

Ја не знам како бих је описао. Можеш је вас дан гледати и опет, да те ко упита, не би му знао казати каква јој је глава, какав нос, какви образи. Само очи! Оне црне, пола отворене очи, што увек изгледају да су сањиве неким небеским сном чежње. Само их погледаш, а пред тобом изничу као из земље шаркије, јатагани, бесни коњици што носе у друге крајеве лепе девојке на крилу јунаковом, мандолинате, ханџари, дуели, и сва она чуда што се причају у јужним приповеткама. Ако си момак и газија, чисто ти криво што је прошло ритерско доба, те ниси пристао ни да пашеш мач, ни да се калуђериш. За таке

се очи ишло на муке, за њих се лила крв, губила част и отаџбина издавала.

Ова женска толику је пажњу на се обратила, да мало ко виде и једну девојчицу, тако од седам до осам година, која такође изађе из кола.

Чак и женски гледаоци толико се беху забленули, да им се на лицу не виде ни трага зависти.

Поручик Васиљевић не може отрпети, да чак у присуству удовичином не обнародује своје дивљење, које се завршивало речима:

— Па оне очи! Чиста арапска крв!

Удовица је зачкиљила очима. Катанић се лукаво насмеши, а Кошутић већ отпоче причати о некој женској, због које су се три момка убила, и то један из „леворвера“, један ножем, а један се удавио.

Јанко пак, кад угледа ту женску, пребледе и претрну. Срце му залупа, и у грлу га стаде голицати, па онда давити. Он се брзо повуче за један стуб од гостионице, одакле на брзо умаче. Уђе у своју собу, закључа врата, седе на кревет, зажмури и још и руку метну преко очију, и онда:

Угледа је малену, толишну, није јој било ни пет шест година. Око главе замотала бео шалић, те јој лице из њега вири као из каквог оквира. То беше она због које је он тако често као студент, у великој вароши, у сумрак турао руку на очи, и предавао се мислима пуним чежње, којој тако исто нема основа ни краја ни конца, као ни оној мелан-

холичној аријн, која му из веркла допире у одломцима кроз отворен прозор, искидана лупом кола и метежем велике вароши. То беше она којој је он негда „поклонио“ парченце земље, ограђено иверчицама, које су они обоје звали „ливадом“, и у њему убодену гранчицу врбе, што су они звали „грмом.“ То је она пред којом се он негда хвалио како је с тиквама Иве Вукићевића препливао Саву — а то баш није било — и како је на бесном ујаковом коњу прескочио плот — а то је још мање било. Пред њом се он једном разметаше како ће, кад порасте већи, отићи у војску, и сећи Турке као ону татулу у врту. Она се сумњиво насмеја: „А шта ћеш радити, ако те удари пушка или сабља?“ — „Ништа!“ — „Али ће те болети?“ — „Па ако!“ — „Па ћеш плакати!“ — „Зар ја?“ Он извади своју бритвицу, забоде велику страну себи у бутину, и корачаше поред ње с уздигнутом главом. Кад она угледа крв по његовим беличастим панталонама, вриснu и обезнани се, а он у екстази продужи своје ходање крај ње, док најзад и сам не клону и не паде поред ње. Од то доба она му је безусловно све веровала, и са свим му се предала, тако да ју је један пут, без ичијег питања, одвео чак у комендију. Тада му је већ било тринаест а њојзи осам година. Како ли је се она тада с поуздањем ставила под његову заштиту, и гурала се за њим кроз гомилу друге дечурлије пред уласком! Али кад се она са свим поносно намести поред њега на клупу, и обоје се предадоше овом

највишем уживању — тада његов отац сав запурен утрча, и у сред представе одведе их обоје кући, држећи њу за руку а њега за ухо. Читаву недељу дана после тога, она га је пипала њеном ручицом за то ухо, питајући „боли ли те?“ и, гле чуда, сад му се учини да га оно још тишти!

После се сети онога безначајног цмакања, и чисто се и сад стиђаше речи, којима ју је уверавао да је воли и да ће је узети, и њених, којима се обећаваше да ће „поћи за њега“; и свога „дневника“, у коме је стајало: тога и тога дана „послала ме нана да купим хлеба“, после: „отерали кочијаша Николу, здраво сам плакао“, а на таком једном листу стајало је: „ја се договорио с Маријом да се узмемо“. После му дође на ум растанак и опроштај, који је за њега био лак, јер је ишао у свет, у велику варош, где ће се моћи слободно купати и пушити, а после кога је плакао, а и сад би се заплакао, кад се сети како је она грцала и јецала, како је се крила за дрва и како му је дала на пут парче пандишпања, али да га не поједе, него „да га чува“ — ено га још у његовој ботаничкој кутији с осталим детињским знаменитостима: једним зрном ћилибара, једним табаном од пушке, првом његовом бритвом итд. Сад — прескочи неколико година свога живота, и по ново је угледа већ као девојку од седамнаест година, кад погледи добијају значај, руке се почињу стискивати, а пољупци су прави везикатори за угрејано срце. Тада је, као на представи мађионичара, блеснуло и опет ишчезло њезино лице, јер се

он одмах сутра дан мораде вратити с оцем у Београд, одакле је само на један дан дошао, ради свадбе своме брату од тетке. И само на тој свадби, у ономе свету, крај музике, која трешти, и кола, које се савија као пут уз брдо, само је ту могао видети, поздравити се и проговорити озбиља четири речи: „Сећате ли ме се?“ на што она није ништа одговорила, само је поцрвенела, и своје велике трепавице спустила на јагодице, а очи на ружу коју је на прси била приденула. После су те очи са свим се опростиле с ружом на прсима и тражиле њега, и само њега у целој оној тишми. После тога је он отишао, и ништа се више није десило. Али шта ће му више? То је доста, да сам из себе, као оно паук, испреде читав један сладак и ако паучинаст хоризонт; доста, да га у часовима слатких нада прати слутња да ће с њоме кад тад наставити своју детињску љубав у мужанскоме облику. И ето сада сав се стреса кад помисли да је се она мало пре скинула с кола, да је сви убезекнуто гледе, да јој очи још сјаје оним детињским огњем који, као пламени мач, тоне у груди и тупи се у месу срца. Њега чисто плашаше, а свакако неизмерно узнемириваше помисао да је она ту, можда у првој соби до њега, да може с њоме говорити, да има права руковати се, да ће се сутра свакако састати с њоме у шеталишту и да ће се познати с њеним мужем, јер „онај човек тек не може бити нико други до њен муж!“ И од тога се тако уплаши и збуни, да најпре поче гледати

по својим стварима и мислити да бежи зором, а после поче смишљати како ће се пред њом понашати. Чак упали свећу, стаде пред мало огледалце на столу и покушаваше да се равнодушно и учтиво смеши.

Већ је се давно угасио живот и у гостионици и по ходницима и по собама, а он час по пањаше и гашаше свећу, мучећи се да разведри или разагна мисли. Али заспати му се никако не даде. Већ настаје она исплâканост у мислима, и већ му почиње бивати равно све до мора, али сан никако да га обори. Стаде скакати мислима с једног краја на други. Мишљаше на матер, у зеленој шамији, како меси питу. На Јову Шаркијаша, како је зажмурио, дигнуо главу, развалио вилице и пева неку песму у којој имају речи: „А мој драги“ — па онда неколико речи, којих се не могаше сетити, па „клети“. Дуго га мучише те речи. Онда на силу одведе мисли на Стевана Аничиног, како се дави у Сави и преврће очима; на сломљену ветрењачу под капијом, иза које Иван пандур врло вешто истреса ону закључану кутију, у коју се спуштају крајцаре за сиротињу. После му паде на памет како је један пут ишао преко кречане, и таман што је прешао даску, а она се опучи и паде, и страшно га стаде мучити мисао: шта би било да је се даска раније опучила, и како би се сав испекао, па може бити и умро.

Све залуд! И кад се сан прикраде, Марија тако фуриозно здере онај вео под којим се склапају очи, испружају ноге и зева, да

Јанко са свим љутито не хтеде „баш ништа више мислити“. Сети се онда како је читао у некој књизи да, кад се човеку разбије сан, треба да броји, и он, да би растерао мисли, поче тако савесно бројати, као да је Гаванов казначеј; те кад год наброји стотину, он испружи један прст, и тако му се некако чинило да баш мора тачно пазити колико је набројао. Ал' кад већ дође до близу тисуће, а сан се као неки тежак, мекан и равномеран покривач поче простирати по њему, и као да пође од ногу па на више. Јанко још само осети како му се нешто раскрива у мозгу, и заспа.

Кад се пробуди већ је било давно свануло. Испред прозора чу се смех и кораци. Јанка нешто штрецну. Он се сети синоћнице, и као да задрхта, али тада му се у један пут преврте нешто у мислима. Стаде се читаво чудити шта му је. „Гле сад!“ тако он себи, а као некоме другоме говораше: „Шта је као бајаги! Јесам ли ја крив коме штогод? Шта је с том женом? Бог са мном био! Кога се ја бојим?“

И онда се стаде брзо облачити, хотећи се самоме себи начинити равнодушан. Стаде чак и звиждукати, и кад би готов и изађе на поље, срце му по ново и у један пут силно залупа, као одуларен коњиц, који се све више заиграва, што га више митиш и руку му пружаш. Јер тек што стаде на врата од ходника, и погледа у парк, а она стоји с мужем и с оном девојчицом. Пред њима су кола, и муж већ замеће ногу на јармац; и још га Јанко

и не сагледа добро, а он већ испод арњева махаше жени и оној девојчици руком. Кола одоше. Њих две стајаше саме на путу. Јанко отхукну и као да му се нешто свали с душе.

Он се прибра. „Што мора бити — мора!“ и пође њима двема.

Мука је понављати познанство у опште, а камо ли овакво. Кад се с неким ниси дуго видео, а ниси с њиме никакав особит пријатељ, ти си у забуни шта да му кажеш, како да покажеш да се интересујеш за њега. Па и то тешко иде. Отуда она пословица: „Кад си дошао? кад ћеш да се вратиш? дај ми цигару дувана!“ Да како је обнављати овако познанство?! Љубити се с неким дететом пре толико година па га видети сада као жену, сећати се оних пољубаца и придавати им садашњи значај — то је, ако ништа друго, а оно бар да се човек поштено збуни. — Само дај да се отпочне шта му драго!

Јанко развуче лице на оно облигатно смешење, скиде неспретно капу и пружи руку:

— Добро дошли, госпођо!

Ал' госпођа се најпре трже, поцрвене до ушију, брзо стиште Јанкову руку и, са свим изненађена, отпоздрави га с неком ватреном искреношћу.

Јанко опет одахну.

— Видео сам вас још синоћ, кад сте дошли.

— Па, за бога, што се нисте јавили?

— Е па тако!... Мислио сам.... како да вам кажем?... путовали сте, па уморни сте; и по-

сле господин.... Нисам познат с господином.... оним...

Он пружи руку у правцу којим су кола отишла.

— Мојим мужем? — Госпођа опет поцрвене. — Па ја бих вас познала!

— Тако?.... Та да!

Настаде мала пауза.

— А... шта сам хтео да кажем!... Да! Јесте били кадгод овде?

— Нисам!

— Па не знате ни воду ни купатило?

— Знам, била сам јутрос рано са Цујом.

Госпођа помилова женско дете:

— Моја заова!

— А, тако!

Јанко, као да то мора бити, помилова и сам дете, које се стидљиво смешаше.

Опет ућуташе. Јанку се учини са свим незгодно стајати с њима двема на сред стазе. — Поручик Васиљевић с поштаром прође мимо њих. Дрско гледаше жени у лице, онда лако и, као што се то каже, „обешењачки“ мигну на Јанка, па оде даље.

Јанко се по ново изгуби. Извади сахат.

Девет!

И она извади сахат.

Ала јој је мален прст који је била испружила при отварању сахата.

— Хоћете ли да шетате или да идете кући?.... То јест... молим...

Он тресну мало главом, као човек који се на нешто одлучи:

— Јесам ли вам на сметњи?

— Боже мој — рече госпођа простодушно, — а што сте нам на сметњи? Ако ћете, хајдемо заједно! Ви сте овде познати. Покажите нам место. — Хајде, Цујо!

Дете као дете зазјаваше овде онде. Сагибаше се те убираше цветиће. Пођоше главном широком алејом, и разговор поста већ одрешенији. Јанко се већ поче у себи чудити што је се управо толико бојао овога састанка. Сад говораше са свим слободно. Показа јој чесму с једном и чесму с другом водом. Упознаваше је с гостима. Причаше јој о доктору, кога зову оподелдок; показа јој руског кореспондента, са стакленим оком, уверавајући је да сама не би никад опазила: „Ништа, ништа се не примећава". Сретоше и Сретена каменћара, који је по томе славан, што пије на дан четрдесет чаша воде, и у хладном басену седи сваки дан сахат и по. И у том разговору он се осећаше тако лако и пријатно, као човек који је се у један пут бућнуо у хладну воду, па сад осећа унутрашњу топлоту.

Сунце већ поче припицати. С алеје вођаше једна узана стазица десно, и тамо се у шипрагу и хладовини виђаше једна клупица. Госпођа скиде махраму, којом се беше огрнула, и даде је детету:

— Цујо, иди баци ову махраму на кревет па дођи опет! Ми ћемо те чекати овде! — Она руком показа на клупицу у шипрагу.

Њих двоје обоје ћутећки дођоше до клупе. Она седе на среду, Јанко на сам крајичак.

Он осећаше да би јој имао *нешто* да каже, много да јој говори, али му се чињаше да су му уста оловом заливена, и да поврх свега стоји страшан печат на коме су слова: част, породица...

Брзо и одважно одагна те мисли, направи и запали цигару, и поче опет са свим обичне разговоре о бањи, о болестима, о вароши, па онда по ново и подуже заћутиваше. Час по му падаше на памет којекакве анегдотице и смешне приповетке које би га извукле из неприлике ћутања, али он ипак ћуташе бојећи се да тиме не прекине ово, њему ма како незгодно, ипак пријатно стање хотимичне затегнутости, иза кога се крило нешто налик на прикривено поверење и слатке изјаве. И ма колико да се он правце бојао да и најмањим чиме покуша да стане на ногу старога, детињскога познанства, исто тако чуваше се да дигне пред собом мост, на који не мишљаше никад наићи.

И тако седећи поред ње и осећајући неко слатко галичање, он се већ држаше за мученика части и поштења, и то му ласкаше, и он хваљаше себе себи.

Али баш то навалично чување да јој се не приближи, то очајно уверавање себе сама да је она туђа жена, и да он може бити само зликовац, баш то затезаше све горе и горе његов положај према њојзи, то чињаше да се он све више збуњиваше, то га довођаше готово до очајања.

Он упорно тражаше предмет за разговор, али га не нађе.

Стање постаде несносно. Поручик прође још једном поред њих, и Катанић и поштар, и сви гледају њу, и смеше се лукаво на њега; говоре нешто полако, а прутићем се пуцкају по панталонама.

— Ма шта! ма шта! — мишљаше Јанко, — само да се говори!

И онда се примаче њој, седе са свим комотно на клупу. Као да скиде неки обруч који га стезаше и преко груди и под грлом. Заврати се мало. Зену чак и — ослободи се по ново:

— Ово баш припиче! Ја лети здраво волим лаке хаљине — са свим лаке. Али ко ће понети у бању сав комфорт?

У тај пар Васиљевић се сам врати стазом и опет оштро посматраше жену. Јанко се чисто очајно бораше да истраје како је започео. И он оштро гледаше Васиљевића, чинећи се при томе равнодушан. „Само слободно!“ и опет настави:

— А здравија је зима — верујте! Истина мало човек излаже се опасности да назебе али овако... ово је да бог сачува.

Он обриса рупцем зној с чела.

— Јесте ли доручковали? Да.... наравно... најпре сте хтели да пијете воду.

Госпођа разумеде овај Јанков говор. И сама се брзо обрете, и као да се обрадова овоме тону.

— Нисам, нисам још, наравно. Хоћемо ли?

У то дође и Цуја.

— Хајдете! — рече госпођа. — Хајдете и ви с нама! Млека имам, узела сам доста

мислећи да ће и Младен доручковати. Али он попи само црну каву. Хајдемо-те!

— Не браним, — рече Јанко с пуно поуздане равнодушности. — Знам извесно да ће ваша кава бити боља него у механи.... Ове последње речи чињаху му се да су смешне — и он се смејаше „ха, ха, ха!“

И тако пођоше. Обоје осећаше да су нашли, и ако незгодан ипак једини могућан, modus vivendi. Јанко се толико поуздано понашаше, да се чисто и у лицу променио. Ходаше поред ње равнодушно, ширећи ноге и гегајући се, што иначе није његов обичај.

А унутра се осећаше тако поуздан и тако задовољан, као гладан човек који се, место острица, ракâ и палачинака, докопао јагњеће плећке. „Само тако“ мишљаше он „па се ни мој ни њезин мир неће пореметити!“

Сиромах! Он не зна да је човечје срце Индијанац. Делаш, обавештаваш, говориш му из дана у дан, и већ га видиш да диже руке к небу, пости, крсти се, метаниште и помиње име Христово; али раздр̀љи кошуљу, па ћеш му на грудима о врпци наћи идола од порцелана. Згрчио се, турио колена под браду, па као да се задовољно и лукаво смеши јадном самртнику.

Јанко је с њима заједно доручковао, после их оставио, да се одморе, и опет пред ручак по њих дошао. Погодио храну у механи, одредио један сто у углу, на коме да се „постави за три персоне“. И довео их на ручак.

Кад су они ушли, сва се механа ућута. Госпођа се поклони гостима за најближим двама столовима, па седе, окренув се леђима прозору а лицем унутрашњости механе. Сви мирно и не мичући се гледаше. Само Васиљевић, с необичном дрскошћу намигујући на апотекара, диже свој тањир и премести га на други крај стола, тужећи се да га онде пече сунце. Тако беше окренут лицем госпођи.

Јанко опази ово, и од један пут срдачно и силно стаде мрзити поручика.

Тек кад се запуши супа и зазвечаше лажице, друштво отпоче онај потмули нејасан говор, и мушкарци почеше почешће брисати салветом бркове, те том приликом бацати очи на онај сто.

Наравно да је Јанку с почетка било нелагодно. Није умео да се намести на столици. Супу све му се чини да и сувише срче. Вино кад пије чини му се да му здраво клокоће, — ал' кад се желудац напуни, кава запуши и замириса дуван, цело друштво као да раскопча јаке и отхукну. Разговор поста најпре живљи, падаше и по која досетка, и по нека песница лупи о сто; после се многима заокруглише очи, и друштво се све више разлабављаваше. Пажња и интерес попусти, већ слабо ко да још сева очима на сто где је Јанко. Само што Васиљевић још погледа онамо, прича о својему коњу како једном није хтео да наиђе на буре, а он га остругама свега искрвавио и сабљом исекао по врату и сапима. Момци подигоше на неколико столова чаршаве, па

па њих метнуше карте, креде, „пиксле“ и таблице. Карташи поседаше, остали поустајаше. — И Јанко с госпођом и Цујом устаде и оде.

— Хајд'мо-те код нас, да пијете каву!

Како да не пође?

Али тада се беше већ ослободио, да мал' не скиде и капут, кад је ушао у собу, намештену као све собе у нашим бањама: двама креветима, једним столом уз прозор и једним чивилуком; а прозор застрвен дебелом струком, те се сунце залуд мучи да убаци и један зрачић. И госпођа и дете беху већ са свим обикли на друштво с Јанком. Приставише „машину“ за каву, ћераташе, попише; па Јанко оде у своју собу, а они осташе у својој.

Тако пролазише дани. Мирно, тихо, одмерено, галичљиво-пријатно, па ипак, као што Јанко мишљаше, „озбиљно“. Он поста већ и према себи толики глумац, да свој одлазак к њима и непрестано бављење уз Марију објашњаваше обичним дружењем и симпатијом, и тада га ништа не би могло о томе разуверити. У то доба читаше роман једног руског мајстора, у коме се овај својим анатомским пером смејаше обичној заблуди идеалиста да се млад човек и млада женска, који нису ни род ни помози бог, могу волети као брат и сестра. Јанко баци књигу, и два пут пљуну, као гнушајући се, али у срцу као да осети некаку празнину. Залуд испружи ногу, пстури груди и лупи се шаком по њима — изнутра као у пркос да зазвони: „Ала да ти је да јој бар једном наслониш главу на груди!“ Он леже на кревет и даде се у мисли

које се трућаше да одагна, али их ипак, као испод руке, потпушташе. Два пут му падаше на ум да спакује ствари па да бежи из купатила, али се вараше да то може увек учинити, и да бар с тим не мора хитати.

Та ситница у томе роману са свим га узнемири. Као да баш од тога дана поста са свим суморан, и као да га та ситница неодољиво гоњаше да пречисти рачун с том „женском". И тај рачун, који је се „морао пречистити", остављаше он с дана на дан, а све биваше с њом и уз њу, све мишљаше на њу, и поста са свим суморан, невесео, преста чак и јести, и предаде се, као што он мишљаше, „дубокој студији о животу", а у самој ствари са свим плиткој љубави.

Све је то Марија добро опазила, а још боље апотекар и поручик.

Марија га једном не позва после ручка на каву. Јанко не хтеде ни после вечере отићи. Тај дан осети неку лакоћу у грудима, и он тапшаше сам себи: „Тако, тако треба!" „Чудна ми чуда оставити се туђе жене!" „Нисам ли ја једном читав месец дана оставио дуван?"

Али већ сутра дан он оде не само после ручка, него и на доручак и после ручка и после вечере, и што је најгоре: сећаше цео дан с њоме и уз њу, а ни речи не проговори. А и од овога је чак било нешто горе, а то је: што и она не проговори ни речи и што је такође необично мало јела.

Тога дана у вече Јанко се са свим доцкан и са свим замишљен врати кући. Уђе у

своју собу, упали свећу, скиде се, леже у кревет, угаси свећу и покри се. Није лежао можда ни по сахата па опет уста, упали свећу, обуче се и изађе на поље. Чу како из каване допиру нејасне промукле здравице и како звече чаше, и упути се тамо. Врата од каване, која гледаху у „мали парк", беху широм отворена. Јанко уђе на врата, а не опази да под орахом на пољу у мраку стоје две људске слике у сукњама.

У кавани за столом у углу сеђаше бригадир Вељко, адвокат Нестор и управник купатила, и играху карата. У другом углу бубњаше и свираше Цигани. На средини, за великим столом, беше једно десетак младих људи, као што се то вели с чашама у руци, а у самој ствари с вином у глави. У горњем челу тога друштва сеђаше поручик Васиљевић а у доњем апотекар Катанић.

Јанко отпљуну кад угледа од вина нагрђено лице ових људи, а нарочито кад му се поглед сукоби с подмигљивим и безобразним очима поручиковим, али он ипак уђе. Беше то некако очајање, које га унутра гоњаше.

Поручик, како га угледа, скочи са столице:

— А, добро вече, крцалијо! А где ти је... онај.... она твоја дулчинеа?

Реч дулчинеа чуо је он од уредника „Светлости", и та му се „француска" реч тако допала, да ју је сваки час употребљавао, обично пак у фрази: „што рекао Француз: дулчинеа".

Јанко побледе и занесе се, као осетљива дама кад види жабу. Хтеде викати, нагрдити

поручика, ударити га боцом и столицом, па ипак стајаше на улазу као безјак и ћуташе.

— Та шта си се ту укипио? дераше се поручик, — овамо! Живела твоја дулчинеа!

Он у левој руци диже чашу, дође Јанку, ухвати га десном руком и повуче унутра, турајући му чашу под нос.

Јанко искорачи десном ногом напред, дохвати поручика за прси и гурну га свом снагом од себе:

— Одлази! — дрекну он, а глас му се склупча, и запти га у грлу.

Васиљевић тресну о сто, на коме се превртоше неколико стаклади.

Катанић се умеша с лукавим достојанством:

— Господо! Махните се ћорава посла — и задржа Васиљевића који по ново полете на Јанка.

— Сад ћу га.... сад ћу га!..... на моју официрску част!..... — дераше се Васиљевић и пружаше руке пут Јанка.

Јанко прекрсти руке и са свим мирно и презриво рече:

— Господине! Ја нећу с вама да се овуда рвем. Али ако ми у најкраћем року не дате сатисфакције, као што то раде људи од части, ја ћу вас морати у парку бичем истући!

Онда подиже глас:

— Разумете ли?!

— Охо! Овамо, овамо, бре!

Поручик исука сабљу.

Јанко брзо скиде с чивилука бригадирову сабљу. Засука мало десни рукав и диже сабљу више главе.

Бригадир Вељко поклопи своје карте на сто и метну руку на њих:

— Мени још пет, — рече полако своме друштву. Онда се само лицем окрете „дуелантима“ и викну:

— Господине поручиче!

— Извол'те, господин мајор! — одговори Васиљевић, и спусти руку и сабљу.

— Овамо сабљу!

Васиљевић ухвати своју сабљу за оштрицу, а балчак пружи бригадиру.

— У хапс! — рече бригадир, и показа руком на једну побочну собу.

— Разумем! — рече Васиљевић, и с једним врло некоординованим „левокругом“ уђе на врата која су му показана.

Бригадир балчаком лупи о сто, не дижући руке с карата.

Момак дође.

— Нека се закључа ова соба, а кључ нека се мени донесе. Хâ, остави ову сабљу.... Плаћате ли?

Играчи помешаше карте. Бригадир згрну паре и по ново, као човек који је изданг убио, стаде журно мешати карте, а преко рамена говорити Јанку:

— Ја не знам, господине, шта сте ви ту дошли, само да кварите друштво! Па, после, узели сте моју сабљу, као да је то.... шта је

бољи?.... као да је то општинска ствар.... коштају обе три динара!

Јанко тури сабљу у корице и пође нешто сплетено да се извињава. Катанић га поверљиво повуче на страну:

— Оставите се, није потребно! Идите боље кући! Ви сте, види се, јако поштен и осетљив човек!

Јанко би га чисто загрлио. У овој неприлици, гле како му се пријатељски јавља човек, готово непознат. Он већ хтеде да сузама брани своју невиност.

— Махните се, махните се! — рече Катанић, узе га испод руке и оба изађоше на поље.

И том приликом Јанко не виде оно двоје што стајаху у засенку, али Катанићевом оку ни то не измаче. Он подиже глас, кад већ беху у парку:

— Мени вас је жао, што вам се ова неприлика десила. Ви слабо познајете свет... не примите за зло!... и замишљате у свакоме своје срце и своје образовање. А то је гледиште врло погрешно и непрактично... немојте се срдити! То је...

Јанко му стиште руку:

— Хвала вам, господине! Ви сте припомогли да га не удавим. Желим да вам то стогубо и у бољој прилици вратим!

Опет му стиште руку.

— Сметењаче! каку услугу? — мишљаше Катанић, и обрадова се кад га већ доведе до врата, и кад се једном ослободи његовог стискивања руке.

Враћајући се назад у механу, он стаде немарно певушити, и заобиђе чак око ораха, али под њим више никог не беше.

Без сумње је она с дететом! мишљаше Катанић. Но! Сад ће се ваљда уверити да је... Он хтеде рећи „сметењак“, али онда стаде редом мислити како је ствар текла, и избриса реч сметењак из тога разговора са самим собом.

У механи застаде цело друштво, које се већ више и не сећаше на аферу, и беше још са свим добре воље. Јоца Мијић завратио главу, пева песму „Лепа наша домовино!“ на глас „Онамо, онамо!“ и тужи се што нико не уме да му секундује. Стева практикант замаче прст у вино, те њиме пише по столу своје име. Професор Недић преводи некаку беседу неког члана енглеског парламента. А адвокат Нестор тужи се како му се „одбила карта“.

Катанић не нађе за потребно да се опрашта, већ се ћутећки с врата окрете, и оде у своју собу.

Сутра дан овако су стајале ствари:

На бригадиру Вељку није се опажало никакве промене, осим што је мало оштрије него обично псовао момка, што му није донео дебелу говеђину. Ово пак није се морало ни у колико доводити у свезу са синоћном афером, јер је бригадир имао три узрока бити нерасположен: прво, што је месо било одиста мршаво, друго, што је он био као и обично

здраво гладан, а треће, што га је адвокат Нестор јако синоћ „уштинуо“.

На поручику Васиљевићу опажало се опет то што је данас у шеталишту са свим опустио сабљу, те шара по песку, а обично ју је придевао на ланчић, те му заплеће ноге: и што је бичем лупао по лишћу на кестенима. У говору је био са свим одрешен, слободан као и увек, и чинио се толико равнодушан, као да синоћ није преврнуо ни шољу с кавом. Тек у купатилу, кад је се некако нашао у кругу синоћњега друштва, говорио је најпре о дуелима у опште; после је прешао на свој сударс Јанком, и ту је са свим великодушан био: „Бадава!... Дирнуо сам га мало где га боли! Пи! Тако се то неки пут отме човеку при чаши вина! Сиромах! Да, да! Помислите он... Па мене зове! Дакле ја сам позван — бирам оружје и први пуцам! Вежем га за дуд, имам права, позват сам... па напуним топ... наравно ја бирам оружје!... и...“ он лупи дланом по води и звизну.

Катанић се на то тако громогласно засмеја, да се сви окретоше. Али он се тресијаше и све гласније се смејаше. Шмурну се и под воду, али и више његове главе избијаше велики клобукови. Кад се исправи, обриса длановима очи, и слатко се смејући рече поручику:

— Но, тај за цело не би ласно прошао! Томе бисте ви показали с ким хоће да се дуелише! — Па онда на ново прсну у смех и испрекидано настави:

— Наравно, ви сте позвани... изаберете топ... ха, ха!... па њега за дуд! ха, ха!... Сиромах, ни парчета од њега не би остало! Ха, ха, ха!...

Поручика не само да не увреди овај смех, него и сам се стаде смејати. Најзад се опет намршти:

— Е, али сад је све прошло! Ја сам још чекао до осам сахата писмен позив, као што је то ред. Али он не позва! — Ту поручик слеже раменима.

— А то је ред? — рече Катанић с притворним и глупим интересом.

— Наравно да је ред! То тражи и моја официрска част.

Катанић чисто збуњено слеже раменима.

Кошутић је докопао ову прилику да прича о некаквим „америчанским“ дуелима где се, чини ми се, противник пуни растопљеним оловом, гута пилуле од динамита, и на све се то још равнодушно смеши и најпре чачка зубе.

Јанко пак налазио је се у тако жалосном стању, да није знао куд да се окрене. Страшно осећање стида и понижења, које се не да изгладити никаквим тактом ни хероизмом. Питао је сам себе: који га је ђаво носио да улази унутра, кад је видео пијане људе. После је се кињио што је тако примио срцу реч „дулчинеа“, и на послетку сав је се знојио од стида и једа, кад се сећаше како је, као какво дериште, извукао сабљу бригадирову, и довео себе у „глуп, глууун, најглупљи положај на свету!“ Што је најгоре и најцрње то је, што

сад не зна шта да ради. Да га зове по ново на дуел — којешта! Да се бије с њиме као каква пропалица у парку, те да начини још већи скандал — „пй!“ Он се пљесну руком по челу. — „Свако чудо за три дана!“ Али дај проживи та три дана!

А Марија тога јутра беше тужно милостивна. Велике очи беху јој још јаче прекривене трепавицама. Кад се нађе у парку с Јанком, не рече му ни „добро јутро!“ али га тако значајно стиште за руку, и тако милостиво погледа, да је он из тога више прочитао, него што има у целом Мајеровом Лексикону. Очигледно беше у томе оно слатко споразумљење, кога се он толико као бајаги бојао. Он ћутећки ходаше поред ње, а груди му бректаше под неким осећањем, које се у неку руку преливаше у бескрајан, тих, сладак бол. „Све зна“ мишљаше он у себи, и у један мах, не хтевши и не мислећи ништа, а окренувши главу од ње, проговори:

„Ви све знате!“

„Све!“ рече она, такође не обрћући главе.

И обоје гледаше у травку, парче шљунка, или црвоточину; али кроз те стварчице, као кроз окулар микроскопа, шири се велики, непознат, примамљив свет, преливен чудесним и божанственим зачином.

Цео дан не проговорише речи, ни за ручком, ни за вечером, и као да бегаше једно од другога, а ипак се сваки час као нехотично сукобљаваху. После вечере одоше одмах свако

у своју собу, и обоје осетише потребу да дуго, дуго још, пошто је сав свет спавао и хркао, гледају у од облака прогрушано небо, и да се разговарају по звездама. У то глухо доба Јанко, с неким тајним осећањем, од кога је дрхтао, отвори широм врата од своје собе, леже несвучен на кревет и покри лице руком. Све је тихо као у гробљу. У једаред он чу да нешто шушти, а грешна мисао одведе га на Марију. Али је ли то сан у који се он бојаше погледати отвореним оком? Шуштање пређе у његову собу, и кад он диже бојажљиво руку с очију, угледа њу више себе, у белој хаљини, нагла се над њим и слуша му дах. Ваљда не зна да ли он спава. Тада једва чујно прошапута:

— Што си тужан?

Он хтеде скочити с кревета, раскинути јаку што га тако страшно дављаше, стиснути је у наручје, па тако ваљда умрети, али га снага не послуша. Не мрдну ни прстом, ни оком не трену, и на једвине јаде такође прошапута:

— Волим те!

Али тада му већ помрче свест, и он више и не виде како она остави његову собу.

Баш тада прође поред његове собе поручник, ступајући крепко и отресито, тако да му оструге у овој тишини звонише чисто као прапорци. Он певукаше неку песмицу, од не баш са свим солидног значаја. И он остави врата од своје собе отворена и полако се скидаше звиждућући. Кад би готов, написа овако писамце:

„Господине! Ваша се жена врло лепо понаша овде. Неки г. Јанко не избива од ње ни дању ни ноћу.

Један ваш пријатељ“.

Онда прочита писмо још једном, подвуче речи „ни ноћу“, затвори га после у коверт и запечати га половином динара. Адресова на мужа Маријиног, и задену га за капу, да га не заборави предати. Онда зену, преврте се на кревет, и захрка мирно, спокојно и слатко, као човек који је учинио добро дело и хришћанску дужност.

А Јанку чудно беше те ноћи. Тако је се осећао једном, још као дете, кад целу ноћ не склопи ока, нестрпљиво чекајући кад ће сванути дан врбице, да обуче нове хаљине. Само што у овом пријатном осећању беше нечега, као што рекох, бонога, и он се с необичном вољом задржаваше баш на томе. Сваки час му се чињаше да чује опет оно тихо шуштање. Чисто обамре, и по прсима као да му пуше неки миришљав ветрић, који га тако заноси, као оно кад човек на љуљашци зажмури. Понекад рашири руке: хтео би нешто загрлити у наручје, — па тек, кад види да је све празно и тихо око њега, онда га још јаче обузме дубоко осећање ћудљиве среће, која му се, како мишљаше, већ више не измаче. Њен балзамичан дах још као да му омотава угрејано чело, испод кога је тако бојажљиво исклизнуло оно „волим те!“ Сад, сад да је опет да дође, како би јој он знао казати за што је

тужан — „за то... за то....“, али он ни у мислима не довршн реченице, већ се простире пред њом, целива јој врх од ципеле, па после сакрива чело и очи у њену дугу косу, растапа се у ништа под њеним тужним милостивним погледом. Сад му се чини да јој је наслонио главу на раме, па се залуд мучи шта да јој каже, каким речима да проспе пред њу оно варпво у срцу своме према коме је усијана глава ледени апарат; јер, наравно, нико пре и нико после њега није могао љубити, „овако љубити“. „Јер шта ја имам од свега овога?“ мишљаше он. „Туђу жену!“ И са тога се све ово зачињаваше неком нејасном мишљу слатке смрти, у којој као да је неизбежан врх његове љубави.

Тек у саму зору, кад отпочеше шкрипати врата на собама, и сањиви момци и девојке промицати ходницима, уста он с кревета и затвори врата и прозоре. Живот, који се буђаше на пољу, утишаваше онај живот у њему. Као да му сметаше мишљењу оно табање поред његових врата, те продрема мало, пола у сну, пола на јави, са Маријином сликом која се тако кокетно прикрадаше к њему и опет бегаше од њега, чим што на пољу лупне.

Кад устаде и на поље изађе, брзо и страшљиво прође поред врата од њене собе, и чисто се радоваше што је не виде. На уласку у кућу истрча пред њега собарица судије Перпновића, која је и Марију послуживала, и предаде му једну цедуљицу. Цедуља не беше у куверту, не носаше никакве адресе, а унутра стајаше:

„Ви сте још спавали, кад су по мене и Цују дошла кола Младенове тетке из села, које је овде преко брда. Бавићу се који дан“. Потписа не беше.

Јанко се у први мах обрадова овоме, али већ око подне спопаде га страшна чама и осећање бесконачности.

Нигде да нађе мира! Лешкари на кревету, тури руку преко очију, па сања, сања. Онда у један пут скочи, па по сто пута прође собу тамо и амо. После опет легне на кревет, па се даје у мисли како она улази као сенка, шапће му. Замишља како би му било да га помилује руком по усијаном челу, како би се он онда топио, како јој не би ништа говорио, само би узео крај њене хаљине, па би га љубио.... аја, не би га љубио.... наслонио би га себи на образ.... њену би руку наслонио на образ.... само би је мало додирнуо уснама. Ако би га она пољубила, он би.... шта би он радио?... Он би казао: хвала, хвала!... Не! Не би ништа казао.... умрӧо би, да умрӧо би — то је најлепше!

Али и то се већ досади, спопаде га нестрпљење. Пред вече пође путем којим је она отишла, и иђаше далеко напред, а све му се чињаше: сад ће је срести; и чим чује да од туд зврктe кола, већ смишља како ће казати да је са свим случајно пошао овуда да шета, а није управо ни знао да је то тај пут. А да ће се она вратити вечерас, сад одмах — то му је говорило срце његово, и с тога иђаше све даље напред, и све слободније, јер се све више

осамљиваше. Али у једанпут се трже, као да стаде на гују, јер под једном виђагом угледа професора Недића с неком књигом и црвеном писаљком у руци. Нема куд назад, поздрави се с њиме, обриса зној с чела и прими понуду да и сам седне под виђагу.

— Пазите само шта овај каже, — рече професор и поче читати некаку дугачку реченицу из књиге коју држаше у руци. Јанко је чуо само с почетка једно: „als“ на крају „worden ist“ и у среди два пут „höhere Regionen“. Из учтивости изјави допадање и замоли да разгледа књигу.

— Баш бих вас молио ако имате што за читање? — рече он Недићу, а у једно се обрадова идеји да ће каком пријатном лектиром моћи растерати чаму.

— Драге воље, драге воље! — рече професор, — ја имам овде: Abhandlungen über die moderne Politik од Левенштајна, неколико Гетеових ствари — знате и тај је био велики мислилац; па онда имам: Ueber das Wesen der Gedankenleere од Соненшајна, па онда, онда.... од Сауертајга...

— Молим вас штогод од Гета! — прекиде га Јанко.

— Драге воље, молим! Хоћете ли да се вратимо, па да вам одмах дам?

Јанко пристаде, али се крадимице сваки час обрташе, све мислећи да ће га стићи њена кола.

Он у својим мислима и не чу како му Недић целим путем декламоваше стихове из

„Фауста“ и претресаше поредом оно неколико крњадака, што је прочитао из Гета.

— Овде имам и „Вертера“: „Патње младога Вертера“ — ако хоћете то!

— Читао сам некад — рече Јанко — али давно. Могу баш то узети!

— Да како! колико је се младих људи убило због тога! Хај, хај! као мухе! Прочитају „Вертера“, па пиштољ у чело!

Јанко, који се као кроз маглу сећаше Вертерове судбине, при овим речима Недићевим чисто осети нешто хладно на челу.

— То ће таман пристати за мене, — мишљаше он, и готово с нестрпљењем чекаше да дођу кући, и да узме књигу.

У тој се књизи прича како је неки сањало, по имену Вертер, дошао у неки крај где је све тихо и мирно, идилски, и ту познао једну девојку која се звала Лота а била заручена с неким Албертом. Вертер се одмах заљуби у њу, и већ не зна од љубави куд удара. Алберт, који је за време познанства Вертерова с Лотом био негде на путу, врати се и венча се с Лотом. Вертер, да би разагнао своје јаде, прими се некаке службе и оде одатле; али на брзо се врати, и његова се љубав према Лоти још јаче разбукти. Једном, кад јој муж није био код куће, спопадне је љубити, али већ после тога није му остало ништа друго, него да се убије. Он озбиља напише, као што се то обично ради, много писама, погори своје хартије, напуни пиштољ, потегне и убије се.

Јанко само мало повечера па се наклопи читати. Ох, кака је то бескрајња сласт де-

лити с неким судбину! Већ на првим странама Јанко виде да је и он сам Вертер, и, при свакој сцени у књизи, тражаше какву сличну ситницу из свога живота. Вертерова јадиковања за само га срце уједаху, и он му у памети стискиваше руку која је већ давно на небу, с Лотом заједно. Све, све му се допадаше, и у свему он виђаше себе. Он се слаже с Вертером да му не требају књиге, јер је срце и без тога узбуркано; само му треба тиха, мирна песма, која се пева деци уз колевку. И њему је као и Вертеру најмилији онај писац у коме он налази свој свет, и где је све налик на живот читаочев. А у Вертеру је све тако налик на Јанка. Налик оно бегање од света а тражење Марије, налик је оно осећање које га прожима од главе до пете, кад се, као што вели Вертер, његов прст нехотично такне њезинога, или кад им се ноге сретну под столом. „Ја тргнем ногу назад, а тајна нека сила вуче ме опет напред — мени мркне свест!“ Све тако, ама у длаку! И њему је Марија нешто свето, и у њеном присутству ћути свака пожуда! Љути се на Вертеровог пријатеља, што му саветује да се прође Лоте: „Ласно је то казати!“ Па како је добра Лота која пушта Вертера да се по кад кад исплаче на њеној руци! — И он ће то покушати код Марије, то је заиста узвишено а невино задовољство. Вертер чита Лоти свој превод Осијана[1],

[1] Ингески писац Макперсон написао је по народним предањима скотским коло епских песама које је издао као да су од старога келтскога Омира — Осијана.

а Јанко? — он ће Марији дати „Вертера“ да чита. „Нек' види моје јаде!“ И што се више примицаше крају књиге, тим се све више збратимљаваше с Вертером, и најзад, кад Вертер узима пиштоље, и Јанко погледа на свој револвер на зиду, који му изгледаше као некакав сигнал, а иза њега као да види боно и бледо Вертерово лице, које као да му значајно клима главом: „Тако, тако, братац, ми јадни сиротани! Љубимо, али туђе жене; поштени смо, па за то треба да умремо! Ходи!“

— Здраво, здраво ми буди, побратиме! — поклицаваше Јанко у себи, — скоро ћемо се видети!

И управо не тражећи никаква даља разлога, он се опријатељи са смрћу. И онај неразумљиви тренутак, у коме се престаје живети, тако пријаше његовој сањаличкој природи, да га готово с нестрпљењем чекаше. Слатко му би, кад помишљаше како ће она можда на његово, већ једном као мрамор хладно, чело притиснути свој угрејан пољубац. „Тада, тад ћу бити најсрећнији!“ А да ли ће он то осећати? „Да како!“ „Шта каже Вертер?“ Он по ново прочита она места себичне философије, где се без икакве резерве патницима обећава награда „тамо горе“.

Читање се продужило и сутра до подне, а после подне Јанко већ поче по пропису уређивати своје ствари, писати писма и међу њима једно са свим велико, у виду дневника, а намењено Марији. Нарочито уживаше у својој „мирноћи“; а мирноћом он зваше оно глу-

мачко навлачење осмејка или мрштина на своје лице, и ако је унутра у души увијао се као црв.

И у целом том свом делању, он ни један пут не покуша да дâ себи рачуна за што он то све чини. За што је он тако несрећан, и шта све мора човек имати, па да се не мора убијати? Беше ли и ово последица његовога васпитања, или неке урођене пренадражености? На то се не да ласно одговорити. Што се њега самог тиче, он, и кад је покушавао да то све себи објасни, одмах је посустао и заклањао се за болешљивог Вертера и за велико име Гетеово. Тако раде и матори људи који се у младости нису напатили!

Од првог састанка Маријиног с Јанком, Катанић га не беше испустио из очију. Пратио му је сваки корак; знао је и за најмању ситницу. Ништа му се није отело — њихове шетње, разговори, па чак ни писмо поручиково на Маријиног мужа, ни Маријина цедуљица на Јанка, ни само читање „Вертера“. Једно је само што он није знао, управо није веровао причању поручиковом — да је Марија ноћу улазила у собу Јанкову. —

Могућно је да је Катанића много што шта кретало да тако пази на Јанка — два су пак узрока позната и нама: прво, што беше од природе радознао, ако се то јест може назвати простом радозналошћу оно интересовање за потанку историју свију и свакога, и уживање у сазнавању најскривенијих мисли у човеку кога посматраш. Можда се тиме задо-

вољаваше његово урођено властољубље, јер се и на тај начин у неку руку влада својом околином. Ето на пр. у купатилу не беше никога ко није чисто зазирао од Катанића, и нико, ко га познаје, не би се зачудио, кад би му Катанић, у разговору, уз реч поменуо за какву дубоку тајну. С друге пак стране, Катанић је био вајкадањи пријатељ Младена, Маријиног мужа, у чијој је кући и одрастао, послужујући још као ђак. Младенов га је отац дао, по свршеној нижој гимназији, у апотеку, помогао му да оде на курс, и јамчио за њега, кад је отворио апотеку на своју руку. Од туд се он осећаше везан за Младенову кућу и Младенову родбину. За Младена лично и по томе што се њихове нарави подударале, и ако се обично каже да се не могу волети две са свим једнаке душе. У осталом оне и беху једнаке само у једној половини својој, а то у озбиљности, и у одвратности према свему што је носило тип изјава пријатељства или љубави. Иначе, кад би се, као што се то понеки пут ради, поредиле људи животињским особинама, Катанић би морао бити мачка, а Младен лав — ипак дакле обоје felis[1]. Катанића сте већ у неколико познали. Ако му одузмете малене лукаве очи, па их замените осредњим, увек отвореним; ако ироничке бразде с оба краја усана дигнете и турите их међу обрве — онда имате Младена! Најзад су могли једно друго

[1] Латинско име („мачка") роду грабљивих сисара, у који спада, осем лава и мачке (домаће и дивље), још: тигар, пантер, јагуар итд.

волети и с тога, што им се интереси никад и ни у чем не укршташе. Кад је Младен отишао са службом у Београд, и њихови се односи прекидоше, јер ни један не беше вољан писмима крпити лично раскинуте везе; али веза, која се још у детињству затекла, није попустила у снази. Кад је се Младен женио, послао је и Катанићу штампан позив на свадбу, и на њему је још дописао пером: „Никако друкчије да не учиниш, него да дођеш!“ Катанић му на дан свадбе честита само жицом, и то беше све! На и после свадбе њихова кореспонденција не оживе — писали су само по каком послу. Тако на пр. кад је Младен купио кућу, тражио је од Катанића двеста дуката на зајам за три године. Катанић узајми толико од Стојана Бардагџије, и посла Младену с оваким писмом: „Ево ти шаљем новце! Не требају ми пре, док и сам не купим кућу“. Те новце вратио му је доцније Младен са нежношћу која не приличаше његовој нарави — у кесици коју је његова жена извезла за непознатог пријатеља својега мужа. Катанић опет, са своје стране, замота ту кесицу у фину хартију, тури је у једну апотекарску кутицу, и затвори у оно одељење вертхајмоваче које се зове „трезор“. А обојица би се они смејали некоме другоме који би овако што радио. Оно вече, кад је Младен дошао са женом и са сестрицом у купатило, Катанић га је наравно одмах видео, али не могаше одмах прићи, јер, по својој опрезној, мачјој природи, хтео је најпре да се сам са собом договори какав ће положај

да узме према Младеновој жени. У јутру пред зору пробуди га јака главобоља, тако да је једва у десет могао устати и изаћи на поље; али Младен већ беше отпутовао; а с његовом женом шеташе се Јанко по парку. Катанић је умео бити Јевропљанин, и знао је како би му се ваљало јавити Младеновој жени, али га од тога задржа или његова нарав, јача од Јевропе, или нека лукава слутња да ће, овако повучен, моћи боље пазити на љубавну игру која, као што му се на први поглед учини, беше неизбежна, а којој би за сад било неразложно стати на пут. Али већ после четири дана он се уплаши од онога што његово бистро око назираше кроз збуњено лице Јанково и још сањивије очи Маријине. Тада он написа Младену дугачко писмо, најдуже које је и кад писао, у коме му наговести како се због главобоље није могао још оно вече јављати Младену и његовој жени, а сутра опет беше позно. Ту даље, као уз реч, а са свим затрпано у друге ситнице, стајаше и то: како сваки дан виђа његову жену, здраву и веселу, „с господином Јанком, кога ти извесно познаješ“. На послетку је додао још и ово: „Јако бих се радовао кад би ти дошао *што пре*, да се видимо и мало поразговоримо, и да ме представиш твојој жени. Том приликом имао бих ти саопштити један врло важан план, о једном предузећу које би могли оба учинити“. Под овим „предузећем“ он је замишљао куповину вина, или ма каку лаж коју ће већ спремити, док Младен дође, а главно му беше

да Младен види Јанка и да се зна наћи. Младен, кад је прочитао ово писмо, није управо ни обратио пажње на тога Јанка, мислећи да ће то бити какав пријатељ његове куће, коме Катанић не знађаше правог имена. Једно му се само чудно чињаше: не реч о „предузећу", већ преко мере дугачко писмо Катанићево. Од куд то? Али већ после по сахата он оде у канцеларију, затрпа се послом, и са свим заборави на Катанићево писмо с Јанком и предузећем, поред кога није ни опазио подвучене речи „што пре".

Трећега дана после оног поручиковог писма и после одласка Маријиног у село, у вече, кад је Јанко најживље уређивао своја писма и премишљао „каком пакленом справом да разори своје бедно срце", шетао се Катанић с поручиком кроз главну алеју. Поручик победилачки причаше како га Марија од два три дана оштрије гледа: „Добар знак, фиксира ме!" и увераваше да је он у стању задобити љубав сваке женске на свету: „Млад сам, нисам ружан", а у себи мишљаше: „Ниси ваљда ћорав, видиш како сам леп!" „Официр сам, а све женске лудују за официрима, па још коњички!" Катанић би другом приликом уживао у оваком причању и још би изазивао поручика да товрља и даље, али сада беше и сувише замишљен и озбиљан. Он се брзо одвоји од њега и пође у своју собу, смишљајући каким начином да по ново позове Мла-

дена да дође, »јер је већ крајње време!« Да му каже истину — »то би га убило, а ствар се још даје поправити«. Али шта да ради, како да почне? Већ га издадоше све комбинације, кад га у мало не прегазише једна кола, из којих искочи — Младен!

Да га је ко добро уочио онога дана, кад је довео Марију у купатило, опазио би да је сада још мршавији и блеђи, а обрве као да су му гушће и јаче пале на очи.

Катанић стаде као укопан, пљесну се најпре по челу, па онда длаком о длан; и онда се загрли с Младеном.

Младен се плашљиво осврну:

— Моја жена?

— Отишла је некој твојој родбини овде у село.

Младен плати кочијаша. Узеде Катанића испод руке, и ништа не говорећи поведе га првом стазом која од гостионице вођаше у парк. Никога не беше на поглед. Младен извади поручиково писмо из шпага и ћутећки пружи га Катанићу. Катанић и не завири добро у писмо, а већ му га врати:

— Знам!

Младен га упрепашћено погледа. Катанић се начини равнодушан:

— Лаже тај пас! Знам ја ко је то! Показаћу га и теби. Истина нешто има и у ствари — Катанић се уједе за језик — то јест нема ништа... нешто има... изгледа то јест као да има... али ништа, ништа рђаво!

У тај пар беху на спрам чесме. У близини сеђаше замишљен Јанко, са затвореном књигом у руци.

— То је он! — рече Катанић и показа Јанка Младену.

Баш у тај пар Јанко остави књигу на клупу, и приђе чесми, да наточи чашу воде.

У на около никога не беше. Катанић се пажљиво осврте. Докопа књигу с клупе, тури је себи под капут, па пође даље не осврћући се и живо говорећи и гестикулишући.

Кад се одмакоше подалеко, Младен погледа Катанићу под капут, где је књига стајала, и зачуђено запита:

— А што то?

— Хâ, па ноћас разгледај! Ко зна? Може ти требати!

Младен, не знајући за што, готово побожно узе књигу, па је тури себи под капут.

Ћутећки идоше даље. Кад већ зађоше у шуму, Младен седе на један пањ, тури главу међ' руке, и узбуђено, а једва чујно, проговори:

— Дакле све је свршено!... Пропало!

Катанић чисто задрхта:

— Бог с тобом! Шта ти је?

— Немој ништа крити! Не верујем ничему другом, али на твом лицу видим да је све суштa истина.

Катанић би самог себе ћушио. Хтео би нешто говорити, тешити га, али не знађаше како. Ствар одиста не беше за очајање. Он овако мишљаше: Све зависи од Младена! Марија сад није ничија. Ко од њих двојице буде

бољи, Младен или Јанко, ономе ће се и приклонити. Жена је што и дете. Ко му да бољу играчку, онога више и воли. „Да сам ја“ мишљаше он „њезин муж, ја бих већ знао како бих почео!“

А сутоњ се поче по из тиха и чисто бојажљиво спуштати. Ваздух као да се процеди кроз нешто, стаде мирисати, и усправљати клонуло лишће. Комарци пођоше у пљачку, држећи се правца према гостионици, одакле се зачуше звуци неуређене музике. Младен издиже главу.

У његовом погледу беше нешто банкротско, у Катанићевом опет толико нежности, да их озбиља не би могао познати ни онај који је с њима сваки дан. Ова два, по своме опхођењу, иначе као кост суха човека изгледаху у овај пар као два голуба. Један са сломљеним крилом, клонуо; један здрав, с пуном гушом, вољан да га захрани. Катанић не беше више он; на лицу, у држању, у говору, у погледу не беше више ни трага оне лукаве опрезности, оне повучености и затворености, с којом као да се беше родио.

Он дохвати Младена за руку и узбуђено проговори:

— Младене, тако ти бога буди човек! Ево ти се кунем свим на свету да сам пазио на сваки корак и да ништа нисам видео што би ти кањало образа и дома. Требао си истина раније доћи, али то писмо Васиљевићево сушта је лаж. Тако ми бога! Ево оба моја ока, ако ту има и труни истине! Ући да одсечем, ако није све пресна лаж!

Младен чисто оживе. Поглед му се разбистри. Катанић окуражен настави:

— Ствар је у овоме... Видиш: твоја жена, она је у неку руку сањалица, па наишла на човека сањала. Верујем да они обоје, искључно по томе што су им у овоме природе сличне, симпатишу једно другоме. Али кака је то несрећа? Видиш: овај слепац чита „Вертера“ и бог зна колико га он цени, само за то што одговара његовој природи која тражи непрестано да гори и букти! Али, несрећник, није он крив што му се дала прилика да баш у овоме правцу храни ту своју природу. Није он за то непоштен. Треба му само отворити очи, то јест и њој и њему, и турити га на друго огњиште, само да опет може бити у грозници, па ће се он сам проћи твоје жене, а и она њега. Понизити вертеризам у његовим очима а дићи што друго, на ето ти изласка! Заинтересовати га за политику, пријатељство, отаџбину, што му драго, већ наћи ће се шта! Разумеш ме?

Младен је за време целог овог разговора бленуо само у Катанића, и ма да му мисли бише на са свим другој страни, ма да ни речи не разумеде, ипак се осећаше умирен, јер из Катанићевих очију и одсечног гласа сијаше одсудна поузданост и одушевљена мирноћа.

Кад се врати̏ше, мрак беше у велике притиснуо купатило и његов парк, његове куће, чесме, купатила — све то изгледаше црно и велико. И Младену се чињаше да је то врашка пећина, склониште злих духова. Подиђе га не-

какав страх и језа, и он се обрадова, кад сти гоше гостионици, где блеште свеће и весела лица безбрижних гостију.

Седоше у један крајичак у парку пред механом, и ћутећки вечераше. Па после одмах одоше у Катанићеву собу. Ту Катанић по ново разврже своје назоре, погледе, мишљења и веровања. У томе Младен извади украдену Гетеову књигу, па је пружи Катанићу:

— А с овим шта ћу?

— Како шта ћеш? — рече Катанић издигнувши обрве. — Разгледај ноћас, могућно је да ћеш наћи што шта, што ће ти требати! Ниси никад читао „Вертера“?

— Читао сам.

— Па зар ти, који познајеш своју жену, а чуо си шта сам ти причао за Јанка, зар ти не видиш ту сличности с Вертером? Овај сметењак бар исти је Вертер, и ја не верујем те није још и толико луд, да би се и убити могао.

Младен поче замишљено превртати књигу, али му одмах падоше у очи силна места, готово на свакој страни, исподвлачена писаљком. Он поче пажљивије читати. Да ли је та места подвлачио сам Јанко, да ли господар књиге, професор Недић, то не знам, али Младен наравно мишљаше само на Јанка. И из тих исподвлачених места, он састави себи потпуну слику Јанкову, и већ му се чињаше да га познаје од вајкада. Не знајући за што, он на једној хартици поче правити које какве примедбице на Вертера, и увек би их најпре саопштио Катанићу: „Пази, молим те!“ па

онда би прочитао с усиљеном декламацијом каку бенасту Вертерову ламентацију на свет, на људе, на небо и бога и све што видимо и не видимо. Катанић са задовољством слушаше Младенове заједљиве примедбе, у којима он назва један пут Гета чак и будалом.

— Е, видиш сада! Сад знаш тога Јанка, а знаш своју жену. „Вертера“ си прочитао — сад треба кројити план.

— Знам, — рече Младен, а управо и не сањаше какав би то морао бити план. Како већ беше уморан, он опет пружи Катанићу књигу:

— А ово?

— Вратићемо му. Зар он, мислиш, зна да ју је онда држао у руци?

— Чујеш! — рече Младен, — није лепо од нас...

— Шта није лепо?

— Па то! — он показа очима на књигу. — Шпијунисали смо човека у неку руку.

— Хајде, молим те! — рече Катанић. — Лези па спавај! Још ћеш и ти почети плакати као Вертер.

Младен, да не би био Вертер, насмеја се и послушно се извали на кревет.

Сутра дан, око 9 сахата из јутра, врати се Марија с Цујом из села. Младен беше с Катанићем у његовој соби. Кад угледа жену кроз прозор, он обамре. Неколико пута дубоко повуче ваздуха, па смушено пође на поље.

— Чекај! — рече му Катанић, — стани, да се договоримо!

— Знам ја већ све!

— Ама стани, прибери се!

— Не бој се ништа, већ ћу се прибрати.

Он опет пође вратима. Катанић га задржа:

— Оно писмо поручиково показаћеш јој. Онако, наравно, узгред, у смеху, или...

— Добро, добро!

— Младен се отрже и изађе. Катанић пође узбуђено ходати горе доле по соби.

Састанак Младенов са својом женом био је много лакши, него што би човек мислио. Узбуђење је било с обе стране подједнако, а при том тако јако, да једно друго не могаше посматрати хладним оком, које једино може судити. Младен је ишао с тугом за изгубљеним рајем, Марија с немирном савешћу. Састанак ипак беше толико крепак, да у одсудном тренутку изгуби сву снагу и очајање с једне и грижа савести с друге стране. Он нађе њу исту онаку, каку је и довео — отворену, искрену, веселу, ведра чела, с очигледном радошћу, а она њега исто онако великог, благог, с неком готово очинском нежношћу. Слатко обмањивање себе сама разли се по врх овога састанка, и прекрили све црне мисли, којима и онако изласка не беше. Тă очајање и немирна савест не станују ласно у грудима људским. Човек их бије чим стигне а најсилније самообманом.

Младен држаше да је немогућно, „апсолутно немогућно“ ; Марија адвокатски мишља-

ше: „Па шта сам ја као бајаги учинила?“ и чисто је чикала факта, која су се и у њој и на пољу нагомилавала.

Почеше са свим обичне разговоре. Питаше се за здравље, за пут, кућу и тако које шта. И бог зна да ли се на овоме не би свршила цела историја, да обоје чисто плашљиво не погледаше кроз прозор да ли се од куд неће помолити „тај Јанко“.

Марији би најмилије било да се овога часа путује. Сунђером веселе заборавности брисаше она живо сваку сцену из свога живота и односа према Јанку, и у слатком осећању часног живота постајаше све блеђа и хладнија ватра која је дан пре сагореваше. У тим мислима она се искрено и нежно савијаше око Младена који с пуним срцем миловаше њену меку косу. Већ беше дошло све на стару меру, кад сунце стаде бити правце у теме.

Пођоше на ручак. Уђоше у гостионицу. За оним столом већ сеђаше замишљен Јанко.

Марија оном силном снагом, урођеном нашим лепим половинама, весело и отворено представи своме мужу збуњеног Јанка, „мога пријатеља из детињства, који ми је овде у свему био на руци“.

Преко Младеновог лица прхну само један облачак непријатног изненађења, али он се у брзо прибра, стиште добро руку овога „пријатеља своје жене“ и, мислећи на поручиково писмо, изјави му захвалност: „који сте имали доброту да сте... који сте имали доброту... наравно, како је она сама овде била“...

Јанко се заплете. Руком, као да се брани од челâ, одбијаше захвалност:

— О молим, молим, ја мислим и сваки други... на спрам даме.... ми се већ од давно познајемо!

Он се усили да оправда ово „старо познанство“:

— Знате кад сам вас оно водио у комендију?

— Па сте после извукли... — рече Марија, показујући лепезом како се бије.

Обоје говорише неприродно веселим и раздражено немарним тоном. Младен јасно, нарочито по покретима лепезе, виде неприродну кокетерију у своје жене. Јанко му изгледаше сав зелен. Све, о чему је само сумњао, сад му се показа суштом истином. Па ипак му Јанко изгледаше више за сажаљење него за мрзост. Свакако пак ваља га победити, па ма како било. Ту му паде на памет Вертер, и за мало што, без икаквог повода, не поче викати на Вертера и Гета и целу немачку романтику. И бог зна не би ли се он и упустио у декламовање, да Катанић не прије столу.

Младен одмах скочи. Представи га својој жени, и понуди га да с њима за једно руча. Катанић се, као оно мачка што се увек дочека на ноге, обешењачки практично нађе у овоме друштву. Затури одмах разговор, и, после по сахата, његове анегдоте тако освојише, да и Младен, и Марија, и Јанко, па и Цуја брисаше сузе које им од смеха удараше.

је воли, а овамо би хтео да је отме од тога Морица.... како рекосте?.... да, Алберта, њеног поштеног младожење. И што је најсмешније: та Грета ... Лота, Лота, јест, Лота!... та Лота тако исто заљуби се у Вертера, који нема ни једног услова за љубљење, осим што слини кад гледа у месец. Па шта ми је то сад?

Јанко хтеде нешто одговорити, али лутка којом се он играше беше већ разбијена.

Младен не чекаше да му се да повода да настави:

— И видите што ме највише једи, да су наши људи мајмуни: све што виде у другога: добро, рђаво, то им се допада. Надали реку „Гете, Гете!“ а овамо аналишите га с које хоћете стране, он је најјачи у тој болесној фантазији. Помислите само на Фауста! Фауст је...

Младен не знађаше шта да каже. Покаја се што је скочио с Вертера на Фауста, кад га се Фауст и онако ништа не тиче. Он прогута пљувачку па настави:

— Фауст је то исто што и Вертер. Мислим наравно по вредности, не по предмету. И ви мислите да Вертер може имати каке вредности! Шта хоће он? Да не ради ништа, да се луња овамо онамо, „идилски“, да прави деци куће од карата и да треби боранију. Одрастао, млад, здрав човек — па као богаљ! Па онда још сам себе на силу бога прави несрећним. И помислите, ако се не варам, њему се чак прикрада жеља да умре онај честити и поштени муж Лотин. И он сад мисли да је воли, и да

би је само он могао усрећити, ваљда тиме што слини пред њом. Па да би крунисао ту своју љубав, мене руку на себе, и пише њојзи, — њојзи молим вас! — њојзи он пише писмо пред смрт, и опет се пренемаже како се убија из пиштоља које је она додала његовом момку. И то је сад љубав и то човек! Па и цело је друштво болесно и лудо; и њен отац и тај Густав.. . Алберт. .... све једно како му је име, тај њен заручник, после и муж, трпи да се он довлачи у кућу. То је — нека виша тактика. Бре, не био то какав здрав Шумадинац — он би њега на брзу руку излечио! Па, верујте, ни на памет му не би пало да се пренемаже.

Јанко се очајно усиљаваше да брани свога несуђеног побратима, али му се језик завезао. Све што би он хтео рећи, кад би га језик служио, било би: „Али срцу се не заповеда!“ Тиме мишљаше да би побио Младена. Али и без тога Младен настави:

— Или ваљда треба га извинити што га је љубав обрвала? Да богме! Лопова — што је сиромах, убојицу — „што му је така крв“, издајицу — што је плашљив, отимача жена — што је заљубљен. Па онда нам није нико крив; али остајемо без части и поноса!

Младен биваше све живљи и живљи, и час по доливаше себи вина у чашу. У своју жену не смеде погледати. Да би загладио свој одушевљен разговор, који свакако немаше овде места ни смисла, он, шалећи се, додаде: „Ово вино мене баш угреја“, па онда опучи даље:

— Та зар је то тема где се излива пој-етски таленат? Где је она племенита, чиста, здрава, здрава љубав? — он стеже песницу и удари о сто. — Камо мати, жена, деца, кураж, отаџбина, част.....?

Очи му се засветлеше:

— Зар може и шта бити лепо што је бешчасно? Зар може бити љубави без жртве? Зар је за сажаљење овакав човек? Пи! пи! Ја га се гнушам! А и Лота га је се морала гнушати, ако није била... није била...

Он пљуну.

Катанић оштро посматраше Младена који, да ли загрејан вином, да ли унутрашњим жаром, изгледаше читав мали атлет. Јанко сећаше најпре поништен, а после узбуђен. Његов јучерањи идол, Вертер, поста од један пут обично јуне. Он се чисто чуђаше како се то од један пут све у њему обрте; али преврат беше снажан. Злато беше лажно — он га баци!

Марија с неком побожношћу гледаше у свога мужа. Цуја је дремљиво чачкала нос.

— Дајде још вина, — рече Младен смејући се. — Што нисам неки човек од пера, да бар кажем нашем свету, да се не храни сплачинама. Оваке су ствари убитачне за млада човека. Не радити ништа! Правдати своју леност неком вишом философијом, кањати кућни праг, разоравати мирну и савесну љубав једне женске, турати угарак у кућу поштених људи а још својих пријатеља — и то све правдати неким вишим, племенитим осећањем, које чак

треба да се зове љубав! То је лоповлук, издајство! На онда напао ламентовати и тужити се на свет који неће да се преокрене с тога што је тако његова размажена воља! То може чинити само онакав сметењак, као што је Вертер, а нађи присталица само у својих земљака, који су лудовали за њим.

Катанићу се учини да је доста. Тим пре, што се бојаше да ће најзад и Марија и Јанко опазити крајњу цељ овога разговора. Један му се одељак Младенове беседе особито допадаше, а то је оно, како би какав Шумадинац лечио такога пријатеља своје жене, као што је Вертер. „Ово истина није романтично“ мишљаше Катанић, „али је јаче од целог разговора“. Да би завршио, он наслужи свима вина, па диже чашу:

— Е, ти си вечерас развио цео говорнички дар. Најзгодније ће бити да још по једну попијемо. Хајд' бар за покој душе томе — како га ти назва? — шмокљану!

Досетка не беше никаква, али цело друштво па и Младен радо присташе да се усиљено смеју и да искапе наточену чашу.

Катанић заметну разговор о појезији у опште. Његов љубимац беше Његуш.

— Видите здраве појезије!

Он поче местимице декламовати „Горски Венац“.

— То је здраво! Здрава је Марсељеза, здрав је „Дон Кихоте“! А то! — он лупи шаком по „Вертеру“. — То је само сентименталан пиварски трбух... Дёте још ову па да идемо!

Међу тим је вино чинило своје. Осим Цује, која је већ спавала, и Марије, која је нешто далеко сањала, на свима се опажаше лак, весео, вински дух.

— Чекајте, седите! Бог зна кад ћемо се опет видети, — рече Младен. — Мило ми је, весео сам што сам међ' вама, својим пријатељима. Ето, од кад се само с тобом нисам видео; па сад сам стекао још једног пријатеља! Надам се, господине Јанко, да се нећемо заборавити. Ја сам ваш дужник — треба да вам вратим љубав за љубав. Спасајте се!

Јанко се увијаше:

— Молим вас! Ја сам драге воље, и шта више! На спасеније!

— А, хватам вас за реч — рече Младен спуштајући чашу на сто, и бришући бркове, — хватам вас за реч. Пријатељ куће није никад излишан. Ја вас молим само да ми и даље оно останете што сте ми до сад били. Ето ја већ сад тражим, молим вас за услугу. Сутра путујем, Катанић такође — на вама опет остаје Марија, молим вас немојте је остављати.

Прси Маријине почеше силно одскакати. Јанку се прели у срцу, као у чаши коју му Младен наслужи. Он мало не паде у несвест, мало што не бризну у плач, кад докопа пружену Младенову руку:

— Ја сам ваш, ваш; са свим ваш! Располажите са мном како вам је воља! И, ако би вам требало што кажу и крви испод грла... ја...

Катанићу беше већ отужно.

— На што више? — мишљаше он. — Комедија је већ одиграна.

Он стаде пружати руку свима редом. И готово повуче Јанка за собом на поље.

Кад њих двојица изађоше, Цујa је у велике спавала. Младен отвори прозор, да изађе дим од дувана, и пирну у свећу, да се не купе комарци.

Обоје ћуташе. Марија се наслони на прозор и гледаше на поље.

Младен јој приђе.

Доле у парку црнеше се дрва, горе блисташе звезде.

Младен јој наслони руку на раме:

— Куда гледаш?

Марија обриса сузу:

— Тамо! Видиш ону звезду? Ја је до сад никад нисам видела. То је нова звезда!

Младен познаде Марса, који блешташе свом својом црвеном светлошћу и трепташе чисто намигујући на ово доле што се зове бура у срцу. Да ли је он те вечери јаче сјао него обично, да ли се само кроз влажне очи јаче растураше његове зраке — тек и Младену беше као нека нова звезда. Он метну жени руку на теме и пољуби је у чело:

— Није, сине, нова звезда; она је увек на небу. Погледај је! Можда је то твоја звезда.

А Марс као двоструком снагом да засветле тако силно, па опет тако помирљиво и тихо.

* * *

Рано сутра дошао је к њима Јанко с једним писмом у руци којим га, вели, позива сестра на смрти.

На растанку руковао је се с Младеном седам, а са Маријом четири пута. С Младеном и Катанићем се и пољубио. Из кола се није више осврtao.

Од то доба престао је бавити се љубавним предметима, и кад год би ко почео говорити о томе, он би доказивао да су то саме „швапске бљувотине". Али ипак сваке године учини по каку будалаштину. Један пут се фотографисао у црногорској капи. Чујем да се уписао и у фармазоне. А пре неколико дана возио сам се преко Мишара. Кочијаш ми причаше како је преклане возио туда једног господина који, кад изађоше на место где је дигнут крст „Погинулим Срб-јунацима", рече му да стане.

— Гледам ја шта ће! А он: хајд', хајд' па управо до крста. Скиде онда капу, клече, прекрсти се па пољуби најпре крст па после земљу. После опет седе на кола, па терај даље! Баво га знао шта му је.

— Како је изгледао, очиј у ти?

Он ми у длаку описа Јанка.

СВЕ ЋЕ ТО НАРОД ПОЗЛАТИТИ

И сумрак се поче хватати, а лађе још нема. Свет, који ју је чекао, поче се разилазити. Оде и дечко с тврдим земичкама и капетаница с бајатим лицем. Одоше и оба практиканта, с Марком столаром, свадивши се најпре с гостионичаром што им је точио још прошле среде отворено пиво. Пођоше и кочијаши, нудећи се да по два гроша возе у варош; али већина „ради апетита“ или „опружања ногу“ оде пешице, заметнувши прут на раме, а палац од леве руке за шпаг од прњака. Ни жена Маринка магазаџије не хтеде сести у кола, већ пође са својим маленим друштвом пешице, окрећући час по леђа онима с којима је говорила; и то не из непристојности, већ просто због тепелука, који тако безазлено блисташе, као да је Зајичар процватио а кроз Књажевац протекла река од млека.

Сунце се беше расплинуло у далекој прекосавској равници, и само још по врх места где га је нестало пружаху се у небо дугачке, светле беличасте зраке, као да је од туд са запада помолио неко грдну шаку, са раширеним и на горе окренутим прстима — управо онако, како то праве добри и рђави молери. Сава, која је била тако опала да је се готово на сваком месту могла газити, сањиво отицаше, одбијајући слабачак црвеникаст рефлекс од облачака по врх ње.

За мало још, и свет се са свим разиђе. Осим слугу и чиновника паробродских, на обали стајаху још само два човека — један у фесу и чакширама, други у мундиру и мамузама. Онај у фесу — Благоје казанџија — цео дан нестрпљиво ходаше; сваки час запиткиваше кога по штогод; обрташе се непрестано, као да га цела снага сврби па не зна одакле да се почне чешати; улажаше у станичну гостионицу и, чисто као да ће одоцнити, усплахирено истрчаваше по ново на поље, упирући поглед далеко преко мирне Саве. Његово лепо избријано, чисто лице, с лаким површним борама, налик на оне облачке у ћилибару, са седим золуфима и брковима, стајаше некако у контрасту с маленим, плавим, ведрим очима, које живо, па ипак с поуздањем, скакаше с једног предмета на други. Чибук је непрестано држао у зубима палећи лулу истресеним кокицама. Сваки час је запиткивао и момке и агента: што то да

нема лађе? да ли има каква депеша? је ли вода тако мала? вуче ли какву теретницу итд. — на што му и момци и агент, са урођеним господством страних држављана, врло у кратко и осорно одговараше.

Капетан пак, по имену Танасије Јеличић, стајаше готово цео дан на једном месту, подбочивши се на сабљу. Лице му беше окренуто страни с које лађа долази, а очи уморно и нестално блудише око тога места, као оно са свим издубена главчина око оједене осовине. На његовом лицу не беше онога херојичнога изгледа који се кад што виђа и на пенсионованим потпуковницима, па ипак оно те опомиње на омарину иза које се диже олуј, одлећу ћерамиде с кућа и капе с глава. Пуначки, малени, с обе стране пострижени бркови, мален али подебео нос, осредње смеђе очи, рехаве обрве, округао обријан подбрадак и чисти, масно-жути, али не мршави образи, мала уста, с повер.ивим контурама, велике руке, аљкава униформа, а као снег бела кошуља и као млеко чиста сабља — све то издаваше човека господина и гејака, човека од кога ишчекујеш да зна аранжовати кадрил и очистити острицу, а опет те ни мало не би изненадило, кад би он окренуо дами леђа, обрисао нос салветом, или чак забо виљушку у локумиће.

Он дакле стајаше, а казанџија се непрестано вртијаше. На послетку, кад мрак стиже пре лађе, и не могадијаше се више видети ни златан перваз на агентовој капи, и њих се двојица покуњени вратише у механу.

— Нема је па нема! — рече казанџија љутито као човек коме не иде карта.

— Нема је, — рече и официр, али мирно, као периодичан чиновник који зна да после пет година мора доћи класа.

— Што ли, боже? — рече опет казанџија. — Ваљда... та да... овде и нема Турака... А лађа се ваљда и не може бобандирати?

Капетан ћути.

— А кога ви чекате? — упита опет Благоје.

— Жену!

— А ја сина! Рањен је!

Он се мало стресе, брзо стаде истресати скоро пуну лулу, и по ново је напунивши и палећи настави преко чибука:

— Али лако, са свим лако! Писао ми је његов друг Јоле. Овде и овде! — он руком показа са свим неодређено: најпре преко леве плећке, па онда дуж целе десне ноге.

— Само га окрзло! Отпуштен је кући из болнице, да се поправи, па после у име бога опет!... И треба... Треба гонити пексијана!... Само нека нам је бог у помоћи!...

— А шта вам је син? — рече капетан, почињући учествовати у историји казанџијиној.

— Мој син? Казанџија! Ех, да видите како тај ради. У њега је рука, видите, овде дебља него у мене нога овде. Ја сам због ових оскудних времена продао све што сам имао — шта ће ми? — само сам алат оставио. Али док је његових руку и алата, биће нама двојици хлеба, па баш да нас је и десеторо.

— Знам, знам, — рече капетан; — али шта је он у војсци?

— У војсци? Пешак! Јест, пешак! Ја увек кажем: ти, брате, ти би требало да си тобџија. Ти би лепо могао повући топ. После, оно кад груне — милина човеку чути! Али он хоће у пешаке. Каже: ово вреди — ако ћеш на пушкомет, ако ћеш за гушу! Страх те погледати, кад се наљути. Тај где удари, ту трава не ниче!

— А где је рањен?

— Бога ми не знам. Не знам — бадава! Писао ми је истина његов друг Јоле, али ја сам заборавио. Смешна имена тамо. Ево писма! У две борбе — у две...

Он извади са свим масно и изгужвано писмо из ћурчета, и предаде га капетану, који га понесе у руци, да га прочита спрам свеће у механи.

Уђоше у механу с масним дугачким столовима, чађавим зидовима и од муха упљуваним сахатом. На вратима, која воде у авлију, стоји написано облигатно „срећна нова година“ и т. д. и испод тога „Илија! Сремчевић 14 гро: од = раки“. На среди таванице обешена лампа чкиљила је, једва пробацујући зраке кроз већ са свим црно стакло. На сред среде стајаше једна дрвена столица, са сламњим седиштем и сломљеном и тако живописно испруженом ногом, као да хоће да се фотографише.

Капетан седе на дугачку клупу крај прозора, и поче читати врло замрљано писмо.

Благоје склони најпре ону столицу, псујући „што ће ово чудо овде“, седе после према капетану, загрну рукав од ћурчета и погледа по столу, хтевши се налактити. Али се од један пут трже, видећи по столу грдну, црвеникасту, масну мрљу.

— Ej, ти, море! Е ово је баш преко јего! Гледај ти, молим те: мало не покварих копоран! Чујеш ти, бре, ходи овамо! Обриши ово!

Од некуд из мрачног угла довуче се једно прљаво створење.

— А шта је ово овако масно? Је ли, магарче?

— Па мéхана је, газда-Благоје, — рече прљаво створење, с толико непобитног разлога, да се Благоје са свим разгоропади:

— Е, гле ти њега! Међер си ти неки мудрац! Па ваљда не седе свиње у механи?

Читалац ће се врло огрешити, ако помисли да је Благоје какав чангризало — боже сахрани! Сада је он само у грозничавом стању од нестрпљења, па тражи само себи занимања. Пристао би он сада и да се бије и да га бију — само да му прође време. Није он иначе био баш ни врло разговоран човек, и вечерашње његово управо нападање на свакога, кога сретне, беше само очајнички покушај да разагна чаму. Због тога он опет јуриши на капетана:

— Јесте ли видели онога с ногом?

— Кога с ногом?

— Та онога без ноге?

— Кога без ноге?

— Та онога са штаком?

— Кога са штаком?

— Са штаком! Онога што су му доктори одсекли ногу?

— А што су му одсекли?

— Па, кажу, хтео је да умре од ране што је добио на Јавору, па му онда одсекли ногу, па сад иде без ноге... Зар ви не знате оног с ногом?

— Не знам — рече капетан, — нисам га видео.

— Па све проси пред црквом!

— Хм!

— Ух, боже! — Благоје се стресе. — Овакав бадрљак само! Боље би му било сто пута да је умр̏о! А он ништа — жив! Па још пуши! Ништа му, каже, не шкоди!

— Па да богме!

— Само то ми се не допада што проси.

— Па мора да једе!

— Знам! Али он кад је у рату изгубио ногу, треба да му се плати! Лепо да му кажу: на̑ ти, брате! хвала теби који си за нас пролевао крв, и такве ствари... Човек је у неку руку, то се види — како да кажем? — изгубио ногу, иде на штаци! Сад њему треба да једе, да пије. Хоће богме и лулу̀ дувана... Човек је...

Капетан се осети позван да објасни казанџији положај инвалида:

— То је лепо што је он за своју земљу осакатио себе. Али за то он не може тражити сад да буде саветник. Видите: сваки онај,

који је пролио крв за своју земљу, треба да се рачуна у срећне, јер је се одужио својој мајци, својој земљи. Сваки је дужан својој земљи, земља није никоме ништа...

— Е, знам и ја те ваше философије! Знам ја ако ћеш и „земља јеси, у земљу отидеши“! Али дај ти, брате, штогод у жива уста! Видите: то је чисто...: како да кажем?... то је страшно погледати! Довде одсечено — а човек хоће хлеба! Па сад зар да проси? Мора! Не може да оре, не може да копа! Па још може бити понеки пут слабо што и напроси. Бре, да је мени власт, ја бих знао шта бих радио! Ја бих лепо из куће у кућу. Уђем унутра — седи газда и једе питу од ораха. — „А, ти једеш пите?“ — „Једем!“ — „А је ли крв јефтинија од пите? А камо ономе онде с ногом?“ — „А шта ме се он тиче?“ — „Ха, не тиче те се, је ли?“ Дај овамо докторе! Један, два, пет — колико их треба! Деде, сеци! Сеците му ногу овде! Јок, јок, не питам ја треба ли или не треба: сеци ти само! Тако! Сад види како је ономе онде! Ха, синко!

Капетан виде да се с Благојем не да објашњавати у вишим регионима. Он се спусти ниже:

— Тако је, тако је! Али ће они и добити сви пристојно издржање из државне касе, кад се сврши рат. Немајте ви бриге!

— То, то, мој господине! Само ако је то за цело и онолико колико треба, да не стоје опет пред црквом и да не просјаче по вашарима. Зар кад би неко због мене изгубио само мали

прст, па ја!... А овамо држава... Слушајте!... Звижди!

— Не звижди! — рече капетан.

— Та звижди, бог с вама!

Благоје истрча на врат на нос на поље. Мало после врати се покуњен:

— Мора бити да је неко вабио вашке. А има и угурсуза па дувају и у кључ. Ту пре, кад је оно Срета ишао у Београд, а онај обешењак Мићин сакрио се за дирек, па пишти у кључ. Сви поскакаше, и сам начелник скочи! После се само вратише — и начелник се врати. Псују онога ко је свирао — и начелник псује, а не зна ко је!... Ја... О, брате, ја не знам што је се то тако задоцнила! Да ли је то још кадгод било? Је ли, ти? Ej, момче! Ходи овамо!

Оно прљаво створење помоли се опет.

— Је ли се лађа још кад овако здраво задоцнила?

— Не знам, — рече створење.

— Не знаш? Сметењаче! Па шта ти онда знаш? Шта имаш за пиће?

— Свашта! — рече створење глупо се смешећи.

— Пијете ли ви ракију? — рече Благоје окренув се капетану.

— Не!

— И ја слабо... Ама шта да се ради сад? Чекај-де!... Је ли то звижди?

Ућута и слуша.

— Аја... Донеси ракије! Не може више ни да се пуши. Већ ми срце поцрне од дувана! Пи! Та ово некаква шома! Парна! пи, пи!

Пошто истресе полић као да му очи мало оживеше, и цео изглед доби мирне одсудности.

— Ала ми је и то лађа! Санћим она иде брже од кола! Да је човек сео на какву му драго мрцину — где би био до сада! Пиха! Шта велите на добром коњу?

Сви коњички официри воле да говоре о коњима, па ма то било и с калуђерицама. И нашем капетану чисто сенуше очи. Он је извесно мислио на каквог араплију кад рече:

— За осам сахата!

— За осам, бога ми, — рече Благоје, коме је ова пристрасност ишла у рачун. — А ово је већ које доба! Да сам ја само знао!... Него не бих га опет смео товарити на кола. Истина, његов друг Јоле каже: лако је рањен, са свим лако; али, знате, рана је! а ја бих њега на кола! Ех, кака је била у мог мајстора кобила!... Ej, ти слепи мишу! Донеси још ракије... Кобила, као срна! Па само овако савије главу.

Он изви руку тако здраво, како би од прилике изгледао коњ са сломљеним вратом.

— Ама зар ти немаш боље ракије? Ej ти, пупавче! Кажи газда-Давиду да ја иштем ракије. „Добре!“ кажи; кажи: „газда-Благоје!“... Овако савије главу! Ама ту требају руке! Да пукну вукући! Она кад трчи, па све овако — он тури главу међ' ноге — а ја држи, држи! Па на послетку, кад ништа не помаже, а ја у стог, или у тарабу, у зид, где стигнем! Ништа она под нагим богом не види, само *кад један* пут ухвати хук! А ја у плот, па

кад лупи главом, ја мислим, оде до ђавола и она, и ја, и кола, и све! А оно ништа! Па после још иде мирно као буба! Али нико други није умео с њом као ја. Калфа Видак пошао један пут по бакар на Саву, а она само овако, — он опет тури главу међ' ноге и испружи браду, као да му је ђем у устима. — Видак испусти узде, па легне у кола, а она све преко чагрња, па по јендецима, па трчи, па трчи, па трчи... Звони! Је-л'-те да звони? Да платим!

Он опет истрча на поље, али кад се врати, на његовом лицу беше нестало нестрпљења, и глупа веселост леваше из очију, на које, по изразу мојих земљака, већ почињаше цурити ракија.

— Какав је то коњ, управо кобила! Мајстор метнуо један пут један сандук — овако оволики — не знам шта је хтео! А она: ђем на зуб, па овако! Па како је летела, онако у авлију! А кола закаче; па стражњи точкови остану пред капијом, а мајстор у капији, а сандук њега по глави, а предњи точкови код орâ, а кобила пред кућу, а ми да умремо од... од... Ама шта су ти одвугле ове жигице?... Дај једну жишку!

Капетан га више не слушаше. Његове мисли беху далеко: чак у Књажевцу. Тамо му је била жена код матере, чекајући да се ослободи бремена. Али тада су тамо били и Черкези! Ужасне комбинације севаше капетану кроз главу. Сва варварства, која су починили ови љубимци Јевропе, сликаху се

живим бојама у његовим мислима. А по врх свега стојаше десператна неизвесност; јер од како је пошао у рат, само је два писма од жене добио. У оба му писаше да ће доћи чим се породи и дигне, али од последњег писма беше прошло већ пет недеља, а Турци дошли на Тресибабу, а Черкези руше његову кућу и пале му постељу, на којој му можда жена лежи. Па ипак је он ишчекиваше. Има у човека једна жица, лажљива као случај, па ипак је зову „предосећањем". Ко год игра на лутрији, тај при сваком вучењу има предосећање да ће добити, и никад се не чуди по свршеном вучењу како га је преварило то предосећање. А удари ли само једном и на њега слепа срећа, он цео свет уверава да је знао да ће добити, јер му се све баш тако чинило и никако друкчије. И капетан Танасије већ трећи пут узаманце долази чак с позиције на лађу, с тешком муком измољавајући допуштење од команданта, јер му се све чињаше да га данас неће преварити слутња. Али ево баш у овај пар учини му се да ни сама лађа неће више доћи. Он постаде нестрпљив, као и Благоје. Преврташе мисли, да просије из њих оно што је тако црно. Оде у Књажевац где је се родио; уђе у своју кућу, седе под орах који је посађен онда кад је се капетан родио, а који сада на својој периферији носи сухе гране. Ту сахрани оца и мајку, ту преко пута замилова девојку, ту уз кућу однесе куму лимун и позив на прстен. О! како му ту беше драго све: и стари орахов орман

и зарфови отети од неког турског паше још у првом нашем устанку, и скрхани ногари за кацом у подруму, и икона светога Николе с двокрилним и увијеним носом, налик на два пужа, и фистан у сарачани у којем је се његова мајка венчала, и опет, опет, и по врх свега: весело, благо и пуначко лице његове жене, и стидљива нада да ће бити отац... и... не, не може бити! Та, ако су и Турци, нису зверови!

Он се протрља по челу хтевши разгнати ове мисли.

— Мајстор је, и бог зна како, рад био да се ождреби, — настављаше Благоје, гледајући непрестано у место на коме је капетан још при почетку седео. — Да богме! Јер то је хала, није коњ! Е, али тако...

Капетан га тако мирно слушаше, као ону шеталицу на сахату. Ни она ни Благоје ни мало му не сметаше да даље настави своје мисли.

Опет је на старом месту. Опет пламте куће, и по улицама леже нагрђене лешине...

Тек око по ноћи он се извали на клупу крај прозора, бацивши најпре још један поглед на лампу, која све слабије светљаше и све грђе смрдијаше, и на Благоја, који хркаше туривши главу међ' ноге и пруживши обе руке напред, као да држи уздице.

Залуд се капетан мучио да сведе очи — сан његов беху окупили Черкези! Тек у саму зору као да мало придрема, али тад се зачу кроз мртву ноћ равномерно лупање точкова

и узвикивање оних што мере воду с предњег краја лађе; па онда пиштаљка стаде будити успавану послугу на станичној лађи. Капетан скочи; сабља му се отиште и са звекетом лупи о земљу. И Благоје се трже:

— Нећеш, бре! — рече он и као да по ново повуче уздице, и по ново заспа.

Капетан истрча на поље у свеже јутро. Једва је дисао. Неисказан страх владаше њиме. Он у трк дотрча до станичне лађе. Докопа бачен алат с лађе која долажаше, и стаде је вући себи. И таман да заметне уже на казук, а у гомили света опази једну жену која издиже више главе дете у повоју. Капетан баци уже момцима који се чудише његовом послу, занесе се, и мало што не паде у воду. И кад му жена у оној тишми и гурању паде на прси и предаде му сина, прво сузе, па онда пољупци почеше падати на пуначко детенце, које се ни мало не срђаше на свог, до сад невиђеног оца.

И жена је плакала — то се већ зна! И друга једна постарија жена иза ње — и без тога не иде! и најзад и детенце ототања.

Они брзо прећоше преко моста и склонише се у страну, правећи места другим путницима, који се гураше за једно са својим прт-љазима, јер још не беше ни једног кочијаша ни носача.

Капетан хтеде много што шта питати жену, али никако да отпочне. На послетку му се одреши језик:

— Мећер ти си жива!

Он је ухвати и стеже за мишицу, као хтевши се уверити.

— И овај мали! Ти, ти, војниче! А шта ти ја које шта нисам мислио! Боже, боже!

Он обриса лице рукавом, и држећи дете настави:

— Знао сам, за цело сам знао да ћеш доћи. Тако сам баш у длаку рачунао. А нана?

Тек у тај пар он угледа ону стару жену и потрча јој руци:

— Хвала богу, само кад сте сви живи и здрави! кад је све добро!

Стара жена бризну у плач:

— Далеко смо од добра, мој синко! Остадосмо без куће и кућишта.

Капетана као да нека ледена рука шчепа за срце; али та рука тако исто нагло попусти, јер он у исти мах опази како се преко ћуприје креће један човек у простом војничком оделу, а без десне ноге и леве руке.

— Ћути! — рече капетан с ужасом на лицу. Брзо предаде дете жени, па притрча богаљу. Потхвати га руком испод мишке и поможе му да закорачи једну греду која се била испречила на мосту.

— Да ниси ти, војниче, газда-Благојев син?...

— Јесам, господин-капетане! — рече војник, састављајући ногу и штаку и дотакнувши се по војнички капе. Али га штака издаде, и он се придржа за једну госпу с кучетом и зембилом, која врисну и одскочи у страну.

— Ту ти је отац! Чекај да му кажем!

Како беше тек зора, и путници неодлучно стајаху на обали, то и нехотице сви обратише пажњу овој сцени.

Капетан отрча напред у механу, да пробуди Благоја. Свет се расклони у два реда, пуштајући напред инвалида: красног, једрог момка, с мушким лицем и жалостивним осмејком око усана. Све беше у њега: и снага, и здравље, и лепота; и опет — ничега не беше! Све личаше на разлупану, скупоцену, порцеланску вазу.

Он пође полако напред. За њим пристаде капетаница с мајком и дететом, па онда остали свет, сви ћутећки и као у неком свечаном спроводу.

У тај пар гологлав Благоје истрча из механе.

Капетан поскочи и дохвати га за руку:

— Стани! Он је тешко рањен! Здраво тешко!

— Како тешко? Ко то каже!... Ево, ево писма!... Његов друг Јоле...

Зверајући на све стране он протрча поред инвалида, и заустави се на крају публике:

— Па где је?

— Тата! — викну војник милостивно, окрећући се на једној нози и подупирући се штаком. — Тата! Та ево ме!

Благоје се као муња брзо окрете. Стаде пред сина. Гледа га, гледа — па онда тресну о земљу.

Нико не мишљаше да иде својим послом. Сви прискочише, попрскаше га водом. Дама

с кучетом и зембилом тури му некакве капљице под нос. Брзо га повратише и дигоше на ноге. Он се прво обриса од воде којом су га поливали, па онда загрли сина, али тако нагло, као да је се бојао да ће му побећи.

Дуго га не пусти. А и кад се одвоји, он га гледаше правце у очи, не смејући никако спустити очију доле, где је некад нога била.

— Хвала богу, само кад си ти жив! Све ће опет добро бити. Ово — он руком напипа штаку — ово ће народ позлатити! Је ли тако, браћо?

Сви прискочише одобравајући.

— Ево ја — рече капетан, — ја први дајем... — он стаде претурати шпагове, али нађе само неколико крајцара — ја ево дајем сахат и ланац. На!

— Хвала, господин-капетане! — рече војник исто онако поздрављајући капетана. — Држи, тата! Ја немам друге руке.

— Ево и ја ти дајем моју ћилибарску лулу. Вреди два дуката, — рече Стево практикант.

— Хвала, браћо! Држи, тата!

— Ево ти па да купиш дувана! — рече Маринко магазација, и пружи му неколико дуката.

Војник, с муком придржавајући штаку, скиде капу и подметну је магазацији, да тури у њу новце.

— Хвала, браћо! Држи, тата!

Благоје узе капу у обе руке, метну у њу сахат, лулу и дукате.

Народ поче редом спуштати у капу. Међу путницима беше наше браће Руса са оном, како они веле, „широком натуром“. Они немилице даваше.

Војник се захваљиваше непрестано са: „хвала, браћо!“, „хвала, браћо!“, али му глас постајаше све више и више загушљив. Те две речи почеше добијати одсудан ритам, као у слепаца на вашару, и он као да сад први пут осети са свом снагом непоколебљивог уверења да је богаљ и просјак. И најзад просуше се тихе, крупне сузе, као мајска киша.

— Гле, гле ти њега! — рече Благоје. — Због таке ситнице па плаче! Па шта ми је то! Једна нога! Ej, хej! Све ће то опет... — он у мало не рече „нарасти“ али се устави: — Све ће то опет... Ама је ли ти ја кажем да ће то све народ позлатити?!

Па онда у једаред и сам бризну у плач:

— А што ће ми све ово?

Он баци преда се на земљу капу с поклонима, и као луд погледа у небо, као да од озго чека одговора.

— Хајдемо-те одавде! — рече капетатаница. — Овде је несрећа, а ми... — она погледа у обе ноге своме мужу, и у пуне обрашчиће свога детета... — ми смо, хвала богу, срећни и пресрећни!

Тада су одвели Благоја и сина с поклонима на каруцама у варош. Људи добра срца чинили су им донекле поклоне, али све се на свету огугла. Све избледи: и одушевљење, и љубав, и дужност, и сажаљење! и

не можеш га више познати као ни Топузовог вранца, који је некад добијао сваку трку а сад окреће сухачу.

*

Капетан је опет озидао кућу на истоме месту у Књажевцу. Покрио је истина, као што се то каже, хартијом, али му је жена весела, и синчић здрав, и чупа га већ за бркове.

Благоје је још донекле говорио: „Све ће то народ позлатити!“ После је окренуо на: „Све ће то теби бог платити!“ На послетку се пропије, и ту скоро умре. А његов син прима *издржање* из инвалидског фонда и — проси!

Можете му, ако ћете, уделити.

Ово је мој прилог!

ВЕТАР

Био је ред на њега, на Јанка. Он је овако причао:

Кад сам се вратио „озго“ у Србију, добио сам место у министарству, и живео сам с мајком од моје плате и њене мале уштеђевине. — Живели смо лепо и задовољно! Нарочито је моја мајка била задовољна што јој нисам довео „из Париза какву Швабицу“, па да „не уме с њоме ни говорити“.

И ја сам био задовољан што сам нежењен. И ма да је мајка почесто навијала да јој доведем „одмену“, ништа ме није вукло пред олтар. Није да сам ја из принципа желео остати нежењен, него — не знам ни ја! На против! Ја сам са свим делио назоре моје матере „све са светом и кад је чему време“, али сам све то ипак остављао времену и случају. Случају? — Јест! Ја „болујем од случаја“, па сам ваљда мало и фаталиста!

Дакле, тако смо ми живели — добро! А и како друкчије могу живети мати и син? Он

је њој увек, увек добар. Она ме је још непрестано суботом мила, давала ми савете, пришивала дугмета на кошуљу, опирала се покојој мојој жељи и трудила се да одржи свој ауктoритет; али кад сам ја већ нешто учинио, кад је нешто било свршено, онда је било увек и — добро! И ако бих се ја сам за нешто учињено кајао и кињио, она ме је, сама разговарала и доказивала да је баш тако добро како сам урадио. Добро и онда, кад ме је, дан пре тога, свом својом речитошћу од тога одвраћала.

Боже мој, како су биле велике наше матере! Оне су имале праосновне, чврсте, просте принципе, који су исписани у сваком буквару; а држале су их високо, с поуздањем и с мало кокектним поносом, као витез свога доброга сокола. Није било никаког питања ни задатка живота, ма како он био тежак, а да га оне одмах лако и просто не реше. Над апсолутним тешкоћама уздизале су се својим високим и истинским религиозним осећањем.

Моја се мати мало и слабо кад шалила. По један пут у години дана, ја бих јој легао главом у крило. Тада би ме она чешкала по глави и говорила као малом детету: „куждраво моје, ти слусас маму!“ али као да се одмах и застидела тога, јер би увек додавала: „тако сам те увек мазила кад си био мали!“

Неких пута после вечере ја запалим цигару и кажем: „Мамо, седи ти! Идем ја мало у кафану, чека ме Јоца доктор!“

— Седи, бога ти, да се мало разговарамо! Жељна сам те, бога ми! Хоћу том твом Јоци

да кажем... хоћу да му кажем... треба ви, брате, обојица да се жените!

Мене као стид:

— Е, бога ти, мамо, боже здравља! Док будем имао већу плату!

— Доста је, хвала богу, паметноме. Кад, ако бог да, будеш имао деце, стићи ће и боља плата.

Ја се још више стидим, али се кураким:

— Е да богме, а чиме ћу хранити децу?

— Бог с тобом, не говори тако! А чиме други свет своју децу храни?

— Јест, али ако ја узмем сироту?

Моја мати се успрси на столици, уозбиљи се и свечано ме гледа:

— Бог с тобом! Нека је она срећна и ваљана, па куд ћеш већег богатства?

Ја се са свим ослободим:

— Ама, бога ти, теби би било све једно баш ако бих се ја оженио и без новаца?

— Бог с тобом, шта говориш које шта? Нека је само теби драга и нека је честита. — Тако ми бога!

Она се иначе никад није клела богом, а и мене је псовала што сам био уобичајио уз реч „бога ми!“

Ни иначе није она марила за каке свечане изјаве. Али је увек, кад год је говор о мојој женидби, узимала тако неки значајан, тајанствен и свечан израз, као кад је говорила о томе где су јој ствари и како да је обуку кад умре. Због тога ме је нешто кокнало да погдешто поведем разговор, само да је видим у таком

расположењу и да чујем да и она рекне: „бога ми!“

После тога, ја још седим и не дижем се од стола. Палим још једну и још једну цигару; а она ми прича. Прича се увек морала свршити „моралом“, који она у осталом не интерпретише и не гура ми га под нос. Није бар никад рекла нешто налик на „ова басна учи“, али је за то ипак волела да снажнија места истакне и понавља. — Волела је на пример да прича како Аранђео није послушао бога, те узео душу неке самохране бабе, а поштедео мајку ситне деце. Тада га бог шаље те му „са дна мора“ доноси и разбија камен, и унутра су два жива црва. — „А ко се за њих стара?“ пита бог. — „Ти, господе!“ одговора Аранђео. — Ту се цакле очи моје матере. Она, као врстан, поштен, одушевљен адвокат, дигнутим, звонким гласом и испруженим кажипутом, понавља тежину, „морал“ приповетке: „Чујеш“ каже, „ко се стара за ова два црва?“, а Аранђео се узврдао, поцрвенео, гледа преда се: „Ти, господе! Ко него ти?“

Обично после таких приповедака, ја сам њој давао „Касију Царицу“ или Доситијеве „Басне“, па сам ипак ишао у кафану, да се нађем с Јоцом доктором. На женидбу, наравно, нисам ни мислио, а о Аранђелу сам и из раније имао тврдо уверење да је он од те његове афере сама, слепа послушност.

Волео сам јако мога друга, Јоцу доктора. С њиме сам провео детињство, и мислио с

њиме лећи и на чамову даску. — Често сам једва чекао да га нађем, па сам после пристајао и да га пратим чак и по његовим визитама, и да га чекам и пред туђим вратима. Дао сам се малтретисати и његовим латинским речима и реченицама. Шта ћу? Волео сам га, па сам све подносио!

Једно после подне, ја сам се као и обично шетао с њиме. Он ме доведе у болницу, где ја обично седим у његовој „канцеларији", док он не обиђе и не види има ли шта ново. Тога дана се он преко обичаја задржа, а ја из дуга времена изиђем и станем шетати дугачким ходником. Не знам за што, али никад нисам смео завирити у собе где су болесници. Тако ми се чинило да је тамо нешто тешко, тамно, мистериозно! Гатке из детињства: о доктору који убија здравог читавог човека само за то, да види како је могао оздравити од некаке тешке болести; и о другом доктору који се дао исецкати на парчета, па закопати у ђубре, и кога су после нашли здравог и читавог, али, с тога што су га прерано откопали, био је тек као са свим мало, новорођено дете; приче: о рађању са сабљом на руци, о „лековима од смрти", о оживљавању умрлих и о сахрањивању живих, о гујама у срцу и — сто које каквих будалаштина: све се то потенцисало у једну моћну гужву и клупче, и тако ми се чинило да би се то све почело снурати и одмотавати, чим бих ступио ногом у собу где су болесници.

Баш сам ја, шетајући по ходнику, почео о томе размишљати и падати у неки сан из раног

детињства, а Јоца у тај пар изиђе из једне собе и, видевши ме у ходнику, ухвати ме из под руке:

— Хајде, море, уђи слободно! Неће те нико ујести!

— Знам да неће!

Момак, који га је пратио, отвори једна врата. Мене би стид.

— Изволи! — рече Јоца.

— Хајде ти напред!

Он уђе. Уђох и ја. За нама његов асистент, па онај момак.

Затворише врата.

Видео сам једну велику, светлу, високу чисту собу. С обе стране кревети с белом простирком. Крај кревета мали сточићи с чашама, пљуваоницама, медицинама и понудама. Момци, у дугачким белим кецељама и меким ципелама, лако ступају по поду и пажљиво гледају у Јоцу. — У соби је било с обе стране — не знам колико — кревета. Два или три била су празна, у другима су лежали болесници. Неко је од њих био покривен и преко главе, неко је повисоко лепкарио, неко седео. Чини ми се да су подједнако обучени, али нисам видео како, само сам приметио велико коштано дугме под грлом у онога бледог младића у углу, што држи пљуваоницу под носом, и што му је спреда на два места крвава кошуља. Знам да је у соби била тишина. Сви су пажљиво гледали у Јоцу и одговарали му махом кратко, али не знам шта. Још ми се учинило да су га с поштовањем и поверењем пратили од кревета до кревета.

Па добро! Па шта је то, врага, што ми је тако страшно насело на груди? Та овима је људима добро! Они су у чистом, једу добро, услужени су, имају ваљаног лекара! Па онда ето ја сам ту, ја све то гледам. Није могућно да су то оне будаласте приче из детињства што ми и сад матором не дају дисати! Није могућно тим пре, што је основ мистериозности у лекару, а лекар је овде Јоца, мој Јоца. Није то дакле оно од чега је мени тако тешко. А ипак ми је, и опет ми је тешко!

Ја сам с неком тугом и плашњом гледао изболела лица и њихове изразе. Нисам чуо ништа шта је Јоца говорио с њима. Нисам ни осетио како сам се вукао за њим из собе у собу. У мени је било све неодређено, тужно, влажно, мекано, као она цицварица што је болничар скиде једноме с образа.

Ајаох! Страшне слике!

Уђосмо у једну малу собу. Била су само два кревета. Један празан, а на другом један човек. Он је седео лицем окренут нама, и гледао је у нас! Ох, боже! какав је то поглед?

Он гледа у нас; видело се да гледа у нас, али му поглед беше упрт за читав педао по врх нас. И што му се ми више приближавасмо, поглед се све више ближио тавану.

А лице! На њему је било нешто тужно па — не умем вам друкчије описати — па весело! Поверљиво, благо, куражно па десператно. А све скупа тако страшно, нејасно и укочено.

И на моме другу Јоци видео се један тежак утисак. Он приђе с пуно озбиљности и љубави болеснику и пружи му руку:

— Како си, брат-Ђоко?

Болесник докопа срдачно пружену руку обема рукама, поклони се онако седећи на кревету тако дубоко, као да је хтео пољубити у руку лекара, па, гледајући преко главе моме другу, одговори гласом у коме сам чуо поверење, десператну наду, слепу преданост....

— Добро ће бог дати!

Страховита и безутешна мисао сену ми кроз главу. Та ово је слепац!

— А? — упитах ја очима Јоцу.

Он ми руком показа таблу више главе болесникове. На табли је стајало латинским речима, а по моме преводу: „Сушење очњег живца".

— Еда што осећаш боље? — рече Јоца гласом који је требао да показује индиферентност и поуздање, а у коме сам ја ипак чуо усиљавање за тешење.

— Боље, хвала богу! — рече болесник. — Баш осећам, кад ме господин помоћник удари на ону телеграфску машину, да ми вади ватру а да ми раде нерви!

Ја дирнем Јоцу за рукав и, млатајући рукама и превртући очима, покушах да га упитам: „Зар баш нема никакве наде?"

Јоца, познатом маневром, зашевши нокат од палца за секутић и одапевши, даде ми знати: „Хич!"

Неки ме хладан зној обузе. Ја побегох из собе и седох на једну клупу у ходнику.

Кроз отворен прозор пиркаше са оне липе сладак, миришљав дах.

— Не! — рекох ја. — Већи је онај горе и од мог друга Јоце! Он ће дати *ономе*.

Тада чух из једне собе загушљив и болан узвик.

— Јаој, моја мајко!

Ах! И књига живота поче ми се отварати.

— То ли је оно што ми тако притискује груди кад видим ове људе! Они имају, истина, све и свја, па ипак они немају ништа! Они немају свога болећега, немају... мајке!

— Али онај, онај човек! Ко је тај човек? Шта ме то толико вуче њему? Шта је то тако силно и страшно, па ипак тако неодољиво слатко у њему? Је ли то беда, јад, невоља, чемер што ме вуче њему, а ипак ме тера из његове собе! Зар ја нисам видео стотину слепаца, па ипак ме ни један није потресао више од ког гроша!

— Јаој, та ја њега познајем! То је... чекај молим те!... — То је!... Не, не! Од куд бих га познавао? Не може бити!

Јоца изађе и узе ме из под руке.

Он преко рамена нареди још нешто помоћнику, називљући болеснике познатим начином: „Број тај и тај".

— А он? — рекох ја.

Јоца ми погледа у очи:

— Број 17? Њему, брате, ми чинимо само оно што је у нас реч „утехе ради". То јест заваравамо га, да не остане без оне једине животворне и божанске медицине, без наде!

Ућутасмо.

— Али ја њега ипак познајем! Или га ваљда познајем по оним мојим величанственим молитвама, кад ми је било дванаест година; или по оном погледу коме недостаје цео свет; или по она два црва у камену са дна мора; или по Шекспиру; или... тек ја њега познајем!... Али није, за бога, не познајем га!

Чим изађосмо из болнице, сретосмо нашег друга Мишу на фијакеру. Он стаде, потрпа и нас у кола и одвуче на Саву, где смо се поштено искупали.

Купање оживи човека и опет га пиха и успављује.

Ја сам с мамом слатко вечерао. У неком полусаном, галичљивом и слатком расположењу, слушао сам после вечере њене тихе приче о „катанама“, о владици што је у самоубилачкој намери скочио с горњег ката кроз прозор и остао мртав на месту, о Ђорђу што је радио с мојим оцем, о мом стрицу који је се разболео и умро чим је на стару кућу назидао горњи кат, и још о многоме које чему.

Мало пре окупан, крај чаше вина, кроз дим од дувана, љушкан њезиним слатким причањем — гледао сам је и мислио. Много сам мислио, много! И много сам хтео да кажем, и казао бих много да ме није, не знам за што, стид! Да сам могао, да сам смео, ја бих јој казао... казао бих јој: слатка моја мајка!

Ух, а они у болници! На онај што вичe: „Јаој, моја мајко!“ На *онај*!

Без трага све! Није ни моје срце бачванска равница. Баш нећу више никако о томе да мислим!

— Је ли, мамо, како се носио онај златан пушћул што га ти још чуваш у орману?

Онда ми је она причала о њеној свадби. Ах, како је она то умела да прича! Са свим, са свим друкчије него Густав Дроз[1]!

И тако полако претурисмо десет сати.

— Спава ли ти се, дијете?

— Бога ми ми се спава, мамо. Купао сам се!

— Па хајде да лежемо!

Легосмо.

— Нека — каже мама, — ја ћу угасити свећу.

Знала је да ја то волим. Је ли то моје подмлађивање, спомен на давно прохујало детињство, али мени је тако мило кад ја склопим очи, предајем се покоју, отпуштам стражу и опет знам да мајкино ухо слуша сваки мој дах, да свећа још гори, да њено срце шиљбочи.

Осећам како ми се тресе ресица, како таласи пљускају, али је вода врућа и црна као мастило. И Мојсило илиџар цеди лимун и струже со с кифле у басен. Буђ! Одох под воду! Јаој, ала ме нешто гуши!... удавих се!... јаој! — Нешто ме хладно дохвати за перчин и извуче. Јаој, *оне* очи!

— Лези лепо, сине, нешто ружно сањаш па јаучеш!

[1] Г. Дроз, француски приповедач (рођен 1832 г. у Паризу) писао је и неке новеле из младеначкога (брачнога) живота.

Хвала богу! Али какав је то сан? Сад сам будан, а? Али као да ме неко нечим што звечи а не боли лупи по глави. Ја скочих и исправих се у кревету:

— Мамо!

— Шта, брате?

— Видео сам онога... онога... како се зове?... онога чича... чича-Ђорђа! Јест, чича-Ђорђа. Знаш онога? Ја сам био мали. Онога што је радио с татом! Знаш?

Сад и моја мати скочи из кревета:

— Ђорђа Радојловића?

— Њега!

Сад се морамо вратити натраг. Натраг са мном за читавих мојих двадесет година! Ја ћу испричати своја сећања о чича-Ђорђу и све оно што ми је мати причала о њему, о Ђорђу Радојловићу. Не бригајте! Ја ћу се трудити да будем кратак, тако кратак, како само може бити кратак човек који долази код сарафа, да за једну монету узме другу која му у онај час треба.

Те ноћи ја сам с мајком провео у кревету седећи, и ово је у кратко моје сећање и — наш разговор.

Пре двадесет година био је мој отац трговац на гласу, и радио је ортачки с Ђорђем Радојловићем. Не знам колико су година били ортаци, али у то доба, пре двадесет година, појави се код нас ватра из магазе! Ја нећу да се упуштам у све у оно доба могуће ком-

бинације „од куд ватра!“ Нећу да описујем како је мој отац тада пуцао из џефердана на калфа-Јешу, и како је тај Јеврем био банбадава три месеца у хапсу, нећу да... али не! Нећу баш ништа! Дакле ватра се прво опазила у магази. Одатле она дохвати чардак са шишарком, шупу с ветрењачама и с ракијом, па дућан с целим јеспапом, и од куће осташе само наше две собе. Тада — али с муком и болом се сећам ових тешких успомена — тада мога оца здрпи једна ужасна грозница. Он паде у кревет, залепи негде везикатор и — умре! А Ђорђе, како мама вели, ни мање ни више, него поче код другога радити. Шта је са мном и с мојом мајком било — то је друга ствар! Али шта је с Ђорђем, који сад у овај пар гледа у таван, кад хоће да вас „прогута погледом“, шта је с њиме било? То зна у неколико само моја мати.

Он, каже мама, после те наше несреће био је прво ушинуо леђа вукући ону ноћ воду, па је сутра дан погурен дошао нашој кући и — смејао се! Каже: „Виде ли ти, сека-Соко, нашу лимунацију!“ Па онда је почео, каже мама, ситно, ситно да се смеје, док му нису ударише сузе и док није почео са свим грцати.

Онда је из под пазуха извадио један читав сомун и дао га мени. Са свим се лепо сећам тога сомуна и онога везикатора што су га залепили тати. Бадава! Ја сам видео престрављено и исплакано лице моје мајке, с тајанственим осећањем слушао реч „везикатор“, мирисао паљевину и чађ, али ипак онај хлебац

што га донесе чича-Ђорђе необично ме је слатко голицао; и залогаји од њега тако су одсудно брисали све моје интензивне утиске, као четка с кречом оне за нас пуне значаја речи и слике што смо их ми угљеном писали по зиду од школе.

Често је, каже ми мати, доносио чича-Ђорђе сомун испод мишке, и куповао нам дрва, све док, опет његовим настојавањем, не би покупљена вересија, и „ми“ се разортачисмо, па ја с мајком дођох теци у Београд, и пођох даље у школу, а он оста у Н.

Од то доба и мајка је морала распитивати за њега, и ево свега што се о њему знало:

Ђорђе је тада почео парчетарити, али, кад се покупи вересија, он поче опет за се радити. Жена му умре, и он оста с једним женским дететом сам у свету. Тада он узе своју удову сестру у кућу и, пуних седамнаест година не скидајући ни дан ни ноћ с колена закачке, бог зна те не би и опет дошао до зелене гране, али га очи почеше издавати! Он потрча и бабама и лекарима, и не жаљаше ништа говорећи: „На што ми, брате, и руке, кад очију немам?“ Али болест освајаше. Лекар у нашој варошици диже руке, али му тада казаше људи да му се то само навлачи бело на око, и да то могу београдски лекари да скину, или, као што бабица још утешљивије и убедљивије рече, да „апелирају“.

Ђорђе, или управо његова сестра, продаде све! Извадише неки стотињак дуката и дођоше сви троје у Београд. Лекари му ре-

коше да се не може оперисати, него се може не знам шта друго покушати, али за то треба да лежи у болници. Он пристаде. Сестра му с ћерком узе стан у близини, а он с поуздањем у бога уђе у болницу.

У болницу, ту где сам га ја опазио.

— Дакле, ти велиш, видео си брат-Ђоку у болници? Баш њега!

— Њега!

— Куку мени! А шта му је?

— Не види ништа!

— Помакни се с тог места дијете! Како, наопако, да не види?

— Не види ништа! — рекох ја, а позната јабука заседе ми у грло.

— Па... има ли му... лека?... Шта каже твој Јоца?

— Ништа!... каже... осушио му се нерв... каже срж од ока... осушила се!...

Ја почех готово гласно да плачем.

И моја мати.

— Па где је, где је?

— У болници.

— Знам! Али, може ли му се отићи?... Штогод однети?... Пõнȳдâ?...

— Може... Ја ћу казати... Па наш Јоца!

Видео сам још како се „плави од истока". Осећао сам како чича-Ђорђе не види то плаветнило, и — кад сам се пробудио — видео сам да је девет сати, и да је моја мати забрађена држала под мишком једну велику плетеницу и у руци боцу с вином.

Тога дана била је недеља. Нисам морао ићи у канцеларију. Кад сам се пробудио, осећао сам се уморан и, разуме се, одмах сам себи објаснио свој умор неспавањем, а неспавање опет Ђорђевом судбином, који као да ми је постао рођак у неку руку. Али, кад сам видео маму с хлебом под мишком и с боцом вина, и моја се „савест“ умири, и, чим је пољубих у руку и рекох „с богом!“, ја опет заспах.

Бог зна докле бих ја спавао, да не чух њене речи:

— Хеј ти, лењштино! Дижи се!

Осетим и руку мамину како ме чешка по коси.

Одмах се дигнем.

Каква је била мама! Како блага, лепа, тиха, озбиљна, свечана!...

Причала ми је много. Пола кроз сузе, пола опет намргодивши се и севајући њеним благим и озбиљним очима. Своје је приче зачињавала својом философијом о животу, образу, о срећи, о усуду и тако даље, а све се то опет наравно свршавало једним великим богом.

Ја сам тога дана нешто упамтио што никад заборавити нећу и не могу. Видео сам са свим изненада и зачуђен да је она налик на чича Ђорђа. Ја не знам како то да вам кажем, како да опишем, али је сличност необично јака! Много сам о томе мислио, и сад ми се тек чини да сам тада и на њој видео онај исти израз лица, ону исту тишину душе, оно поуздање, поуздање у — бога!

— Отиди опет кад стигнеш! — каже ми мама, — отиди, јави му се; обиђи га, сиромаха, док је још овде. Каже да ће кроз који дан на траг у Н.

— На траг! А што?

— Бога ми, у оној муци и невољи, ја не знам ни шта ми је говорио. Знам само да рече да ће да иде. Питај твога Јоцу!

Ја се одмах умијем, обучем и уљудим. Нисам хтео ни каве пити, него одмах отрчим у болницу.

Било је већ близу подне. Јоца је био, како ми рекоше, од давна свршио визиту и отишао. Ја се јавим помоћнику и уђем у „малу собу".

Али тек што сам био отворио врата и видео онај значајан поглед, који, кад су врата шкрипнула, беше укочено управљен по врх њих — тек сам, велим, ошкринуо врата, а неки затворач, који осећам да је унутра, у мени, хтеде их против моје воље и силом залупити и оставити ме на пољу. Ја јуначки отворим широм и ступим слободно унутра.

Али не умем да корачим. Рекох да сам фаталиста! И тада ми се учинило да се нешто значајно са мном збива, да се моја судбина решава.

Соба је била окречена... не!... осветљена... не!... озарена неком фосфорастом, љубичастом неком... ја не знам ни сам каквом светлошћу!

На кревету по крај чича-Ђорђа седело је женско створење, и оно је гледало, и гледало је у мене. Али тај поглед био је нешто са свим друкчије од Ђорђевог. И тај је поглед долазио истина озго, али је се спуштао кроза

ме и слазно још за читав хват у земљу. Ја сам бар осећао горе на темену рупу, и доле за патос заковане ноге. И онда сам се знојио, кухао, топио и на послетку био хладан као леденица.

Молим вас, мало да се издувам!

Дакле та девојка имала је црне очи, велике, тако да је од њих дувао неки ветар, и нека промаха ме одмах ухвати и укочи целу леву страну. Коса и обрве биле су јој плаве, те је зар тим више одскакало оно црнило, као што кроз земљане опкопе јасније и значајније вири грло топовско. Стаса је била средњег и снажног. Нешто заношљиво, мраморасто бело, чврсто и еластично свијало се у гипке, обле линије, пуне живости, снаге и једрине. Све мирише на пролеће, издашност, пластичност; али то што она седи крај Ђорђа, и његов поглед и њен поглед, то ју је опет дизало високо горе у зрак идеала. Моје рањено срце поче клецати и најзад покушавати да се поштапа на језик, али и он се већ узео и одамрло.

У тај пар паде ми на памет што ми мати рече у једној прилици кад сам се збунио: „Бога ти, дијете, та ти си светски човек!“ Паде ми дакле на памет да сам ја „био у Паризу“ и да сам „светски човек“, па згњечим своје срце као chapeau claque и слободно корачим напред. Поклоним се њој, па пружим руку Ђорђу.

— Добро јутро, чича-Ђорђе! Познајете ли ме?

Он узе моју руку обема својима, изврте главу на страну и, са стране гледајући преко моје главе, поче се њихати, као заушћујући да ми нешто одговори.

Ја му прискочим у помоћ:

— Каже ми мама...

Али ме он одмах прекиде:

— Та ти си, Јанко! Гле! А како да те познам? Била је сека-Сока и надао сам ти се. Али... пиха! кад је то себе било? А после — он ме руком поглади по бради — како да те познам? Пуштате, брате, те браде као попови, па не може човек ни да вас позна. Онда, онда знам да си имао између обрва белегу од онога фириза, видиш! — Он руком хтеде да се дотакне девојке, али је она била давно устала, и стала чак код оног другог празног кревета — видиш! Још као да се познаје!

Он се добро загледа у прозор, а мени између обрва метну прст.

— Мама ми је причала — рекох ја, а око ми оде за срцем и закова се за девојку, — мама ми је причала пуно које шта за вас, а и ја се сећам...

Ох, боже, ти који си свемогући! Ти који си васкрнуо Лазара и који чак од воде начиниш вино! Ти! Ти ми одреши језик!

Нећеш?

Е хвала ти бар што си ми послао помоћника!

Помоћник, то јест болнички помоћник уђе.

До врага! Бар је његов посао овде да гледа само Ђорђа.

Наопако! Да нисам ја — љубоморан?

— Хтео сам — каже он Ђорђу — да вас електришем; али сад имате друштва. Не, не! Молим вас, све једно, могу ја и после подне! Али, молим вас, мени је са свим све једно, ја још волим после подне. Баш сам већ уморан, а и време је ручку.

Он седе на празан кревет, а поред девојке, која је стајала.

— А што ви не седнете, госпођице? Молим вас изволите! Молим, господине!

Девојка седе на једну столицу чак код фуруне, ја седох до помоћника на „празан“ кревет.

Помоћник, светски човек, трља руке:

— Па како је, газда-Ђоко, како је?

— Добро ће бити, ако бог да.

Девојка се мења у лицу, блéди̑, и израз лица почиње да се крути и да се навлачи неком стравом и озбиљношћу. Њене обрве дигоше се на крајевима, а угнуше на среди. Очи се још јаче отворише. Из њих је севала тама.

— Видите ли моју руку? — рече помоћник, машући руком из пред болесника, а гледајући у мене.

— Видим — рече Ђорђе, — видим, плави се! Видим прсте!

— Прсте!? — рече помоћник с неком болном иронијом.

— Видим онако, плави се!

— Па колико има прстију?

Он метну обе руке на леђа, и, као човек који пружа непобитне доказе, гледаше у мене.

— А? колико? Можете ли да видите?

Ах, јадни Ђорђе! Он опет искриви главу и, са свим поред помоћника гледајући, рече:

— Четири! чини ми се четири! Не видим баш добро!... Е, а што ти сад опет плачеш?

Ми се осврtосмо и видесмо његову ћерку окупану у сузама, с рукама стиснутим у крило, с погледом закованим за патос, али ни даха, а камо ли јецања да чусмо.

Ђорђе је видео ушима. Он се окрете у пола њојзи.

— Ама што ти плачеш, шта срдиш бога? Ето господина доктора па и господина Јоце. Је ли они кажу, они ваљда боље знају од тебе... Кажу... Да богме... Немој плакати!

Леви крај усне задркта му. Он не рече шта кажу Јоца и његов помоћник: али је мени било и сувише јасно да је мишљење Јоцино и његовог помоћника требало да буде повољно не Ђорђа, него његове ћери ради. Видео сам да је Ђорђе не само хтео него да је и морао да види.

Па и помоћник се изгуби. Он хтеде да прискочи чича-Ђорђу, па се обрте девојци, поче млатати рукама и одсудно викати:

— Та да, да богме... Онај, онако... Знате... да... дакако!

— Ето видиш? — каже Ђорђе. — Још каже господин Јоца: док одемо у зеленило, биће још боље!

Сад помоћник поче мени озбиљно доказивати:

— Разуме се, да како! Ваздух, па зеленило, па кретање, па... све то у неку руку убрзава опток материје и реститујише организам... о томе нема сумње.

— О томе нема сумње! — рекох и ја, тек да се нешто рекне.

А девојка исто онако сећаше, исто онако руке држаше, исти поглед, сузе — све! И опет беше на њој све друкчије, све као обамрло, обешено, без израза! Око њених очију, а по лицу, као по неком платну живота, као да је неко почео замазивати бело, бело, бело, далеко, пустош, бесконачност, и само као да се тамо чак у дну, у страни, једва једва приметно, неразговетно опажа један крајичак неба.

Сви смо ћутали. Помоћник је пребацио ногу преко ноге, цупкао, гледао у таван и наместио уста као да ће да звижди. Мени је нешто играло пред очима, те ми се чинило као да се Ђорђе с неким рве. Тада се из његовог као стакло мртвог ока откачи атом леденог очајања, и као лавина падаше све силније и огромније на ниже: прегази нас двојицу и здроби девојку.

Она поклопи очи рукама и суза њеног оца паде у море њених суза.

Не знам колико смо ћутали.

Онда Ђорђе прво обриса око, и поузданим, чисто веселим гласом обрте се помоћнику:

— А ко ће мене тамо анализирати!

— Шта?

— Та ово, како га зовете? Ова машина!

— Да се електришете? Па то више не треба. Ја мислим, а што је главно и господин Јоца, да сад треба само да сте у зеленилу.

— Ех, тамо где ја мислим баш је зелено! А и воде су у бога дивота! Шума је, трава је, луфтови су!

Ја и помоћник се прибрасмо. Говорисмо дуго о свежем ваздуху, о ровитим јајима, шетњи и о природи „која ради". *Природи* оној којој се остављају оваки болесници. И то као да и девојку донекле умири. А Ђока нам и сам већ узе причати о неком његовом својаку: како је био на самрти, како су га доктори већ оставили, како су му палили свећу, наравно сродници су палили свећу, а доктори саветовали да се остави „на природу", и, на послетку, кско је тај његов рођак са својом природом победио и болест и докторе.

Ја се дигох. Опростим се с Ђорђем, који ми рече да ће у скоро на пут, али ће доћи да се опрости с мамом. Опростим се с девојком:

— С богом, госпођице! Бог ће дати па ће све добро бити! У оваким приликама, ја, као лајик, а наравно судећи по здравој памети и познавајући моћ природе, ја мислим да изгледи, ако не на потпуно оздрављење, а оно бар... ви већ знате.

Их, ала сам глуп! Па где је опет та квака? Као да су врата два километра од мене!

Тога дана после ручка лешкарио сам на кревету и размишљао. Није ваљде. Данашњи

мој састанак у болници начинио је на ме силан утисак! Покушавао сам да га „аналишем". Ја неки пут тако волим да будем „философ" па да „хладно судим". Нашао сам да је утисак у основи тужне природе, јако тужне природе. Наравно без икакве муке нашао сам и за што је тужан. Па ако се и с чим може упоредити свет, то је с очима, а ако се и с чим могу очи упоредити, то је опет са светом. Па још кад тај свет стоји преда мном, па су те очи моје, па кад их — нема ни једног ни другог! — Онда сам даље „аналисао", даље, редом, и ако ми се нешто, ја не знам још шта, све трпа преда ме, и каже ми: „Хајд' сад узми мене", „Хајд', тури мене напред!" Али ја се не дам. Ја с немачком хладноћом систематски разређујем материјал и остављам оно нешто на послетку, ма да ми оно опет и непрестано искаче пред очи. И то као да је нешто утешљиво, пријатно, слатко. Редом, редом! — Потреса ме дакле тежина ситуације — кратко а јасно! Потреса ме мој однос према предмету пажње, моји лични односи, па моји фамилијарни односи. Потреса ме онај грандиозан утисак на моју добру матер. Потреса ме осећање моје немоћи да помогнем човеку који је помогао некад нејакоме мени и остављеној мојој мајци. Потреса ме... Али не!... На што сва та комендија? На што претварање, на што лагање себе сама?

Дошло ми чисто да плачем!

Какав јадан „систем", како „философисање"! Ја хоћу да пустим срцу на вољу, хоћу

да исцедим сласт из ове туге, хоћу да мислим на њу! Јер она је утеха и живот!

Ето. Ја тако волим чича-Ђорђа и тужим за њим, ја видим, ја поимам, ја осећам сву његову несрећу, и сâм сам несрећан и безутешан. Али ја видим њу поред њега, и све добија други изглед. Она је уз њега оно што васкрс уз велики петак; она је, по моме схватању, имала задатак да га, поред све његове несреће, ипак усрећи. Она ће га и усрећити! Ја вам кажем: она ће га усрећити!

Бар ја бих с њом био срећан! Још како!

Тада се опет у мени поче копрцати „философ“ и „светски човек“:

„Лакше, лакше, младићу! Та ти, ти си видео доста очију из којих су севале мало оштрије стреле, али твоја париски уштиркана кошуља чувала је твоје нежно срце“.

Ох, боже, шта то све вреди? Ма шта ја радио, мене је ипак била понела, целога понела, та мисао. Ја сам огледао да је се отарасим, али сам се опет грчевито и весело копрцајући се предавао њој, покривао се њом и увијао у њу, као оно што голишава деца весело скачу у хладан кревет и живо и са узвицима увијају се у покривач.

Не знам у чему сам провео то после подне. Нешто сам као покушавао да радим и радио сам — но! можете мислити како! „Срце“ ме је вукло по ново у болницу, али ми је „разум“ казао да ње тамо није. Бојао сам се да мама не опази на мени какву промену, па *чим сам* је опазио да долази у моју собу, ја

сам одмах трпао моју цигару у уста и тражио жигице, док ми она на послетку не изброја седам кутија, које су ми стајале под носом на моме писаћем столу. Почињао сам стотину некаквих послова, али — све је ишло од зла на горе! На послетку сам постао нестрпљив и нервозан. По врх свега тога, био је још и дан преко сваке мере топал, те ми чисто припаде нека мука. Пошто је већ било о вечерњу, ја се обучем и одлучим да тражим Јоцу, па да идемо на купање.

Јест, али где сад да га нађем? А он би ме, чини ми се, разбио и разгалио! Наравно, нећу му ја ништа говорити о томе што ме мучи — што да ми се, може бити, смеје? — али ћемо бар проћеретати! Све је то лепо, али где је он сад?... Па још ако га не нађем?

Чисто сам се дао у бригу.

Али чим ја из куће, а он на капију.

С мäлйм га нисам загрлио! Наговорио сам му за минут милијун глупости: како сам хтео да га тражим; да га тражим код њега код куће, да га тражим у болници, код болесника, у читаоници, у рају, у паклу, у...

— Море, шта ти је данас?

— Ништа, брате, — рекох весело. — Видиш! Ја имам то — смеј се ти колико хоћеш — али ја то имам: да кад нешто силно мислим, кад мислим да ће ми се нешто десити, да ћу се с неким на пример састати, некога срести, или тако што, да ми се то баш и деси! Ето на пример сад с тобом!

— Роткве! У хиљаду пута ни један пут, па — ништа! А један пут, па — закон!

Мени криво што он не пристаје у моје лудовање. Лакше би ми било. На послетку, кад већ хоће да се препире и свађа, хајд' и и то је кака така забава:

— А што се ти опет правиш важан? Ти мислиш: ако ти знаш да се бубрегом не дише, а опет да се у мозгу не прави жуч — да знаш све и свја?

Усиљавао сам се да „дођем у ватру".

Али, кад погледах Јоцу, ја се зачудих. Некака мрачна тајанственост била је на њему. Тако ми је био промењен, да сам изгубио сву вољу за „диспут". Био је замишљен па, рекао бих, и љут, и као да је с муком пратио мој говор, као да се усиљавао да се отргне од неке тешке мисли.

Или се то само мени тако чинило?

Да видим:

— Море, шта ти је данас?

Он се поче вртети, пруживши најпре врат и крећући раменима; па после поче издизати руке, као што чини човек кад га сврбе леђа или га стеже хаљина под пазухом. Он је то чинио тако брижљиво, да је једва доспео да ми одговори:

— Ништа!

Не знам од куда ми дође у памет, а још мање од куд да му заједљиво рекнем:

— Да се ниси, море, заљубио?

Он позелени и — исплази ми језик.

Видео сам да није за разговор и оставио сам га све до после купања, и, тек кад смо и пиво попили, учини ми се да ћу успети с мојим предлогом:

— Чујеш — рекох, — хајдемо, болан, код мене да вечерамо?

— Да богме, да ме још изгрди тетка-Сока!

— Та који ти је ђаво, шта има да те грди?

— Па тако... сто пута... у невреме!...

— Чујеш — рекох, ја одсудно, — немој бити, брате, луд! Хајде да вечерамо!

Јоца за часак само замишљено зачкиљи очима, онда погледа мени у очи, и као да се разбуди, као да скиде неку маску, као да стресе нешто са себе:

— Хајде!

Дођосмо. Мама се обесели и устумара. У брзо би постављена софра и ми вечерамо.

После задимисмо.

— Је ли, Јоцо — рече мама, — шта је, бога вам, са оним несрећним Ђорђем, Ђорђем Радојловићем?

Као неким мађионичким штапом, преда мном се створише опет њих двоје. Ја чух како она нечујно плаче и како он криви главу, гледа у прозор и санћим броји прсте на помоћниковој руци. Он, који је донео, кад нам је изгорела кућа, сомун под мишком, и...

Из Јоциног говора једва сам разабрао ове значајне речи:

Да се код Ђорђа суши нерв од ока. Да је болест неизлечљива, да сад још нешто јадно

и назире, али да ће за кратко време вид са свим пропасти. Даље, да је Јоца покушавао још понечим да задржи напредовање болести, али да је остало све без успеха, и он је казао отворено стање ствари сестри и кћери Ђорђевој, а Ђорђу је такође морао нагласити тежину његовог стања. — Ђорђе има једног брата калуђера у С., и тај га је звао к себи у манастир на неко време, те је Јоца уграбио ту прилику да га пошље ближе кући, јер ће на послетку „морати пасти општини на терет". Казао му је још да ће му *може бити* зеленило у манастиру и „природи" донекле задржати, па и поправити бољку ит.д., ит.д.

Мама је за цело то време тихо плакала. Само је по неки пут, предишући, испуштала речи: сиромах Ђорђе, сирото оно дете!

— Верујте — каже Јоца, — и мени је тако тешко, да вам не умем казати. Много ми је, чини ми се, лакше гледати човека за кога знам да ће на извесно умрети. Али ово!... Па ми је и иначе некако прирастао за срце и он, и... и његова судбина! Мучио сам се и мучио, док сам се одлучио да му кажем да се у болници не може помоћи. Сад ми је чисто нешто лакше. Чини ми се да ће ми пасти неки терет са срца кад оде из болнице. Сутра ће, мислим.

Ја скочих:

— Шта? Сутра већ!

— Сутра, богу хвала!

Сад наступи једна велика пауза у којој не знам шта је ко мислио, а ја сам само гледао

Ђорђа како га она са тетком води колима, како он руком напипава ждрепчаник и како се побаучке подвлачи под арњеве. Како се сви намештају, гледају је ли он добро, и онда — кас, кас, кас! Један облак прашине, и ништа се више не види!

Много сам још сањао и „философисао“. Разабрао сам се на месту где моја мати говори Јоци да ће му спремити уштипака с медом, само нека он каже кад ће да дође на вечеру.

Али и Јоцино чело беше чудновато. Да ли то са Ђорђеве судбине? — Па зар се доктори не науче већ један пут на те утиске, зар не огуглају све то? Или можда?... Које шта!

И ту ноћ сам сањао. Сањао сам: а ја као идем неком ливадом. Све се зелени као јед, и у ваздуху нешто мирише и негде кука кукавица, а опет из под ње — ја не знам од куд — али из под ње избија сахат! Од некуд пуше ветар и то тих, топал, миришљав ветар, и шушти липа, и онда један јак вијор! и око мене је сад гора, пуста, мрачна гора, и преда мном је стаза, и опет кука кукавица. И чујем шеталицу сата, и она као говори, и то све на такт, и то мени говори: „Јан-ко! Јан-ко!“ и још нешто, али не знам шта. Све је само мрачније, и дрва се спуштају и савијају, и стаза је све ужа и све се мање види, а нешто се провлачи и тешко корача. Тада ја видим девојку, девојку каке само на

сну долазе! Она се исправи и поверљиво махну руком, и тако слатко каже моје име: „Јанко, Јанко“, и онда још нешто, али не знам шта, само осећам да је нешто предано, поверљиво — љубавно! Од ње нешто блешти, и гора се раставља и гиба, и све мирише; и она се гиба и све се више упија у мене. Тада ја познам њу, познам Ђорђеву ћерку, и крепко и дуго и значајно јој стегнем руку. Али она има нешто у руци што смета да се моја рука шљуби с њеном, и ја одвих једно парче хартије. Гле шта је сад света! И сви упрли очи у то парче хартије, и сви виде да је то лутриска обвезница, и да се бројеви светле и блеште, те се једва читају. Рекао бих да су ми од некуд познати ти бројеви, нарочито онај с кукуљицом и с капетанским чином! А, није! То је Јоца доктор! Гле како заљубљено гледа у њу! Познајем, познајем! Знам све! Ено онај исти озбиљан поглед на њему, који сам јуче опазио и коме сам се чудио! Дакле то ли је! Наравно! А гле како се она хартија савила у фишек и из ње се просипа злато! Блешти се, шушти и заноси његов сјај, а њих се двоје све више грле и љубе! Али, о чуда! Мени није ни мало криво ни жао, на против: мило ми је! Нека, нека, узмите се, будите срећни, ето вам новаца, ево вам и мог благослова! Ево да вас овако, по старински, благословим, овако као владика у на крст! Само што ми је нешто хладно по листовима. Гле! А ко ми је то метнуо порцуланско око на лист! Та то је мртвац! Јао, јао! Не могу да вичем. Ма... ма...

— Сине, окрени се на другу страну!

Кад сам се разбудио, видим да свиће. Протеглим се и покушам да мој сан поновим, да га растумачим и да га упамтим, али ме мисао поведе далеко на траг:

Сетих се ње, Каролине! Сетих се кад сам јој главом лежао у крилу на клупи, у дражданском Великом Врту. Око нас шума и чисте стазе. Као да чујем Лабу, и детао негде кључа, а у ушима ми зује, и ја гледам горе, и видим само небо и њу! Сав свет је она, и она сав свет! И у грудима ми се нешто све више шири, и одмах се напуни мишљу о њојзи, и опет се шири, све више, све више, и опет је она и само она, што тако силно пуни и распиње моје груди. Ја је љубим и на груди стискам, а она затвора очи и сањајући повија се на траг и предаје се истој слаткој и неодољивој срећној мисли. Ах, како сам тада срећан био, и опет тако „неискусан", да сам мислио: ништа ме од ње раставити не може!... После се сетим Марије, ах, те прве и једине истинске моје љубави! Сећам је се као детета, сећам као — као жене, али — не моје жене! У какав се мађионични, сањиви, срећни поглед склапају оне њене пусте очи! Ех, шта сам тада мислио, шта осећао, шта хтео? Зар да живим без ње, зар... Али један вијор!... На Станке се сећам! А и како не? Сећам се онога првога вечера што сам провео у њиховој кући! Ах, то вече! Ушао сам невиђен у предсобље. Од велике собе су била врата широм отворена. Она је седела за клавиром.

Гледао сам је са стране. Видео сам јој гипки стас, како се лако њиха, повијајући се за рукама десно и лево! Погледом сам јој се провлачио испод пазуха и разбијао се о ону чаробну облину. Видео сам и њену облу руку, и мишицу, и ону чудесну рупицу на лакту. Осећао сам неки животан мирис у салону, мирис који, као у декембарско јутро, рези и сече, и чини те подигараш и летиш куд си пошао. — Чуо сам њену свирку, чуо неку дотле нечувену сонату! Али како је она свирала! — Ја сам одмах видео и осетио колико израза, колико срца, душе, племенитости, поноса, страсти, свега великог у оној што тако с осећањем оживљава и за небо везује наш орган слуха. Ја се чудим да јој још тог вечера нисам пао пред ноге, да јој нисам казао...

Али шта је, шта је то све? Како се све то губи, бледи и издише пред величанственом простотом мога најновијег познанства!...

Тога дана било је топло, али је дувао јак ветар. По гдешто би поједини вијор силно цимнуо прозором, или би напео стару поткло-бучену тапету на зиду, па би одмах одлетео, даље; и док се око нас слеже прашина, чује се како у даљини хуји и све се диже у облак!

Ја сам с мамом седео после ручка и пушио. Ћутали смо. Чини ми се да смо обоје слушали ветар.

У тај пар врата се широм отворише, и уђе Ђорђе са штапом пруженим пред собом, са сестром и са ћерком.

Чини ми се да сам почео цвокотати зубима.

Сад ми је било све јасно! Сад сам видео шта ми је он и *она*! Сад, за који минут, и моја се судбина решава!

Био сам тако збуњен, да ми хиљаду које каких планова и мисли дођоше у памет. Као удављеник, видео сам за тренут цео свој живот, не изузимајући ни мој јучерањи сан, ни Јоцу у њему.

Понудили смо их да седну. Мама их послужи, а ја сам опет Ђорђу правио и палио цигаре. Пушили смо, тако смо много пушили, да се у нашој великој соби ништа није видело, и шеталица од сата као да се лактовима гурала кроз дебео дим.

Ђорђе је дошао да се опрости. Одлазак је ту, све је већ спремно. И запрегнута кола већ их не знам где чекају, и не знам где ће још вечерас на конак, па ће сутра рано да грабе даље, да не знам где опет падну на ноћиште.

Разговарали су. — Ђорђе је причао, као што обично раде прости људи, махом о себи. Само су све те његове приче, по добу, земљишту, личностима, познате мојој мајци, и с тога су је интересовале. Ђорђе је причао прво и највише, а ваљда из куртоазије, о моме оцу — о њему је много причао, и моја је мати гутала те приче. После је причао о сребрњацима начелниковим, о либадету што је вёзао његовој покојној жени, о ватри која је сагорела и њега и нас, о некакој помади од које расте коса, и шта ти ја знам! Често је

се смејао, тако слатко и куражно, да сам ја увек плашљиво погледао на њу. А она је била — затворена књига! Ја сам сваки час покушавао да кроз дим од дувана прочитам штогод, али на њеном лицу стајаше, као на насловном листу каке књиге, нешто крупно и неразумљиво. Хтео сам и да јој бацим који „значајан поглед“, али или ми то није ишло од руке, или се она чинила невешта.

На послетку, Ђорђе поче свој говор пресецати са: Хеј, хеј!... Боже мој!... Ала се онда живело!... Остари се, па то ти је!...

Било је то у неку руку паковање мисли. Он је прибирао, слагао, утуткивао. Турао у празнине понеко: „даће зар бог!“ или „бог све може!“ — Али је покрај ковчега било подоста ствари које он као да се затеже да потрпа.

Моја му мати прискочи у помоћ:

— Па шта сад мислиш, брат-Ђоко?

Он брзо покупи све око себе и баци пред матер. Рече:

„Да се осећа боље. Да му је Јоца казао да то може бити још боље! Да је на послетку божја воља, али он се нада од бављења у „природи“ код брата. А после, пошто више не може радити заната, да је наумио тражити службу“.

Моја мати виде да је последње парче тако велико, да не може у ковчег:

— Каку службу, брат-Ђоко?

— Па тако! На пример код општине штогод. На пример... ја... тако... Ето могао бих на пример, како ћу ти казати?

— Оно јест, тако је! — рече мама и приклопи капак.

Дигоше се.

— Шта?! — хтедох ја уплашен викнути. — Шта, зар већ? Зар за увек? Зар је то могућно!?

Али ја не викнух, не „сруших небеске сводове“, него једва прошаптах и то — њој:

— Зар већ идете?

Она тужно слеже раменима и послушно показа очима на оца.

— И сад одмах седате на кола, сад одмах путујете? *Одмах*?

— Одмах!

Не знам како смо се опростили. Ништа нисам видео. Било је у соби и мрачно и загушљиво, и таваница се почела спуштати, и дим од дувана каменити, и све да те угуши!

Ја сам се руковао — то знам. Знам да сам и мами стискао руку, и да ми је она, озбиљно смешећи се, рекла: „С богом; али ја ћу само до врата!“

И врата се затворише. Мама се врати. Чујем у авлији кораке и лупу од батине којом се Ђорђе поштапа.

Још један тренутак и — све је изгубљено!

— Мамо!

— Шта, брате?

— Мамо!... Ја... ти...

Још мало па је — доцне!

— Мамо, не знам за што, али ето видиш, ја...

Чујем како се затворише врата од капије и одсудно видим на лицу моје матере *онај* озбиљан израз, који се на њој види само кад је говор о мојој женидби.

Још маље него мало, и све је пропало:

— Мамо!... мени се... допада ова девојка!

— Красно дете!

Разиђе се дим у соби. Нека давно невиђена светлост сину, и све замириса надом и поуздањем.

Ваљало је хитати. Ја сам увек разумевао своју матер, па и сад сам разумео да треба сад, и то одмах, кидати:

— Да их зовнем!? — и ја поскочих вратима.

Али као Црвено Море пред Мојсијем, тако се њена лепа и суха ручица испречи преда мном. — Кад јој погледах у очи, видех нешто огромно велико, али не разумем ни оволишно!

— Иди, ако ћеш! — рече она, и њен поглед раздвоји Црвено Море. — Иди, ако ћеш! Бог га убио ко ти у томе стане на пут!

Било је још толико времена, да сам их могао вратити с капије, али ја се не макох с места, и као окамењен гледах у мајку.

— Иди! То је једно добро и честито дете! Знала сам јој и матер — красна жена! И Ђорђе је један по један човек! Он ето сад није ни за што, али се још не да! И ја ти кажем — мамин глас поче емфатично да звони, — и ја ти кажем да се он никад неће дати злу! Он је од *старих људи*! он је јунак и *верује у бога*!... Иди, ако ћеш!...

Али у њеним очима стајала је друкчија пресуда. Ја седох и саслушах је оборене главе.

Она као да паде у неки занос, и као да себи самој или некоме другоме — а не мени — узе говорити:

— Таки сте ви сви, данашњи младићи! Не знате шта хоћете, па не знате ни шта радите!... Хај, хај! како су ваши стари *бегенисавали* девојке, а како се ви данас — *залубљујете*! Сви ви, сви!...

Па онда, као да се трже из неког сна, пљесну се рукама, и окрете се мени оштро ме гледајући у очи:

— Али наопако! да ти од куд не волиш Ђорђа, па да с тога не узимаш њу?!.. Да од куд ти нећеш да учиниш њему све што човек може учинити, па дајеш — чисто ме срамота да кажем — па дајеш срце његовој ћерци? девојци красној, поштеној, честитој, доброј кућаници; али девојци — разабери се, молим те! — коју си ти јуче први пут видео!... Само немој да мислиш да ја имам што против ње! Не, бога ми! Бог је велика заклетва!... Али ви, данашњи младићи!...

Онда се пљесну руком по челу:

— Ох, шта ја, грешна у бога, радим?... Мећем девојци грану на пут!.. Иди!... Иди!... Иди!...

Она ме очајно дохвати за руку, управо довуче до врата и отвори их! Ја ухватим њену руку и пољубим, па широм отворим врата:

— Идем, мамо, овде је — страшан дим!

Кад изађем у авлију, врућ, јак ветар духну и отвори капију. Ја изађох на улицу. И као да у даљини видех пешеве од Ђорђевог капута, како их носи ветар, и још као да чух два три пут удар његове штаке о калдрму, па онда се опет све зави у облак од прашине...

А оно тамо далеко према њима, да није оно Јоца доктор?..

*

Чудно сам се осећао кад уђох у собу и видех маму у оном свечаном расположењу као кад прича:

„А шта ја теби, море, рекох, а? А ко се стара за она два црва!!“

О Божићу 1888.

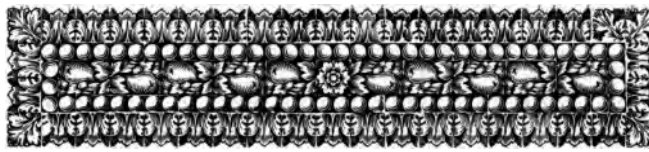

ОН ЗНА СВЕ!

У оно доба људи нису спавали ни седали, већ посртали с носа на уста и с уста на нос; с ногу су јели... али, да почнем с почетка!

Не може се казати да се није учио, али се владао до зла бога рђаво!

Не би га иначе ни истерали из школе!

Не знам на нас друге, али на њега школа није имала никаква васпитна утицаја.

Он је се, по крај свега другога, и давио, и то три пут! А то неће учинити ни једно добро васпитано дете! Три пут! Два пут у Сави на купању, а један пут на бари, кад је пропао кроз лед... Он је био бијен пред сва четири разреда, што је на сред пијаце испрегао коња из циганских кола и одјахао га низ чаршију... Он је конструјисао у скамији пред собом фину рупицу, у њој сакрио иглу

на концу, и кад ко седне на то место пред њим, он само тргне конац и — наравно! А кад се дигнеш, не видиш ништа! Да богме да се овај угурсузлук није могао сакрити оку професоровом, тим мање, што је увек онај који је седео пред Вучком по два три пут на часу скакао и дерао се, а при том није дизао руку у висину.

Он је...

Онога судбоноснога дана, он је, као и увек, био наш цар. Њих је пак предводио Ђокица Ђурић. Ђокица, који је био врло мудар цар и врло пажљив војсковођа, склони гро своје војске у кошару, у његовој авлији, и само нас је појединим деташованим одељењима иза дрвљаника и стрељачким ланцем иза тарабе узнемиривао. Ми напунимо шпагове каменицама, једним јуришем узмемо тарабу и нађемо се у њиховој авлији. Тада са отлукане полетеше каменице тако нагло, да наш центрум у нереду уступи, а крила почеше већ да се враћају преко тарабе. Ики разбише главу, Маркића ударише у леђа, тако да он поче плакати и напусти бојни ред, претећи да ће нас све сутра тужити професору. Вучко, наш цар, видећи да код наших трупа нагло опада морал, командује „јуриш!“, али се нико не усуђује на утврђена непријатеља. Тада се и он врати и прескочи тарабу, извади ножић, па нас повија дерући се: „Свакога ћу пробуразити ко не јуриша!“ Ту није било шале! Ми се очас по ново нађосмо с ону страну плота, и полетесмо сложно напред, ви-

чући „јуриш!“ и лупајући каменицама у отлукану. Непријатељ се у брзо поколеба, и напусти своје утврђене положаје. Видећи да им је пресечена одступница, они с отлукане поскакаше доле на ђубре. Неки се предадоше, а неки потражише спасенија у бегству. Разјарен њихов цар, Ђокица, неустрашљиво полете међ' нас, устреми се на Вучка; млатну га једном дурунгом по глави, па и сам наже да бежи. Али се Вучко стиште за њим, стиже га, и протера му ножић кроз бутину. Крв процури кроз панталоне. Ми се с вриском разбегосмо, и порећасмо по плоту, чекајући преплашено како ће се све свршити. Тада дотрчаше старији и — одведоше Вучка у апс! У прави апс! Где су прави апсеници! — У начелништво!...

Тада, у другом разреду гимназије, њега истераше из школе.

Чисто нам је лакнуло! Нисмо га ми мрзили — сад се нешто мислим! — него смо му управо завидели и — бојали га се. А како да га се не бојимо? Њега, који се није никога бојао!...

Па ипак!

Брата Видака бојао се као бога!

Томе Видаку, који је тада био калфа, тужили смо се и ми, и јадна њихова мати, и учитељ, па доцније чак и директор гимназије.

Директор му је много гледао кроз прсте.

Али кад им мати умре, није нико више долазио, да кука и плаче око директора; те онога дана, кад га пустише из апса, исте-

раше га и из школе. Њега: Вучка Теофиловића!

После му је израдио брат Видак да га приме за шегрта у исту радњу где је и он био калфа. И кажу да га је Видак душмански био! Све га, кажу, ногама газио!

Од то доба он је почео да се губи између нас, али успомена оста; и дуго дуго још после тога он је био наш јунак, наш недозвољен идеал!

Ми смо ваљда већ свршавали лицеј, кад је његов брат Видак почео за себе радити, и њега ўзео себи у радњу као калфу.

Кажу да га Видак, од како га је узео себи у радњу, није више ни прстом кључио... А шта ти ту није било?!...

Један пут послао га Видак по вересију. Вучко дође у једну варошицу, покупи вересију, и дâ све на клопу. Сад се напао и над попом попа! Сад се и он збунио. Кући не сме, а не зна куда ће! У то доба неки Циганин, који је водао мечку, разболи се на мртво. Вучко докопа ону мечку, па стане водати по варошици, и — у вече је имао толико новаца да опет окупа срећу у клопи. До поноћи већ је тако довео у ред своје финансије, да га је зора затекла на путу, далеко од те варошице.

Кажу да од то доба, није више играо карата, али страст за коцкањем је остала, и документовала се у игрању крајцара. Игри која је, као што знате, готово искључно дечја. Али се он ипак њоме забављао и дуго још доцније

Исто тако кажу да му Видак није хтео ни речи рећи, кад је чуо шта се десило у оној варошици.

Још је неко саветовао Видаку:

— Море, што ти ово мало не попритегнеш?

— А што?

— Ама, море, није то ситна ствар! хоће он један пут сатрти све твоје имање!

— Нити га он може сатрти, нити хоће, — каже Видак немарно.

— Море, он *неће*, али ће учинити, па после кад види да нема куд, а тебе се боји... пиха! Може се и убити!

— Па свак је господар од себе и своје главе, — рече Видак позеленевши. — А и ти би — вели дркћући од љутине — боље чинио да гледаш своја посла. Теби, чини ми се, нисмо ни један ништа дужни; нити нас ти и једног хлебом храниш!

Онај пријатељ, наравно, види да ту не вреди тупити зубâ, па се није ваљда човек ни за једног више ни заузимао.

Али баш од тога дана Видак као да поче блаже, некако дружевније поступати с Вучком.

Дотле је он говорио Вучку:

— Иди одмах код Маринка магазаџије, па ћеш му казати да сам ја казао... итд.

А од то доба рећи ће:

— Скочи-де, бога ти, до Маринка магазаџије, па гледај, како знаш, да он ону нашу ствар... итд.

Дотле је он с Вучком говорио највише погледима — речи су у њега у опште биле

скупе, — а од то доба је узео онај тон који се чеше о затегнуту интимност. Само и од тог доба, као и дотле, не би учинио ништа што би налик било на каку изјаву љубави и братинске нежности. — Поверавао му је, као и дотле, неограничено све, и увек је за обојицу кројио подједнаке хаљине. И то је све!

Јест истина! И дората је давао Вучку по гдешто да га јаше. А иначе — ником! — Оно, истина, тешко да би га ко други, осим њих двојице, и смео узјахати.

У оно доба људи нису спавали ни седали, већ посртали с носа на уста и с уста на пос; с ногу су јели... али, да бог поможе!

Видак се за коју годину помеша међ' прве газде, и једног дана јави се он за моју сестру од тетке, Илинку теча-Тодорову!

Испит и прстен био је за једно — као и обично у оно доба.

Теча-Тодор зовнуо је неколико својих пријатеља. Видак дође с братом и с неколико својих знанаца. Вучко је нашао шаркијаша и гајдаша.

У соби је владала тиха свечаност и нешто хладно, као оно на станици кад је већ три пут звонило, вагонска врата залупљена и чека се на писак локомотиве.

Устаде поп. Устаде и Видак и Илинка.

Поп изговори „неколико поучних речи о браку". Па онда упита њих двоје хоће ли се. — Одговорише да хоће.

Сад почеше љубити руку. Најпре попу и теча-Тодору, па онда поредом старијим људима.

Честиташе им. И воз као да већ хтеде да се крене, и Стојан Приклапало већ намигну на Цигане да свирају и на девојке да служе вином.

И Илинка пође у кухину.

Тек у један пут Видак се диже и викну:

— Илинка!

Она стаде као свећа, обори очи и поцрвене.

— Видиш — рече Видак тако некако озбиљно, — још нешто има вечерас да се сврши... Прво: ево овај прстен!

Он скиде с руке прстен па јој га пружи. Илинка га стидљиво прихвати двема прстима.

Он се онда окрете брату и баци му један од оних погледа који се бацају добро васпитаној деци, кад треба да изађу из собе:

— Отрчи-де ти кући, те види јесу ли млађи свуда погасили ватру!

Вучко истрча пре него што је Видак и свршио своју заповест.

Тада се Видак окрете Илинци:

— Још нешто! — рече он. — Видиш: ово је мој брат! Ти већ знаш! Он је онако мало детињаст, али му и приличи... Ако нема ни оца ни мајке, није опет сироче... Има ко се брине за њега!... Најбоље је сад да ти кажем... Видиш: прво њега да гледаш, па онда мене... Хоћу да му је кошуља с кошуљом, чарапа с чарапом... Најпре хоћу њему да по-

лијеш, па мени; њега да послужиш, па мене!... Њега немој увредити ни на жао му учинити, а мени већ... како ти воља!... Видиш!... То и ти, газда-Тодоре, да чујеш!

Теча-Тодору као да не би баш по вољи ова погодба. Он се намршти и одби руком:

— То је ваша ствар!... Како се вас двоје наредите.

— Е, је ли тако, Илинка? — обрте се Видак опет њојзи.

Она климну главом.

— Упамти само то! А сад... сад можеш ићи куд си пошла!

Она изађе. Одмах унеше вино и свакојако мезе. У брзо Стојан Приклапало поче наздрављати. Друштво се развесели. С авлије чу се гајдаш и топот ногу у такту. У кухини Вучко међ' девојкама, натерао фес на око, а шаркијаш иза њега бије по жицама и одсеца:

Ту-ни, ја-на, ту ногом,
Ето праха под ногом!

И у соби Цигани развалише вилице и полегоше по ћеманетима. Бубањ у мозак пробија! Вино као гром!

Кад сам после три године дошао кући, одмах похитам Илинци.

Кад сам ушао код њих, видим чак у дну авлије, крај плота, а наслоњена на бунар, Вучка. Пођем чак око чардака, хтевши да га заобиђем и изненадим. Али чим сам пришао ближе, угледам иза плота једно светло око, и, су-

дећи по зајапреним образима Вучковим, закључим одмах да је то rendez-vous. — Хтедох полако да се сакријем и побегнем. Али у тај пар погоди ме *оно* око! Одмах за тим *она* као да се доиста издиже за читав хват по врх земље, као да доиста „прхну“ кад угледа мене, и одлете према кући.

Вучко погледа најпре забленуто пут ње, онда тек опази мене и, хтевши ваљда да ме превари, учини се да ме не види, и стаде једним сврдлићем ревносно бушити један котур дрвета који је држао у руци.

И ја се, наравно, чиним невешт:

— Ej, шта ти то, море, мајсторишеш?... Помози бог! Како си?

Он скочи и пољуби се са мном:

— Бог ти помогао! Хвала богу! Како ти? Ето, правим колица моме малом синовцу!

Једва сам чекао да видим Илинку, која је још пре две године родила.

После свију облигатних и необлигатних питања, рекох му да ме води, да је видим. И њу и дете!

Боже мој! Каква је то промена! Од девојчице — жена у напон! Дође ми као споменик који сам видео, онога дана кад је откривен, у сред голе пијаце, а сад се око њега развио питоми и величанствени парк.

Како дивно детенце држи у наручју!

Питао сам је за свашто. Хтео бих још нешто, али ми тешко иде. На послетку превалим преко језика:

— Како живиш?

— Добро!

— Знам! А Видак?

— Како?

— Видак! Како те пази? Какав је човек?

— Пази ме као и отац што ме је пазио, и, боже прости, још боље. А добар је као добар дан, и — зна све!

— Како: зна све?

— Све, па тако! Што год рекне, онако мора бити! Свака му је реч света!

— Е, е, Илинка! Ти преда мном говориш као пред туђином. Па Видак је, брате, прост човек!

— Прост јест! Али да видиш ти само! Ако он није учио великих школа, опет он зна све науке!

— Зна да богме и како се земља окреће!

— Па зна!

— Шта зна?

— Па како се земља окреће!

Ја се убезекнух. Нисам, наравно, ни мислио водити тако луда разговора, али ме од некуд сам језик поведе. Сад постанем радознао:

— Па добро, од куд он зна како се земља окреће, и од куд ти, као бајаги, знаш да он то зна, и од куд он, кô санћим, да то теби прича?

— Е, прича он мени свашта! Ја њега питам, па он мени прича! Ја — за то што кажеш — ја нађем на њиву с пекмезом један пут једну хартију, па тамо нешто пише за земљу, па ја питам њега, а он ми каже све!... Јесте, бога ми!... И каже да су хтели да убију

онога што је измислио да се земља окреће, онога... Гутенберга!... Је ли, Гутенберг се зове?

— Не! — рекох ја упрепашћен.

— Е не знам сад — настави она простодушно — не знам баш како се зове... И Гутенберг је нешто измислио!... Али видиш сад да он зна све?

— Видим, видим!

Њене се очи засветлише победоносном простодушношћу. Она ме дохвати за руку и уведе у велику собу. На орману под иконом стајала је једна тријестина лепо поређаних и лепо укоричених књига:

— Видиш! — каже она, показујући поносито руком на књиге, — видиш! Он зна све то! И мени много казује. Ето ово!

Она поче монотоно и с усиљавањем гласно читати: „Живот и чрезвичајна приключенија славнаго Англеза Робинзона Крусе“... Знам!... То је онај што му се лађа подавила, па је после... Пиха!... Све ми је то причао!... А ово је: „Ру—ко—“ Знам!... То је „Руководитељ!“... Ту има све, и сваки лек ту стоји и од сваке болести лек!... А ово је...

— Остави, молим те, књиге! Књиге су ме од куће отерале!

Ућутасмо. Чисто ми је било нешто мутно у глави. Играо сам се најпре с њеним дететом, па после опћарећи опет поведем разговор:

— Је ли, Илинка, а овај Вучко?

— Шта?

— Како се с њим слажеш?

— Добро, бог с тобом! Ја како него добро? Девер ми је!

— Знам. Али он је онако...

— Како?

— Онако: ћалов!

Она поцрвене:

— Ех, ћалов!... Чекај док му падне слеме на теме!... Он је сад још дете!

— Мањ по томе што још игра крајцара. Дете! а...

Ја хтедох рећи: „засукао бркове за уши“, али то не беше истина, а с Илинком се није смело говорити у сликама.

— Па дете, ја богме! Он има, хвала богу, ко се за њега брине! *Он* — она у целом разговору зваше свога мужа само „он“ — он је њему што и мени: и отац и мајка! Па док је нама њега, ми можемо бити како нам драго. Ни једно нећемо гладовати... ни онако штогод... Он зна све!

— Хм! А пије ли *ово дете*? — Ја хотимично ударих гласом на „дете“ и показах руком у авлију, где је Вучко правио колица детету.

— Пије и пуши, али не пред њиме. Ја му тако скунаторим по коју крајцару, да купи духана, и склоним га, кад се напије, да га он не види.

— Хм! Не допада се мени то што твој муж њега мало не стегне.

Она спусти дете, које беше заспало, на *душему*, и чисто се љутито обрте мени:

— Ама кад ти кажем: зна он најбоље шта ради! Он зна све!

— Добро, добро, де!

С каквом слашћу се ја сећам свега онога!...

У оно доба људи нису спавали ни седали, већ посртали с носа на уста и с уста на нос; с ногу су јели... И опет! Све је изгледало као да се само пило, певало и веселило!

И сам онај туњави Павле био је и добар трговац и добар јунак!

Кад нам једне недеље а после ручка, мало накривљеним, изведоше оседлане коње, ја сам мислио: Павле неће умети ни закорачити... Још да видиш какав му је коњ!... Па кад пође да уседне, он некако као разглављен, и као да се пење на крушку... Али чим се нађе у седлу — отпут други човек! Као да га заковаше! Коњ издиже главу, фркну, скочи једном, два, па стаде као укопан. А Павле се само стидљиво смеши, брише себи нос рукавом и глади коња шаком по врату...

Кад изађосмо из вароши, Видак се одмах одвоји од друштва, и стаде заигравати коња по трави крај друма. Коњ му беше отворен дорат и преливаше се на сунцу као скоро орибана тепсија. Он беше од оне кржљаве арапске расе, од које су коњи до скора били код нас на великој цени, а сада их са свим нестаје. Висок на ногама, кратка тела, пократка врата, мале главе, широких ноздрва и груди, великих очију. Глава и ноге су сама кост и жила, сапи су обично средином лако уто-

легнуте, као што се то звало „олукли“, а из тога олука пружао се право назад и нешто на више реп, који је на разне кицошке начине чешљан, оплетан, на рђаву времену и на чворове увезиван. Ти коњи — да ли по нарави, да ли по рђавој дресури? — нису имали оне достојанствене хладноће и питомости коју би показао један арапин или енглез и онда, кад би га шибао бичем и кад би му оштругама парао трбух. На против: они су готово увек укварени, по гдешто тако, да је само известан јахач смео узјахати извесног коња. Кад он савије врат, кад му жиле набрекну, кад развали ноздре и вилице и упрска се пеном из својих жвала, тад он, ма да је мало пре од куће пошао, дакће као да се с трке враћа и дркће као прут. Тада га се чувај! Ни онај немилосрдни ђем са клипом који се забија дубоко у гушу, — не помаже ништа! Савладан ваљда осећањем сујете, он пада у неки занос, и носи, мислиш, у смрт свога јахача. Ама и јахач је неки! Он натерује фес на уво и седи у седлу лако и нехатно као дете у љуљашци. Такога већ познаје коњ, њега трпи, ваљда и воли, али баш као да се њиме поносн, и тада се оба носе и као да се машају руком за облак.

А тај исти коњ, кад пођеш трговачким послом, кад преко њега бациш бисаге и вежеш срцаде у теркије — пође оним ходом који се зове „раван“, и ни дај боже оне хале! Он зна пред механом прићи уз бињекташ и ногом давати знаке које су механџије већ разумевале, *те ти доносиле* час вино, час каву и ракију...

Ми смо сви ишли широким путем, поигравали, „престројавали се“, слушајући Павла који је јахао неколико корачаја напред и, правећи се старешина, командовао нам по војнички. Само Видак што се издвојио, те иде ледином у крај пута. Коњ му зечки поиграва, и, где би год видео какав оборен грм, јендек, кладу или бару, он се још из далека рогуши и фркће, знајући да ће га Видак пустити да прескаче. — Ма да смо и ми имали добре коње, и уздали се и у њих и у се, опет смо сви с прикривеним дивљењем погледали на Видака, који је некако необично лако и немарно, па опет тако поуздано седео на своме дорату. А дорат сав као насапуњен, и из оне пене импозантно се црвене грдне ноздрве као она два црвена фењера ноћу на локомотиви. Са стране, одакле га ми гледамо, засија се често његово око, које као да је из коса на нас бацао; и, ваљда видећи колико му се дивимо, полетао би час на једну, час на другу страну, час напред и упропнице — како би га кад Видак дарнуо једним или другим, или обојим листовима.

Јахање опија као вино. Човек појаше од куће с врло „мирољубивом“ намером, али, чим уђе у весело друштво и зањиха се у седлу, почиње да губи свест и да се љушка неким херојским сном! Што веселије друштво, тим и коњи немирнији, и ти механички попушташ узду, придајеш листове, и онда се носиш некуда, куда те сама душа води, те се само на

махове очешеш о земљу и већ као да се носиш под облаке.

Павле, који је опет код нас који смо у групи јахали имао најбољег коња и јахао напред, поигра коња поребарке и гледаше неко време Видака на његову дорату. Ваљда га тај поглед толико савлада, да се он окрете нама и само дрекну:

— Хă сад!

Па пусти коња. А ми само набисмо капе на главе, пустимо дизгине, стегосмо листовима, и онда — духну један ветар поред ушију и очи засузиће!

Тако смо летели неколико секунада. Павле беше напред, ја одмах за њим; остали за нама не знам како су ишли. Тек од један пут пирну нешто поред мене. Ја, који сам полегао по коњу и гледао само у плоче стражњих ногу Павлова коња, угледам сад Видака на дорату како пролете поред мене, обиђе и Павла и, рекао бих, откотрља се на крај света.

И Павлов коњ одмаче мало од мога. Тада Павле диже високо десну руку. Ваљда је што и викао, али ко ће то чути? Тек ја а, видим, и они за мном почеше устављати коње. Сад смо се били опет сви зближили и толико само трчали, да не изгубимо Видака из очију. Тада он опет скрену с друма на траву, па полете право једној високо затрњеној обали. Ми још више устављасмо. Видаков дорат одскочи од земље, подави ноге и понесе се преко високе обале. Чисто као да нâс носи! Ено га на другој страни! Али га у један пут нестаде, и ми

нејасно видесмо Видака где, као стрела кад је пустиш из лука, полете главачке на земљу! Све се изгуби иза трњака! Павле дрекну: „Погибе Видак!“ па забоде коњу бакрачлије у трбух. Ми се сви пустимо за њим и у брзо стигосмо на место плачевног призора.

С оне стране, а на два три корака од обале, видесмо један извртнут плуг и у ручицама његовим предње ноге доратове. Он је лежао поребарке, испружио вилице као мртав, јако му се распињу слабине и од њега се диже пара. Пред њиме тако, да му је преко њушке пребацио једну ногу, лежи Видак, потрбушке, лицем заривеним у земљу и, као што је изгледало, без даха и знака живота.

Павле, који је једини с коњем прескочио обалу и први долетео до Видака, чим ово угледа, скочи с коња, забаци му дизгине за ункаш, пљесну се по челу, да му одлете фес, па јаукну: „Их, их! јадан ти сам!“ И онда паде ничице поред Видака, подметну лактове под лице и поче гласно јецати и трести се целом снагом.

Не знам ко је био између нас најприсебнији, те окрете Видака на леђа. Из уста му је лоптила крв, и цело лице беше умазано крвљу и скоро узораном земљом. Очи су биле извртнуте. Не знам да ли је дисао.

Павле по гдекшто само дигне главу, погледа Видака, па само јаукне: „Их, јадан ти сам!“ и брзо опет стрпа лице на лактове, мислећи ваљда да ће се све ово као какав страшан сан, док он жмури, прометнути у веселу јаву.

Од дората се није могло прићи комотно Видаку, те с тога неко запе и извуче плуг из под њега, па га онда удари ногом у трбух. Познато је како ова хитра и јуначна животиња изгледа тако трома, десператна и мртва кад падне, а нарочито поребарке. Дорат, на први ударац у трбух, само јекну, али, на други трећи, он се неспретно стаде опирати ногама о орање, и, на навалиивање са две три стране, диже се, стаде као укопан и, с неким тајанственим расположењем и страхом, гледаше онај неред око себе.

И ми смо стајали као луди, не знајући шта да радимо. Неко је само рупцем обрисао Видаку крв и земљу с уста и лица, али се он не разбираше. Договорисмо са да трчимо по кака кола. Осим Павла, појахасмо сви коње и разлетесмо се на све стране. И враћасмо се, и опет трчасмо, и на послетку неко доведе за собом једне добре тарнице.

Претресосмо сено у колима, па положисмо у њих Видака, код кога се сад могло опазити да дише, и чути да му нешто крклља у грудима.

Павле привеза Видакова дората за чатлов, па сам појаха напред пред колима. Ми други опколисмо кола и, пиштајући коње, ћутећи и невесело пођосмо уз кола.

Павле се сваки час обзираше погледајући час по у кола, надајући се зар да ће видети отворене очи у Видака; па бацајући после поглед на нас, читајући ваљда с наших лица наше мишљење о стању Видакову. Али и оно што је видео у колима и оно што је видео на нашим

лицима, учини те он у један пут скиде фес, тури га себи на очи, па се преви коњу до ункаша. Ми видесмо само где му се тресу плећа и слабине, и сви бесмо готови да плачемо.

— Ах! — мислио сам се ја, — шта ће она јадна Илинка? Убиће се, бог и душа! И шта јој вреди остајати са оним црвом и оним алауком, оним летиветром, оним Вучком!

Од запада као да се неко грдно, велико, црно крило поче надносити над нас, над пут, над васељену. Већ сумрак, а ми полако улазимо у варош.

На самом уласку, Павле пружи десну руку у висину. Спровод стаде. Он притера коња колима, наже се до самих уста Видакових, после се мало одмаче и оштро га гледаше, па му онда опет принесе ухо. Онда се опет диже, исправи се у седлу, и, нешто размишљајући, гледаше у већ суро небо, па онда тури фес на очи и поче се по ново трести. Окрете коња и пође напред, али феса не метну на главу, него га држаше у десној руци, спустив је низа се. Чини ми се, а не знам из каког разлога, да неки и од нас поскидаше фесове, кад коњи почеше ударати плочама о калдрму.

Кроз варош се ишло још лакше него пољем. Свет, најпре из радозналости, а после из учешћа, поче пристајати уз кола. Никоме ни на ум не падаше да отрчи напред, да „спреми“ фамилију и, што је још главније, да дозове доктора; те тако цео спровод, који је од стопе до стопе растао, иђаше тихо и суморно као облак који

изненада носи олуј, град и громове, и заустави се пред кућом Видаковом.

Пошто је била недеља, то је све било затворено. И на Видаковој кући била је затворена и капија, и ћепенци на дућану, и све је изгледало као да затвара очи и обрће главу од овога жалосног призора.

Спровод стаде, и сав свет плашљиво и с учешћем погледаше на капију, из које тада излете Илинка, и као луда скочи преко точка у кола, и паде по Видаку. Она је јаукала из гласа, али ништа друго није говорила осим: „Јаој, јаој, јаој!“

Тада од некуда искрсну и Вучко. Као да се нигде не придржа руком кад ускочи у кола. Стаде у њима усправо као сељачка млада, погледа доле пред собом бесвесна Видака и у крај њега тугом убијену Илинку, погледа горе у небо, па опет доле, и онда се целом преданошћу своје душе, силно и искрено као Циганка, лупи песницом у груди, па се и сам сроза поред њих двога. Али, као да се о нешто опече, он у исти мах скочи, и крепко ухвати Илинку за раме:

— Диж' се, снâко! — Глас му дошао звонак и одсудан. Очи му се светле.

Илинка се као послушно дете диже, предвостручена и пресомићена.

— Па он је још жив! — викну Вучко некако кличући и гледајући у небо, као да тамо горе некоме говори. — Силази доле, снако!

Она, послушно и придржавајући се за свет, сиђе с кола, очигледно не разбирајући се шта се од ње ради.

— Деде још један на кола! — викну Вучко оним промењеним гласом.

Неко ускочи у кола. Њих два подухватише Видака и предадоше неколиким рукама, које су биле пружене према колима.

Тако Видака скидоше с кола, унесоше у кућу и у собу, свукоше, обрисаше од крви и положише у постељу. Али се он не разбираше.

Тада Илинка на сав глас јаукну:

— Куку мене, кукавици! Шта ћу јадна са оним сирочетом! — и појми да падне по Видаку.

Али се Вучко утаче и придржа је да не падне. Стаде пред њу, истури груди, погледа у таван па се опет лупи шаком по грудима, али у овај мах кокетно и као глумац коме је стало да начини ефект:

— А ја?! Зар ја нисам жив?! Зар...

Али га глас издаде. Он тури обе руке на очи, излете на поље, протрча кроз сакупљен свет, дотрча до кочија у којима је Видак довезен, седе на њих, ошину коње и — нестаде га.

Видак је тешко и равномерно дисао. Илинка се наднела над њега, не миче се и плаче. Ниже ногу Видакових, на патосу, седи прекрштених ногу и с лицем у рукама добри и простодушни Павле. И он се не миче и плаче. У соби је пуно света. Сви нешто шапућу.

У тај пар чу се опет тандрк кола. Она стадоше пред кућу. У собу улете гологлав и разбарушен Вучко вукући за собом доктора.

Кад доктор ступи у кућу, он се најпре с прага још оријентиса:

— Але сви баби на поле![1]

Вучко отвори широм врата. Изађоше жене па и људи. Илинка и Павле остадоше само на својим местима.

Доктор приђе, клече поред Видака и ослушкиваше га. Пипа му пулс, прислони ухо на груди, заврне капак па гледа очи, завирује око уста, око носа, око ушију. Штипа га по ногама и по рукама. Пипа га и притискује свуда од главе до пете, а кад дође до десног рамена каже: „Ja, ja, hat ihm schon!“[2] После му по ново брише крв с одртог лица, отвори му око па примиче и одмиче свећу, опет пипа пулс и подиже главу.

Тад се диже и обрте Вучку:

— Он јест так пал? — и показа руком: главачке.

— Так пал! — рече Вучко, и он показа руком.

— Он је не блувал?

— Не блувал! — каже Вучко.

Опет доктор узе пулс и као у некој недоумици слеже раменима.

— Он јест жив? — каже Вучко.

— Але так, брату! Видиш он дише!

— Ама хоће буде још жив? — каже Вучко.

— Але то бог зна! Он је не блувал, не му је шла крев з носу, не му је шла крев з

[1] Доктор, Чех, меша у целом говору много чешкога.

[2] Да, да, ту је (нашао сам)...

уха. Пулс — он опет ухвати за пулс и погледа у сат а као да некоме горе на тавану говори — так и јест: восемдесет! Он може бит не розлупал је там главу где то јест смертно! Але, брату, ти то не розумиш!

— Ама, човече, ја розумим! Само ти мени будеш лечиш брата, ја теби будем платим, ама све жут дукат, хеј!

На докторовом лицу показаше се знаци негодовања и презрења:

— Але ти так прост! То бог може лечи! Чекај, брату, до јутра, то увидиме! Он сад само зломал ову кост, и мозак у него... але ти то не розумиш!

Он показа десну кључну кост. По том узе једне тканице, те њима увеза Видаку обе руке по врх мишица, па, у на крст на леђа притврдивши, укрути у неколико десни зглавак у рамену, да се не миче. Преписа неке прашкове и нареди да се на главу трпају хладне крпе.

У оно доба није у јесен било леда ни за пиво, а камо ли за болеснике.

По том се он диже и оде, обећавши да ће сутра рано доћи.

Чим доктор изађе, Вучко, који је дотле клечао поред Видака и пиљио у доктора, скочи и разгоропади се:

— А што стојиш ти ту, Стојане? — дрекну на момка. — Тестију па на воду! Живо!

— Ти, снâко, дај пет шест пешкира! Скочи!

— А ти, Павле, брате... што му је ту му је!...

Глас му се размекша и поче да га гуши, али се брзо протури у онај *нови* глас Вучков; глас, који ме текну и подсети на оно срећно доба, кад је Вучко као наш „цар“ с ножићем у руци викао: „јуриш!“

— Ти, Павле, скочи у апотеку! Ама кад ја мислим да си тамо, а ти већ да си овде! И реци му, ономе апотекару, реци му да добро начини, да не жали јеспапа! Нека да бог лека, платиће му се што не вреди!

Опет му клизну глас:

— Хајде, мој лепи Павле, мој по богу брате!

Све се разлете.

Тада Вучко баци на ме један поглед, у коме као да беше нека молба за дозвољење, и онда се простре по Видаку и горко зајеца.

Већ по поноћи, Видак се разабра. Сутра дан доктор, кад је дошао, констатовао је по ново само прелом кључне кости и потрес мозга. Вучку је он објашњавао „што мозак му делал так так!“ и мућкао руком; на што је опет Вучко питао: „Ама шта то? Није то то, него је то... ама знаш, он мораш са свим оздравиш!“ После је доктор опет казао: „не розумиш“, а Вучко опет: „розумим“ и тражио још какав лек, „ама штогод добро, знаш! као оно синоћ!“

Тек Видак је, тешко разбијен, потресен и са сломљеном кључном кости, лежао с изгледом на потпуно оздрављење.

За време његовог боловања, ја сам запамтио неколико ствари, које морам испричати.

Често сам седео с Вучком у дућану, где је он сада био сам с момцима према којима се био тако променио, да су се они чудили и нису умели да се нађу. Све је био нешто забринут и намрштен. Не знам шта би калфи Јешици те га једном, онако срдита, дрпну за пеш од гуња и са свим пријатељски позва да играју крајцара. Вучко се зграну, истеже шамаром, и Јешица лупи главом о бадију са зејтином:

— Зар ти, бре, мислиш да је ово механчина, а не трговачка кућа?

Од тога дана и најстарији калфа поче га звати „газда“ Вучко.

Хтео бих, а не знам како ћу вам описати како је Вучко постао некако са свим други човек, са свим други, и опет му је са свим приличило. — Уозбиљио се! Неће ни да говори с његовим пајташима. Каже им: „Прођи ме се, молим те; видиш да сам у послу! Знаш да је бата болестан!“... Пази на сваку пару. Не облачи ни недељом нових хаљина. Нигде не стаје. Сад је у дућану; сад у одаји где момци шију гуњеве; сад на чардаку где се прегрће шишарка; сад у магази где отачу ракију; сад у подруму где претачу вино... Дао бог берићета! Муштерија навалио, посла на све стране! Пада пара као плева!

Било је ствари које онда нисам ни разумео!

Једног дана уђем у кућу, да обиђем Видака. У кухини застанем Вучка с Илинком, нешто шапућу. Кад се поздравим с њима и

добијем одговор да је Видак добро, они без устезања наставе преда мном разговор:

— И да ми даш, молим те, један грош да купим дувана, — рече Вучко шапћући. — Нисам пушио има три дана!

— Лудаче! — рече Илинка вадећи из џепа и дајући му полутак. — А што не узмеш из чекмеџета?

— Немој, молим те!

— Ама што, кад *он* каже?

— Нека, ако! Хвала ти! — рече он, и, као дете, подигравајући истрча из кухине.

Једне суботе, после подне, нађем Павла, кога сам био јако заволео од онога дана, нађем га на пијаци, држи једног шарана на прсту.

Он се мило и добродушно и радосно насмеја, кад ме угледа и издиже шарана на прсту:

— Хајде дођи довече к мени на вечеру!

— Нећу, брате, на бећарску част, па да знам да умеш начинити и аласку чорбу. Него знаш шта? Дај тога шарана овамо!

Он ми даде. Ја изберем још два добра икраша из корита преда мном, платим и пођем с Павлом:

— Идем ја сад све ово да дам Илинци, да она нама спреми, па довече дођи и ти. Знаш како ће бити мило Видаку.

Павле се радосно пљесну рукама, и дође у вече с једном грдном чутуром.

Тек кад смо већ хтели сести за вечеру, дође Вучко из дућана с „пазаром“ и с рачуном. Видак му рече да седне, да вечерамо,

па ће после гледати посла, и ми се одмах наклописмо на рибу, и почесмо „пробати“ Павлово вино. Богме се омиче! Е после развезосмо разговор, све дође на ред, па на послетку и Вучко хоће да преда Видаку пазар и положи рачун. Ништа не разумем њихов разговор (можда због Павлове чутуре), ама видим где нешто дуго говоре; и, мало по мало, дође до озбиљних речи. Онда Вучко, онај исти туњави Вучко, поче да лупа руком о софру, да помиње неку вуну, мед, ћитајку, морокошње, гуњеве и шта ти ја знам, и, све више долазећи у ватру, поче по једној хартици, коју извади из гуњчета, лупати руком:

— А ово?! Је ли ово два пута два: четири?

Видак љутито докопа ону цедуљу из руку Вучковић, и оштро му погледа у очи, па онда у један пут прсну у смех и загрли га:

— Та зар ти, болан, не видиш да се ја с тобом шалим? Ја, треба да знаш, ја...

Он докопа са стола пуну чашу вина и у кап је испи:

— Ја, треба да знаш,... мени... мени ништа не би било тешко, да сам морао умрети!... Ја сам знао... па знао сам, да богме!.. Точи!

Ала смо се после накитили, да нико од нас није видео како се Видак наслонио на ону руку, врх које је сломљена кост, ма да смо сви сматрали за дужност да на то добро мотримо!

Прексутра дан Видак изађе у дућан, истина с увезаним и укруљеним плећима, али тек!

Вучко се одмах повуче и помеша у момке, који од један пут изгубише сав респект према њему. Помислите! Тога дана он цепа једну главњу на дрвљанику, зајапурио се, па даје секиру калфа-Јешици:

— Деде, бога ти, сустах! Умори ме ова бабетина.

Јешица узе секиру и безобразно се окрете Вучку:

— Хоћу, ако ћеш после да играмо крајцара!

Вучку заиграше очи. У један мах као да се колебаше; али у исто време, а не знајући за што, он осети да би то било *сад* не само детињасто, него и стидно. Као да нагло збаци нешто са себе, окрете се намргођен Јешици и пружи му секиру:

— Држи ту секиру, па ради што ти се каже! Зар хоћеш да...?

Посрамљен Јеша узе секиру и љутито стаде ударати по главњи.

Вучко пође у кућу. Кад се беше одмакао од Јеше, тури руку у шпаг, извади један куршум којим преврће крајцаре, и завитла га далеко преко куће.

Тога истога дана у вече, пред вечеру, дошао Вучко у кухину, окупио Илинку те му баци на маст парче хлеба, и он то „мезетише“. И ја се прибијем уз њих и — подмладим се.

Илинка необично весела што је Видак прездравио. Све се нешто смешка, намигује на ме па задева Вучка:

— Је ли, дешо, што је остави, болан?

— Ћути, молим те!

— Није, бога ми, не шалим се! Девојка плаче, уби се! Каже: не мариш за њу!

Вучко скоро да плаче:

— Немој, молим те!

— Ама није, бога ми ти кажем! Она каже: од како се *он* поболео, ниси јој ни лепе речи казао!

— Немој, снâко, жив ти син!

Илинка ућута као заливена. Намигну само на ме и показа очима на Вучка који побеже из кухине.

— Умре за њом! — каже Илинка.

— За овом газда-Станишином? — упитах ја. — А је ли кака девојка?

— Бог с тобом! Нема је одавде до мора!

— Ви̏део сам да је лепа... Него онако...

— За „онако“ је — прођи је се! Кажем ти: нема је ни у трећем царству!

— А хоће за Вучка?

— По̏лу̑де!

— А он за њом?

— Уби се! Него њен отац нешто као да затеже... Неће овај мој Турчин да одреши језик, а све би ишло као подмазано...

Илинка се уозбиљи и замисли. У један пут се окрете мени као с неким протестом:

— Сви они од некуд Вучка држе за онако некако... за лака посла! Ама ја ти кажем: он је један човек да му нема пара! Није га баш ни *он* много... Ама тек знаш: он је онако некако одвојио: Зна, брате, све!...

— Знам, знам! Видим и ја да Вучко није неки ветропир!

За недељу позваше ме не ручак. Позват сам чудновато. Видак ме је звао. Казао сам „добро!“ — „Не, рече он, него на извесно да дођеш!“ — „Па да дођем, долазио сам и до сад, и не избивам ти из куће!“ — „Знам, али никако друкчије да не чиниш!“ — „Ама бог с тобом, човече! Само ако будем жив и здрав!“

Дођем, наравно, на ручак. Застанем Вучка у авлији, као и обично, с малим на руци а: очима преко плота. — Обукао се као да је васкрс! Зачудим се и запитам га: „Шта је то?“ Он слеже раменима: „Казао бата!“

Кад уђем у кућу, зачудим се још више. Видим и Видака: турио на се што је имао најбољега! Још ме више зачуди, кад видех где му Илинка задева под појас нову, дивно везену дуванкесу, па се измиче, да види „како му стоји“. — Па онда он извади дуванкесу из под појаса, и, као крijући је, тури је на прси под џемадан.

Ама шта је ово? Или сам ја луд, или је данас нешто онако од себе лудо? Па Видак и не пуши!

Али сам се тек изненадио, кад уђох у собу и видех, осим нераздвојног Павла, још и попа и г. Стојана писара. „А шта ће ова двојица!?“

Опет изађем на поље и питам Илинку. Она се смеје детињасто и стежући песнице, као деца кад се нечему особито радују:

— Иди, иди, молим те, у собу! Хвала богу! Устао човек из мртвих! Данас био први пут у цркви! Па како да нисмо весели?

— А?! То ли је!

Тако је, тако је! И Стојан писар му је ваљда добар пријатељ! Нисам га, истина, пре виђао код њих, али... А поп? Е, већ то наравно: из цркве га свратио!

Седосмо за ручак. Једосмо, писмо. Сипа, брате, поп оно вино, па као у мешину! А све наздравља! Куцај се — мораш пити. Пòпи̑, обриши бркове, опет пòпи̑! — Написмо се!

— Је ли, Видаче? — викну у један пут поп гласно и громко, као да је Видак на пушкомет од њега.

Пијан ли је, луд ли је?

— Чујем, оче! — викну Видак исто тако.

— А како ти се влада овај твој Вучко?

— Зар овај мој брат рођени?

— Јă, он?

— Да бог чује, никад боље!

Вучко пребледе као крпа, а очи му се наводнише.

— Ама, па што ти њега не жениш?

— Ама не могу, док не видимо најпре има ли чиме хранити жене! А, господин-Стојане?

Сад се направи један театор, из кога се ја на једвине јаде сећам ових појединости.

Устаде поп и скиде читу, уста Видак, уста Илинка, Павле, господин-Стојан, па и ја с Вучком.

Господин-Стојан извади из капута (у оно доба је по који „господин“ већ носио „немачки“) једну велику хартију, и поче и он онако лудачки дерући се читати:

„Уговор. Између нас два рођена брата, мене Видака и мене Вучка рођене браће Теофилович, односећи се на чрез наш заједнички труд стечено, наше заједничко и братско имање о томе као што следује:...“

То беше уговор по коме Видак прима свога брата Вучка у ортаклук и заједницу са собом, и цело своје имање назива њиховим заједничким.

Господин Стојан је грцао при крају. Добри Павле поче на глас јецати, а и нама свима ударише сузе. Вучко приђе руци попу и Видаку, који га исправи и пољуби се с њим у лице. После се Вучко пољуби и с Илинком и с нама другима.

Од суза и од вина, не знам шта је све даље било. Сећам се само да сам се, неко време после тога, обзирао за Вучком и видео га где седи у углу собе, у дну, сâм на мин-дерлуку.

Ваљда Видак примети кога тражим, па викну:

— О, Вучета!

— Чујем, бато!

— Седи, човече, па замагли! Дајде, Илинка, онај чибук!

Илинка излете из собе и за један тренутак врати се с једним чибуком од абоноса са грдним ћилибарским такумом.

Видак узе чибук из њене руке, па га даде Вучку:

— Пали!

Вучко се опипа око паса.

— Нутоде! — рече Видак. — А ти ово, што си везла, и заборавила!

Он извади ону дуванкесу и даде је Илинци, која је опет предаде Вучку:

— Пали, дешо!

Вучко се намршти. Наби песницу дуваном, па онда наби симсију, испружи је украј себе, па рече Илинци:

— Викни де, молим те, момка!

— Нека, ја ћу! — рече Илинка и дотрча из кухине са жишком у машицама.

Вучко гута дим, а још више пљувачку. Вуче и ћути, док већ у лули не поче крклјати. Онда истресе, напуни другу и припали је кокицом. Одби дим, два, па преко чибука:

— Вала, бато, она се шишарка сасуши! Дошла већ као барут! Не знам што је чуваш. Ја бих је продао!

— Ама искао нам је и комшија Станиша, па се не погодисмо. Него сам му ја и ова твоја снаха поручили да ћемо довече доћи, да просимо за тебе његову Милку, па, ако то срећно свршимо, ласно ћемо се погодити за шишарку. А?

* * *

. . . . . .

И испросисмо је. У неко доба ја бацих Циганину плету на бубањ и ухватих Илинку за руку:

— Хајде да се иде! Хајде ја и ти да пођемо, неће ли још когод за нама! Овоме краја нема... Знаш да ми је глава оволика!...

Дигоше се и остали. Пођосмо.

— Чујеш, Илинка, овај твој Видак и Вучко; па, брате, и Павле и Станиша и сви ови ваши људи, ово онако некако! Буди бог с нама... Чудно!

— Ех — рече Илинка победоносно, — не знаш ти још ове наше људе! То ти не стаје ни дан ни ноћ! Они не спавају, ни седају, већ посрћу с носа на уста и с уста на нос; с ногу једу... И опет свуда стигну, и знају кад је чему време и прилика... У њих истина изађе и по шест џандара у картама, али један другом дају стотине дуката у четири ока. — И веруј! Знају ти они шта хоћеш! Ето он! Ама он зна све, као један Гутемберг!

— Зна, није вајде, бадјава!

1889.

ДОДАТАК

Несвршени одломци из посмртних рукописа
Л. К. Лазаревића

НА СЕЛО

. . . . . .

. . Он повуче за дизгине. Коњ пође у ход. Ја видех да ће опет да устави пред механом:

— Јеси ти при себи, човече? Ти кô да светиш водицу; где год сретнемо механу а ти уставиш!

Бејах се већ наљутио. Није прошло ни сахат како смо били пред механом. Сад опет. Он се само смеје.

— Ошини то кљусе! шта га мазиш?

Он се само цери:

— Е, бога ти, господине, нека и он мало дахне. Жив је.

— Та нема по сахата како смо стајали и како си му давао зоби.

— Бог с тобом, господине, има од Јованове механе у најмању руку два сахата.

— Кака два сахата! Ево ти сахата па гледај.

Ја извадих сахат из шпага и турих му под нос.

Он опет удари у смех. Махну руком и главом:

— Мани се ти сахата. Нема ти бољег сахата од божјег сунца.

— Та шта нагваждаш? Видиш да је тек сахат како смо се кренули од Јована.

Он се још јаче смејаше:

— Видиш! а што кажеш да нема ни по сахата?

— А што ти кажеш да има два?

Он се заврати од смеха и повуче за узде. Пред нама беше механа. Коњ стаде. Један пас, на ланцу о који је привезан пањ, лајаше што је боље могао и потрзаше пањ за собом. На врата од механе изађе једна трудна жена држећи руке на трбуху под кецељом.

— Митро, дај две ракије. Сад ћу ја тебе да частим, господине.

— Нећу ја да ти мене частиш. Ја ћу платити ракију, а ти да тераш добро. Бога ми ти кажем: ако опет уставиш где до куће, ја ћу првог кога сретнемо молити да ме повезе, а ти после можеш ако ћеш кумовати с механџијама. Јеси ти, болан, ћорав, зар не видиш где је сунце већ дошло црвено?

— Ама, пос' му, шта се љутиш! Неће он, болан, проћи мимо механе па да га убијеш. Знаш да је кô иксан. Све зна, само још што не говори.

— Зна, ја богме, кад си га научио да *стаје* пред сваком механом.

— Није вала него је баш онако одвојило од хајвана. Знаш, он ми је од правитељских коња.

У то донесе крчмарица ракије. Ја скрнух мало па му пружих свој полић.

— Пиј, ако ћеш, мени се већ уста опришшше.

— Ејâ! — смејаше се он опет. — Зар од две ракије да ти се опришше уста?

Истеравши свој полић, узе мој, разгрну брке.

— Ово, мој брате, држи човека. Не знате ви господа ништа. О не једете прохе, о не пијете ракије, о у по лета навлачите рукавице! За то и јеси тако ужутео. Ха, ха, ха! Шалим се, жив ми!

Истресе и мој полић.

— Видим ја да су већ тебе стигли они полићи што си их данас осушио. Него деде ти да се иде.

— Који? Зар ја? Ево да ти поклоним дората, ако не попијем на душак оканик. Па ако ишта опазиш на мени, ево ти главе.

Он саже главу и испружи врат, па се десном руком удари по њему.

— Цаба теби и дорат и глава. Него деде да се иде.

Он тури руку у сено и извади чутуру:

— Митро, долиј-де, бога ти!

Па онда се окрете мени:

— Ама ће да иде кô ластавица. Молим те, само док долије ракије, да имамо уз пут.

Ја платих.

— Дорате! — дрекну Трифун.

Коњ трже нагло у напред и ми се обојица завалисмо у сено.

— Видиш ли? — рече Тривун. — Ама ластавица па то ти је. А бога ми је од правитељских.

Скренусмо с насапа па пођосмо лево кроз шуму. Тривун беше попио више од по чутуре ракије, што му је моја мати „на пут“ дала, и уз то још пред сваком механом полић два. Тури прст у ухо па запева једну од оних песама које се састоје само из два тона и трају ако ћеш целог пута. Глас се чудновато таласа. Њу Србин ужасно воли — нико је други не разуме. Ја сам певао кад сам био на страни Швабама, они су се смејали и понављали: а, а, а, а!

Тривун завијаше што је боље умео. На послетку заврши „lege artis“[1] са *jȳ*!

Од давно нисам био путовао. Од давна нисам чуо ове арије од силна и сурова тенора. Некако ме пријатно сневесели.

— Кад преста, би ми жао.

— Деде још једну, — рекох му.

Њему би мило што сам се ја одљутио:

— Целог ћу ти пута певати. Чекај само да поквасим грло.

Погледа ме из под ока, смејући се.

— Не бој се, стићи ћемо. Видиш ли какав је то, болан, кас! А бре, дорате!

Коњ удари у скок.

---

[1] *По правилу* те уметности.

— Гледај га, — рече Трифун, и навијаше се час на једну, час на другу страну, сехирећи својега дората. Навијаше се и сувише. Ја видех да га је ухватило пиће, па се побојах да не слети под кола.

— Не мори живинчета, — рекох му; — па седи с миром: хоћеш се скомбрљати под кола.

— Који? Зар ја? Нема тамо никога!

Опет трже уздицом. Коњ је ишао као стрела. Тривун натера капу на очи, па поче опет да пева и да подвикује: ѝ-јӯ! ѝ-јӯ! ѝ-јӯ! Па онда опали из пиштоља!

— Чујеш ли? — рече ми. — Ама је бољи овај мој сребрњак него икаки лафорфер. Пуца кô један топ!

Он поче опет да га пуни. Испусти узде и поче да се навија.

Ја скочим на рукунице и ограбим узду:

— Чујеш! — рекох му. — Седи ти лево, а ја ћу кочијашити. Дај и пиштољ, ја ћу га напунити.

— Како год ти рекнеш, господине. Нâ ти!

Даде пиштољ. Ја уставих коња и седох с десне стране. Он пређе лево па се извали у сено на леђа и поче нешто да певуши.

— А шта ћемо што ни један не знамо пута? — рекох ја.

— Све ћадом — рече он, — питао сам ја људе. А већ срешћемо кога па опет напитати. Не бој се!

— Та не бојим се ја, него ме страх.

Ја врло волим да терам коња и хтео сам неколико пута уз пут да иштем од њега, али ме било срамота. Његова напитост беше ми добро дошла. Успрсим се после. Пун пиштољ заденем за озумтрогле. Запалим цигару и почнем и сам да певушим.

Није дуго трајало, а он беше тврдо заспао. Сунце беше дошло црвено. С једне и друге стране пута дизаху се огромни храстови, и на зеленом лишћу одсјахиваше заношљивом бојом црвена сунчева светлост. На једној букви кликташе детлић и пузаше се хитро око стабла. У сусрет ми дођоше једна кола натоварена дрвима. Кола су шкрипала у тој мери, да ми у мозгу пропишта. На њима беше неколико сухарака, бачених без икаког реда. По врх тих сухарака хомут сена, на њему један џак, а на џаку Циганин. Оно мало дрва било је тако смештено у кола, да су била до врха пуна, а у ствари толико их је било, да си једва могао наложити поштено једну пећ. Стара циганска политика, а, опет, колико има варошана који мисле да су купили *кола* дрва!

Кад дође близу мени, он се исправи. Сврну десно у трње, да мени начини пута. Скиде бојажљиво капу:

— Помози бог, господине!

— Бог ти помогао, мајсторе!

Ја уставих:

— А имаш мало ватре?

— Дао је бог, господине.

Он повуче за дизгине и заврати се у кола, као да уставља арапске хатове. Кљусе мал' не седе у трње.

— Пш-ш! Стôј!

Ја савих цигару и посматрах његову екипажу. Точкови су се били изјерили. Нигде гвожђа на целим колима, ама за грош. Хамови су били на сто места увезани канапом, а где је год било парче коже, ту велика пулија пришивена. Совине су вириле за читав педао из главчина и цаклиле су се од силног трљања. Циганин је био као сва његова браћа. Бос, са загрнутом ногавицом до више колена. Осим кошуље и гаћа на њему није ништа више било. Кошуља му беше раздрљена, те му се видеше густим длакама обрасле прси.

Ја савих цигару па пружих и њему духанкесу. Он захвати поштено у шаку, згњечи онај духан, па тури у један крај својега тобоца, а из другога извади својега крцана, па поче пунити лулу.

— А шта то радиш?

— А, господине, знаш, преко сутра ми је преслава, па хоћу од овога твог дувана да дам мало, да простиш, и мојој маторој.

— Па то ти остави за твоју матору, а напуни своју лулу опет из моје кесе.

— Да те бог поживи, господине!

Он узе још једаред па опет метну у тоболац.

— Што ти је Циганин! — помислих се.

— Зар још једну маторој?

— А знаш, господине, да простиш, мало за Циганчиће.

Кад год је почео нешто да говори или свршава, прихватао је се за капу.

— Е, хајд', хајд'! — Не даваше ми се више, јер се бојах да ћу и сам остати на путу без духана, а ми смо ти размажени господичићи без турске цигаре најнесрећнији људи.

Ја треснух уздицама. Дорат пође.

— С богом остај!

— С богом пошао, господине! Хвала ти! Да те бог поживи!

Дорат касаше један добар сахат. Пут бивaше све неравнији. Већ стигох под Метлићско Брдо. Сунце се спремаше да се са свим сакрије за густу буковину. Ја сиђох с кола, отворих вратнице од потеса, па пођох уз кола уз брдо.

Трифун још непрестано спаваше. Кад изађох на брдо, ударих на раскршће. Не знадох којим путем да потерам. Пробудим Тривуна:

— А куда ћемо сад?

Он у ме блејаше закрвављеним очима. Ћуташе, ћуташе. Онда пређе рукавом од гуња преко лица.

— Терај тако право, — рече, па се преврте опет сањив у сено.

— Море, хеј, куда ћемо ми, питам ја тебе! разумеш ли ти српски? — и почех да га вучем за пеш од гуња.

Он се опет усправи, али никако да се разабере:

— А? Шта велиш?

— Велим: куда ћемо? који пут води у *Текериш*, видиш да смо на раскршћу?

Он се мало разабра, а и ја сам му викао, као да је на пушкомет од мене.

— А ја, брате, ни сам не знам. Хајде управо низ брдо, ваљда ћемо срести кога.

— Море сиђи с кола, ви'ш како је стрмо, а и дорат је сав у пени.

— Хоћу, хоћу, — рече он, па пође полако да се спушта с кола кô да слази с крушке.

Ниже нас чусмо вику од много гласова:

— Ај, барна! хај жујо! Придржавајте, људи: преби нам стоку! Стȳ, стȳ!

Вика биваше све јаснија. На скоро стигосмо једну гомилицу од једно дванаестину људи који се мучише да свуку низ брдо неколико великих талпа за мост, натоварених на кола са шест волова.

Ја се обрадовах, да бар напитамо пут.

— Помози бог, добри људи!

Они уставише и сви хукаше, а зној им капаше низ лице.

— Бог ти помогао, господине!

— А бога вам, који пут води у Кривају?

— Па 'вако право, — рече један.

— А има ли куда да се скреће?

Он се окрете другима па као тражећи од њих одобравања:

— Удари 'вако, господине, на доле, па онда на лево, па кад дођеш до Пусте Механе опет на лево.

— А можеш и преко Ранкове њиве пресећи. Они сада свлаче зоб, па је разграђено.

— Кад бих ја знао која је Ранкова ливада...

— Немојте, људи, бунити човека, — упаде трећи. — Удри ти, брате, право, па оданле кроз буковик, све кроз буковик. Нема одавде добар сахат до Криваје.

— Ама који буковик? и ово је буковик, а овде кô и да нема другог дрвета ван букве.

— Удри ти, господине, кô што теби Првул каже: онако ћеш ти понајпре изгулити, — рече пети.

— Прво на лево, па после опет на лево, је л' тако?

Ја погледах по свима.

Један се истаче пред све и лактовима одмаче оне друге:

— Стôј, станите људи! Куда ти хоћеш, брате?

— Та у Кривају.

— Е у Кривају, је ли? — рече он па засука рукав од десне руке. — Је л' у Кривају? Лепо! А ти, брате, хајд' низ брдо, па ниже гробља удри лево, па код Пусте Механе опет лево, а већ ћеш срести кога па опет запитај.

— А је л' пут овако нераван? може ли се покасати?

— Само док сиђеш, па после кô по тепсији.

— А јесте ли ви који из Криваје?

— Који, зар ми? Јесмо вала сви до једног, само је ево овај из Румске.

Он пружи руком на једног здравог момка, који, играјући се секирицом, кресаше иверје с једне талпе.

— А чијн си ти из Румске? — запитах га ја.

— Не знаш ти 'вамо. Ја сам Василијин, — рече он не дижући главе.

— Зар Василије Ненадове? — рекох ја упрепашћен.

Он диже главу и погледа ме чудновато:

— А од куд ти знаш?

— Па, весео брајко, ти си мој буразер, Василија је моја тетка. Ја сам Маричић.

— Нуто де! — рече он и пљесну се рукама. — Ојој, ама јеси л' ти, Јевреме, за бога?

— Ја, брате Крсмане. Да се не каза, ни ја тебе никад познао не бих.

Он заборе секирицу у талпу па похита к мени. Скиде капу, обриса рукавом уста, и ми се слатко пољубисмо.

— Болан, пет година је, како те нисам видео. Нуто, људи, где нађох брата! А кад си се вратио из другога царства?

— Па има већ две недеље.

— Е, браћо, а од куд ћемо знати? Има више од две недеље како ни једно из куће нисмо ишли у варош. Нуто како се повранцузио!

Он ме ухвати руком за браду. Ја сам живео с њим као дете. Он је био дошао к нама у варош, да учи основне школе, јер онда још није било школе у Кривају, и седео је код нас. Изучио је био само буквар и часловац. Био је необично добра срца. Кад је се вратио у село, ја сам сваког распуста одлазио к њима, и проводио по коју недељу. Мати истина није

ме никад радо пуштала самог од себе, али је ипак на послетку морала пристати, једно што сам ја мољакао, да јој се већ досадити морало, друго што је наш лекар — који ме је у осталом немилосрдно кљукао рибљим зејтином, да ми се и сад смучи кад помислим на њега, — веома препоручивао мојој матери да ме пусти у село, јер је „за овај болест најбоље фришка луфт". Тако сам се ја сваког распуста отргавао брижљивом оку мајчином и с Крсманом проводио можда најсрећније своје дане. Јахали смо туђе коње, купали смо се у потоку, пели смо се на воћке, играли крмачице од које ми и сад стоји једна белега на левој голеници, слазили често манастиру, где ми је калуђер давао те сам читао недељом апостол, итд. итд. И Крсман је био блажен, кад сам им ја у госте доходио. Био је готов на свашто што сам ја рекао. А кад сам ја опет полазио кући, била су пуна кола којекаких ђаконија: о сирчева, о пилића, о воћа, о меда, о погача, о кајмака, да је се моја мати чисто срдила кад је видела и обично говорила: „Баш је смешна Василија: натрпала ти пуна кола, као да ћеш на вашар на пазар". А мени су сви они дарови, кад сам се био вратио у варош, заседали у грлу. Место Текериша и оне природе, турили су ме у скамију, и ја сам јео сирац у школи и асоцијацијом идеја мислио на Крсмана, на Текериш, на Стрму Страну која се блиста у зрелом житу и по којој по стотина у бело обучених девојака жању на моби, и оне веселе усклике младога света, и оне овнове

на ражњу доле код потока, и запурен госа који се брине да позванима ни у чем не буде мало и — и просто нешто савршено друго од ниске и дугачке школе с монотоном песмом: једáн пута јèдан јêс јèдан, двá пута двâ чѐтири итд., и учитељем, који бије фиргаизом по столу дајући такт, и умашћене штице, на којој је *й* и *ъ* већ готово са свим истрвено, као слова која су на дну штице стајала и која смо ми могли нашим прстићима дохватити.

А био сам добар ђак, и да ћу бити велики човек прорекао ми је још ћорави Мита Црквењак (ја хотимично пишем Црквењак са велико Ци, јер у мојој вароши презивају се људи у опште надимцима), кад је на једвине јаде стерао са звонаре Стеву Чавкиног и Миту Ћускију, и, показујући на ме прстом, рече: „Ево, ово ће бити човек; тај се никад не пентра на звонару, нити се отима да звони". А ја, дарнут његовим очинским речима, још већма увучем моје и онако упале прси, преврнем очима као преблаги Авакум, и једва жив дођем кући, да се и опет завучем у магазу и да, пруживши се потрбушке у магази за буретом, по стоти пут са затвореним очима понављам: „Васпитање облагорођава итд.".

Ми се после упитасмо узајамно за здравље и за здравље наших, па онда ме Крсман упита:

— А коме ћеш ти у Кривају?

— Та ја сам хтео само да преноћим код учитеља, знаш да се с њиме од давна пазим, па сутра бисмо обојица дошли к вама.

— Нећеш се ти мени потуцати које куда! Куд ћеш ти, код своје куће хвала богу, да идеш туђину?

— Сад ни ја сâм нећу, јер ти ћеш с нама, те нећемо залутати. А и ја сам ти пут давно и давно заборавио.

— Ниси ти заборавио, него смо ми нов пут просецали за владику, кад је доходио манастиру.

— Зар за владику нов пут? — упитах ја зачуђен.

— Нов, бога ми, — рече Крсман. — Али и он је осоколио. Читав дукат даде манастиру, баш минцаћ у тас, трак!

Мени би смешно и жалосно.

— Дела ти халали се с људима, па да идемо.

— Е с богом, браћо! — рече Крсман сељацима. — Ваља брата провести до куће и братски дочекати. А бих вам драге воље помогао, него биће још божјих дана.

Сељаци, који се беху искупили око нас, прихватише се за капу:

— С богом пошли.

— А моремо за једно до Криваје, — рече један, и окрете се другима тражећи одобравања. — Скоро ће и мрак. Да испрегнемо стоку, а талпе да оставимо до понедељника. А и 'нако је грехота дуже радити, јер сутра је недеља, а ето већ и сунце хоће да се смири.

Сви присташе.

Испрегоше волове и пустише их. Један покупи јармице и сакри их у трње рекавши: „Има свакојака света".

Крсман пребаци мени руку преко рамена и поче да ми прича нешто о старијем бати. Тривун беше с некима већ заметнуо разговор.

Ишасмо тако полако уз кола. Сељаци се очевидно снебиваше да говоре са мном. Милун, онај што ми последњи казиваше пут, први се ослободи:

— А јеси л' ти шнајдер или ћата?

— Нисам, брате; ја се учим да будем доктор.

Они се згледаше.

— А је л' у Биограду?

Крсман се утаче:

— Каком Биограду, весео мајци?! Има донде педесет и пет конака. То је у Берлину.

— Их, брате, — рече опет Милун, — то је ваљда даље од Енглеске?! А то ти ваљда све на дамчику?

— Па и лађом — рекох ја, — а и железницом.

— То су гвоздена кола, — тумачаше Крсман.

— А кака је вера тамо, господине? — запита опет Милун.

— Швабе, — рекох ја.

— Нуто де! Ја, по богу брате, како те не отроваше?

— А што? — запитам ја.

— Што? Па ето вели поп Глиша да они, чим опазе човека нашег да се добро учи, одмах га отрују.

— А што је он доктор, него пази, болан? Ама он чим примирише нешто, одмах види шта је, — утаче се мој брат.

Тако ми разговарасмо. Ја се час чудих њиховим појмовима, час ми бијаше жао, час ме опет обузимаше некака школска сентименталност, и на послетку се прилагодих њиховим појмовима: тј. удешавах своје речи тако, како мишљах да ће ме они најбоље разумети.

. . . . . .

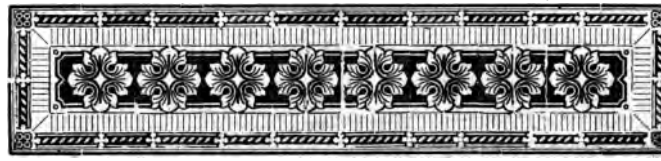

ТЕШАН

Лепо је летње јутро, у оно доба године кад ноћ, крадом и из тиха, као лак вео чисто стидљиво застре поља и ливаде, шуме и горе, и док тренеш, ње већ нема, а са стране којој се крстимо већ бледи, па одмах црвени и за мало припиче. Не би човек ни знао да је ноћ, кад не би са свим друкчије мирисало покошено сено, цврчао попац и река разговетно и јасно шуштала, као да вели: још мало па зора! — И ето већ је посукнуло све; али лаке капљице једва имају кад да падну на клас, камен или врх од букве, а тек сунце оном небеском метлом прêђе и за часак све пòсȗши, и људи и не знају кад пре бришу зној, клепају косе и бришу зној с чела.

У тако једно јутро изађе Тешан, млад, здрав, пун момак из вајата. Стаде лицем према истоку, истегли добро руке и леђа, и испе се и на прстима, па онда дуго и задовољно зеваше:

— ȃȃȃȃ! ȃ!

Тешан је стао пред врата малена вајата у коме је он спавао са својим оцем Глигоријем. Обудовљена сестра му спавала је у маленој кућици ближе вратница. Осим њих трога није никога више било у целој кући, а и „кућа“ се састојала само из оне кућице у којој је Цана и лети и зими спавала и оброке спремала, вајата у коме су лети спавали Глигорије и Тешан, једног амбара, маленог чардака на коме већ опада пруће којим је преплетен, једног наслона за кола где је зими цептио и једини коњ кога су имали, и најзад већ из свињца, који је „lege artis“ био уза сам бунар, те су двоје троје прасади и крмача, кад је год ко пио воде из кове, остентативно захтевали — или ако ћете ишчекивали — да се остатак из кове сручи на њих, или бар у њихову каљугу.

У на около је било неколико шљива. Зељов, који је од двадесет година веран члан куће, спавао је лети у корову, кога је било свуда око куће, а зими под наслоном. Волео је страшно појести полог, и ни мало и никад није умео довести у везу тај свој поступак са жарачем који му је на више места које испрогоревао, које издро кожу. На све те инсулте он је философски подавијао реп и климајући главом само у толико трчао, у колико је по његовом дугогодишњем искуству преко потребно било да га жарач не стигне још који пут до коприва. А одатле — Црвено Море! Тамо није смела ни босонога Стана, ни обувен Глигорије, а Тешан већ, зар по доброти свога

срца, није никад ни мислио на какав агресиван поступак, и једино што би бацио за њим каку каменицу, која би се десила при руци, или опсовао славу псећу.

Могао бих вам још представити пет шест отрцаних кокошака, и толико кљавих патака, итд., али то су све таке случајности, од којих се не води рачуна у тој мери, да ће Тешан, ако би их видео на своме дувану, дурунгом дотле трчати за њом, док, сав окупан у дебелога свога тела зноју, не би унео у кућу за ноге или за шију мртву живину, и зевајући бацио Цани пред ноге с речима:

„Испеци-де је, славу јој гушчију! Аааа! ä!

Само у таким приликама показивао је он своју већ масно дегенерисану сангвиничност. Некад, хај, хај! Некад је он чак и сањао како се Зебићева куја или прасе заглавило у врљике, а он прошћем удри, удри! „Славу му свињску!“ Али већ од своје седамнаесте године поче он опуштати трбух и круг својих мисли рестринговати на јагњећу плећку и лулу дувана. У деветнаестој години он је већ, са правим, завиђења достојним зналачким држањем, похотљиво мирно седео крај казана, и чекао кад ће поцурити прве капи на табарку.

Да, живот је навика. Седети крај казана и зевати, и по хиљадити пут свирати „La prière d'une vierge“ [1] и зевати — све једно! А још лакше је свирати, ако човек не пије ракију, и још лакше седети крај казана, кад човек

[1] „Девојчина молитва“, музички комад; због његове лакоће обично га свирају почетници.

није музикалан. И само лудак осуђује једно или друго!

Дакле, да се вратимо одакле смо почели! Тешан је зевао: ââââ-ä! Издизао се на прстима, а руке опет високо преко главе саставивши, кршио је прсте. Широка нога остављала је утиске у иловачи тако правилне, да би их какав Вирхов који тражи примитивну ногу хватао у гипс, а дубок дах гдешто би ласно заљуљао лист од липе, која се снисходљиво спуштала до пред сама врата вајата.

Тешан је нешто дремљиво, далеко и дубоко мислио, али кроз његово полусано стање једва да је од свих тих мисли доспевало до свести неко пријатно празно осећање, коме је основа у желуцу, и које се најпре кришом и као галичући диже на више, док се за мало без икака околишења не сконцентрише на карлицу с млеком. Он се пљусну два три пута водом на бунару из кове коју је још синоћ неко пуну оставио на сантрачу. Одмах после тога су се на карлици млека опажали беличасти нестални трагови негдашње садржине, а на брчићима Тешановим белусао се кајмак, те је то све, с његовим лицем, изражавајући се митолошки, давало слику задовољене богиње савести! — Сад је свршена интродукција. Сад је опет дошло једно велико и одсудно âââââ-ä! Опет је се протеглио, напунио лулу, и опсовао труди славу, али без икаке љутње, што је није могао одмах наћи. После тога су се дизали миришљави . . . . .

СЕКЦИЈА

I

Уседнем на коња и дођем у среску канцеларију.

Застанем писара Илију, с два три сељака. Он нешто писаше. Сељаци седеше на дугој клупи крај зида.

То је био најинтелигентнији српски чиновник, кога сам и кад видео, па ипак, поред четворо деце и тридесет и пет година, беше он само срески писар. Његову памет поштовао је и ценио сваки старешина, шта више сваки је и јавно и тајно за њега добро говорио, јер Илија беше човек који нигда није на параду изводио своју памет, те дакле за његову околину не беше опасности да ће је претећи у каријери. Не беше он заостао ни због борбе око сто талира, или као што се то зове санћим „политичке борбе“, ни због тога што није било празна места на које би га ваљало подићи, ни што у буџету не беше суме, нити што би

на послетку ма ко од старијих имао што против њега. Он беше сам против себе. Зло је то бити паметан. Сам капетан му рече једном: „Ето Милан доби класу пре тебе — та он се и цапао, већ ми је овде изишао — а ти си. хвала богу паметан човек“. И Илији се самом чинило да се морају пре њега задовољити сићушни духови који се сматрају за гоњене, прескочене, занемарене. Старешине, које су га обилазиле, знале су да се он неће никад наљутити, и то је било доста.

Да! А има их опет, то ћете сви знати, сметењака од штице до пута у Минхен и Хајделберг и натраг. Они само науче мало каког језика, с непостижним талентом вежу кравате, и нађу добре кројаче. Тако су чисти, тако уљуђени, тако умеју да аранжују кадрил и да се учтиво смеше, и пред њима се смеши цветни пут далеке каријере, да га, хоћеш нећеш, мораш љубазно предсретати и по вољи му чинити. Они старешини донесу акт, нумерисан, регистрован, сајужен, лако се подбоче на зелен сто и реферују: „Са свим се судара са смислом постојећих закона“. Старешина буљи очи и намиче наочари — не иде му никако у главу; али чим баци очи на дивно везану краватну и на запонке с дугметима као коњске плоче, одмах исплази врх језика и потписује. Та тај човек, који му тако одрешито „реферује“, играо је синоћ с ћерком саветника, члан је комисије за штампање поштанских марака, има записницу од јухта и са самим председником игра преферанса на пет пара поен.

Сиромах Илија! Тако му и треба! А што носи капут од преправљеног шињера и с пијаце шарана на прсту? То квари углед чиновнички, затвора приступ онима који ведре и облаче, и чини те човек добија три пут веће бркове него што му је плата.

Тако сам ја мислио чекајући да он сврши посао. Волео сам га у век гледати на послу — у век сам се нечему научио. Одсудно, чисто појимање свега што је радио улевало ми је и респект и сажаљење.

Он посу песком, па прочита сељацима оно што је писао. Беше то кратко саслушање за што нису довели децу на каламљење богиња, и решење којим се казне с по десет динара.

Сељаци се избечише. Стадоше учтиво грдити закон и власт и све до бога. Илија им на све одговори „имају ли новаца при себи, да плате“.—Они одговорише да немају.—„Шта одређујеш за продају?“ — „Вола“. — Он прибележи. „Добро, хајд' сад идите“.—Али они не хтеше изаћи понављајући непрестано како су они били на граници, како им Турчин није чинио оно што сад власт чини итд. итд. Илија куцну у звонце и навлачећи други капут рече пандуру: „Изведи ове људе на поље“.

— За бога, г. Илија, што им не објасните ствар опште потребе и државног живота? Видите, њима је неправо. Будући с неразумевањем заједничке користи...— тако ја са зебњом хтедох му учинити неку паметну примедбу.

— Није то тако ласно, — рече Илија, благо се намргодивши. — Разумевање мора бити истинито, па је корисно. Објашњавајући му оно, што он не може или неће да разуме, само га кварим, а себи убијам углед. Он мора или разумети или веровати, или волети или респектовати.

— Знам, али ствар је јасна!

— Па баш за то.

— Хоћемо ли? — рекох ја, видевши да он закопча до грла свој плавим бархетом постављен капут.

Појахасмо коње.

Уз пут смо махом ћутали. Мој сапутник беше замишљен, чинило ми се, јаче него обично. Беше и мени нешто тешко, не знајући за што. Коњи су под нама топотали оним ситним монотоним касом, за нама је гласно зевао пандур, пред нас су час по излетали глупи пупавци с њиховом као бајаги песмом. Свуда на поглед око нас била је јако прорећена церова шума. Небо беше покривено веома танким магличастим облачком који је ипак пропуштао, као кроз често решето, охладнелу сунчану светлост. Тако ми дође да тамо иза облака, као иза завесе на позорници, стоји спремна некака трагедија, и хтедох то казати и г. Илији, али оћутах знајући да он слабо мари за сентименталне разговоре. У тај пар лупи нешто о земљу; ми се осврtосмо и угледасмо ногу пандуревог коња на једној књизи. Г. Илија се прихвати за бисаге, па мало осорљиво рече пандуру који већ беше скочио с коња и књигу

му додаваше: „А што ти, брајко, не пазиш како то мећеш?“ Па, као да сам му ја крив, љутито се мени окрете: „Још и није моја књига; а да сам је изгубио?“ Ја бацих поглед на књигу и прочитах „Traité“.

— Знате француски? — упитах га.

— Читам — рече он, — то јест не читам... како да вам кажем?... разумем смисао, али не умем изговарати.

— Како? Па то је бар лако. Ко вас је учио?

— Сâм.

— Па што нисте учили и изговор?

— Што ће ми? Никад ми извесно неће затребати. Ја никад нисам чуо ни кад ко други говори француски.

— Гле, молим те! Па ви сте живели у Београду?

— Шест година. Па ипак нисам никад чуо да ко говори.

— Наравно — мислио сам се ја, — хоћеш ти да идеш у капуту од прекројеног шињера!

Он се опет замисли.

Опет и мене притиште нека чама. Пандур савесно и даље зева, пупавци поскакују, шуми краја нема, а на небу иста завеса.

Да бих се што разгалио, упитах га каква је секција због које идемо.

Он ми у кратко и замишљено исприча: да је пре две године неки Станоје ударио неког Видака ножем у прси; да је овај после тога на неколико времена умр̏о; да је тадашњи лекар правио секцију, нашао да је нож ушао у прси

између трећег и четвртог ребра десно, спреда, и дао мишљење да је смрт дошла од убода ножем, али касација не уважи протокола секције с тога што је на протоколу потписан сресни практикант, а по закону мора бити указни чиновник, и да ја сада треба по ново да ископам Видака и да видим је ли баш од те ране умро.

Сумњао сам наравно да нећу ништа моћи видети сада, после две године дана. Кажем то и г. Илији.

Он слеже раменима: „Шта ћемо? Крива је полициска власт што није урадила прву секцију по закону, крива је судска власт што бар, кад је видела да је протокол неуредан, није наредила одмах другу секцију. Таке ствари — говораше — најгоре убијају ауктоpитет власти".

— Мени је — рече — тако некако, као да ћете мене самог по ново копати.

— Познајете ли убицу?

— Познајем: један пропалица који је пре четири године пуштен са десетогодишње робије, на коју је осуђен због опасне крађе!

— А убијени?

Илија се мало намргоди. Окрете се мени, и као да се или не могаше некако да намести на седлу или да отпочне разговор.

— Видите — рече на послетку, — тај Видак, то је с целом његовом кућом био неки особењак. Видећете, кад га ископате, каква је то људина била. Син му је јако налик на њега, и нарави је пљунути отац. Већ ћете га видети.

— А шта му је син?

Илија се још јаче намргоди и још забринутији дође.

— Сељак, као и други, али је тако исто јако чудноват човек. Увек носи пиштољ за пасом. Нисам никад чуо да лаже. Увек је нешто тмор. У селу има глас, разуме се са свим неоснован, да је Видак незаконит син Карађорђев. То чини те је и Видак, па сада и син му Живан, у неком мистериозном гласу. Чућеш на пример да кажу: „паметан као Живан“, и ако ни њега ни оца му никад не узеше за кмета, или „убојица као Живан“, и ако се никад ни с ким није побио. Један пут, кад сам сâм за покојног Видака питао какав је, рече ми један сељак: „Он је, господине, као један телеграв!“ — „Како то?“ — „Е де сад, тако!“ — Илији се чудновато промени лице.

— Ви се чудите што вам толико причам, а знате ли: и тога Живана — рече, — кад год видим, тако ми је, као да видим судбину!

Ја се чисто тргох. Та Илија није сељак, он се увек јасно изражава.

— Како то: као судбину?

— Не знам ни ја. Тако...

— Чију судбину?

— Моју... његову... свачију... Не знам ни ја.

После неколико минута он се опет промешкољи на седлу:

— Видите, ја се бојим још нечега!

— Чега?

— Бојим се да Живан не дадне по ново ископавати оца, и ја онда не знам шта бих

радио. Морао бих сам копати. Ни један ме сељак не би послушао.

— А зар је он тако непослушан власти?

— Боже сахрани! Али кад власт не зна шта ради, а човек је прост... Ви знате шта они мисле о мртвима.

— Неће ваљда — рекох ја, а самога ме прође лака језа.

Почесмо се спуштати лаком низбрдицом. Шума се сврши и пред нама у дољи лежаше село.

— Ето нас, — рече Илија.

Било је три сахата по подне, кад стадосмо пред судницу.

II

. . . . . Дотрча неки Станојица Кушаковић, усплахирен и поплашен:

— Не дај ме, господине, хоће да ме убије Живан!

— Како хоће да те убије? За што да те убије?

— Не знам ни ја! Хоће тако, на правди бога!

Како је он био усплахирен, то га Илија и не пита даље шта је се збило, већ га запита:

— А где је Живан?

— Ево га пред механом.

Стрчимо одмах механи. Застанемо њих неколико сељака, али Живана не беше. Упитамо их шта је то било.

— Ама Живан с малим што не уби Станојицу! — рече Милић командир.

— Ама, како? За што?

— Е де сад!.... Дошао ево овај брат овде из Срчанице па ће упитати Живана како му је име. Живан каже: „Живан“. Онда овај овде рече: „„Да си поштен, ама, не прими за зло, ружно ти име!““ (Знаш, мало се напио: видиш га). Док Станојица, ваљда да се умили Живану, поче причати како то на име не вреди много полагати, као коњу на боју. Вели: „Ето баш сав свет каже да ăлат не ваља, а ја имам једног коња алата, вреди сто минцаћа“. Док Живан, ни пет ни шест, него хтеде да убије Станојицу.

— Ама како? Чиме? Шта је радио? Говорите један пут! — рече Илија.

Сељаци стадоше да се згледају. Чешу се иза ушију. Нико не уме да каже: како?

Ћуте, мисле се.

— Е па тако, де! — рече Милић.

— Како? де?

— Тако, море, знаш, испречи се, па, болан, да си га видео, као један рис.

— Па шта је онда радио? — питаше опет нестрпљив Илија.

— „Шта је радио?“ Хтео да га убије, ето шта је радио!

— Чиме?

— Чиме? Пиштољем! Зар не знаш да он увек носи пиштољ за пасом?

— Па је ли вадио пиштољ?

— Вадио? Да га је извадио, не би Станојица ни ногом закопао!

— Па како је онда хтео да га убије? Је ли говорио штогод?

— Боже мој, господине, смешан си и ти, не прими за зло! Па зар се то не види кад ко хоће да убије кога? Није, истина, говорио ништа, ама зар ти не знаш Живана?

— Знам, знам, — рече Илија са свим обавештен. — Хајд' ти, да нам скинеш чизме.

Уђосмо с пандуром у собу. Скидосмо обојица чизме.

Давно и давно беше пандур изашао с чизмама на поље из собе, а Илија још лежаше завађен на миндерлуку с испруженом ногом и још испруженијим очима. Ја ћутах и посматрах га; мишљах о њему, о путу, о Живану, о разговору са сељацима. Ћутање ми на послетку досади:

— Шта сте се замислили, г. Илија?

Он се трже. Подавши једну ногу пода се, намести се на кревету, па се значајно окрете мени:

— Видесте ли ви? чусте ли шта говоре?

— Чух, али не разумех ни беле! — рекох ја.

— Не разуместе? Зар ви не видесте где хоће да убије човек ни што говорећи ни што радећи? Зар не видесте шта су они све прочитали у оку Живанову?

Ја се мало постиђен окуражих:

— Та да! — рекох ја, — видим, знам! Ви ваљда мислите то што ваљда он, онај... онако... знате... да... да како!

— Да како! да како! — понови значајно Илија, као да сам озбиљно нешто разумљиво

казао, — да како! Видите како и инстинкт зна да прочита инстинкт! Да како!

Онда изиђе у папучама на доксат. Нареди вечеру механцији, а кмету све што треба за сутра за секцију. Уживао сам слушајући тај одсудан тон и систематски распоред посла и спреме око њега.

— Да, и једно уже, да се подметне из под сандука, да га лакше извучемо! — викну на послетку враћајући се мени у собу. Онда збаци папуче, пружи се на кревет и тури руку на очи. Дуго је ћутао и нешто мислио. Онда на један пут скочи, стаде на сред собе и окрете се мени:

— Ама знате ли ви да бих дао бог зна шта да не морам овај посао радити? Како ја могу сутра изаћи пред људе? како им заповедити да га по ново копају? Шта да им одговорим, кад ме упитају: за што се то чини? Лагати их не могу. Да признам да је власт неупутно радила? Ја власт, па да признам да сам сâм лудо и бенасто радио! Па шта је с мојим ауторитетом?! Или зар да кажем да су они пре мене радили неупутно? А ко им јамчи да онај који дође после мене неће казати да сам и ја радио неупутно? Неупутно!... лудо!... сумануто!... згрануто!... бенасто!... Пй! Срамота! Срамота! Кажем вам, живога ми бога, волео бих да мене самога сечете него њега!

Илија се беше променио.

— Та махните сé, бога вам, г. Илија! — хтедох га ја тешити. — Казаћемо им да је се закон променио па ето ти!

— Да! Али ће он онда мислити да се закон сваки дан мења, да и не рачунам што бих га слагао.

— Ама па добро, па шта ви хоћете? За што се опет толико кидате? Као да ћемо сећи жива човека!

— Господине! — рече он први пут од како га знам с патосом, а јабучице му поли циркумскриптно руменило и очи засузише. — Господине! Зар власт, зар ја да један посао, ма какав, радим два пут с тога, што сам га први пут погрешно урадио? А какав посао још? Знате ли ви — то јест, знате, знам да знате, — чиме казни закон онога ко нагрђује мрца? И ми га сад нагрђујемо, ми или они пре нас што су га као бајаги секцовали. Један од ова два посла је нагрђивање (Schändung), јер је један непотребан, неупотребљив. Ко одговара за то? Нико! Власт! А друго! Шта радимо ми? Претресамо кости. Лако је вама: ви сте човек образован, учили сте толике науке, нарочито природне науке, били сте у Бечу, у Паризу — и све то! Али ево ја, ја — чујете ли? — ја, Илија писар, не бих дао дарнути костију свога оца, па ма то било баш у најчистијој намери задовољења правде и правице, не бих дао ни мотиком закопати онде. Ја... ја бих ударио, осакатио, нагрдио, убио!.... Ја бих отишао у хајдуке!

Богиња правде беше одрешила махраму, и вираше на очи Илйне.

Илија говори још много о томе ко је и шта је народ, о његовим појмовима, веровањима, начину жи-

вота, обичајима, итд. Смеје се људима, који су истина за детињства чували свиње, али своје студије довршили у Паризу, па ипак мисле да знају народ. Пита доктора може ли он да замисли како лаик мисли о којој болести, ма да је он до своје двадесете године био лаик итд. итд.

Кад Илија ућута, рећи ће доктор врло замишљено:

— Ама не знам да ли ће они сутра имати млека за доручак и да ли им је кава добра.

III.

Док је Илија немирно и доктор мирно спавао, хајдемо-те часом Живановој кући!

. . . . . .

Кад Живан дође то вече кући, рекоше му да је ђед већ легао и да неће да вечера.

Живан је ипак знао да треба да га обиђе, ако не за шта друго, а оно да се с ђедом моли богу пре спавања.

Кад уђе у собицу, ђед је гледао намргођен на другу страну, и одговарао је усиљено равнодушно на све што га је Живан питао.

После молитве Живан је санћим вечерао, после је легао. Дуго није заспао мислећи о свему шта се данас спрема и шта ће сутра бити, а нарочито о ђедовом ћутању. Огледао је од сваке стране да га протумачи, али никако му не пође за руком. Дуго се превртао и на силу бога жмурио, и тек после по ноћи скочи уплашено из постеље, дохвати свој пиштољ из под главе, и срдито и престрављено

гледаше неко време кроз отворен прозор у мрачну, тиху ноћ.

Сетио се што је ђед срдит!

Сутра дан поранио је Живан, да обиђе прво ђеда и да кришом прелије оца. Ђеда нађе у расвитак будна, седи под дудом. Као неки кривац он му приђе с погнутом главом, и срамежљиво назва му добро јутро! На велико своје чудо виде он да је ђеда са свим добро расположен, отпоздрави га, рече му да донесе ракије, и посади га у крај себе.

— Да чујеш, дијете, — рече ђед; — добро бити неће. Ружно сам здраво нешто сањао!

Живану се учини да му је, јуче избријана, брада за читав прст израсла и да му се све подиже и да изгледа као јеж, и полако гутајући проговори:

— Шта то?

— Да бог на добро окрене! — рече ђед.

Обојица ћуте. Живану је страшно. Већ тече крв.

— Ама сањам ја — почеће у неке ђед, — сањам: кô ми славимо, па ужегли свећу, велику, дебелу, као Јовица из Црепаје. Окупио се силан свет, па што су наши, ама што је господе . . . . . .

IV

[*Слутње и бриге које су у очи секције обузеле Илију обистинише се. Кад је тога дана хтео приступити послу, стаде га Живан молити да му не дира*

оца. Илија га не може послушати, већ нареди да се почне; тада га Живан — уби на месту. Кад убицу ухвате и затворе, њега дарну сузе удовице Илине. Она кука:]

— Куку, Живане, бог ти судио! Куд ће моје четворо деце!

[Њеној запевци одговара јаук Живанов:]

— Куку г. Илија! Куд ће моја душа!

. . . . . .

*

У суду:

— Државни тужилац вели да је он ударио на власт.

Ми се веселимо на пр. и гађамо нишан у једну букву. Похапсе нас, што је на тој букви телеграфска чашица.

И *деда* је на суду.

*

[. . . . . .

. . . . . Удовица се Илина са четворо деце грдно злопати после несреће која их је снашла. Често остану без најпотребнијих намирница.

На Бадње вече седе они невесели, без игде ичега у кући за празник, кад најстарији синчић чује неко шушкање на вратима. Зачуде се, отворе — и нађу на прагу уређену печеницу и друго чим ће дочекати Божић. На свему томе беше хартија с речима: „Молите се за мене!“

То је био поклон Живанов, који, пошто је ваљда издржао казну, тражи од њих, морен грижом савести, да се моле за његову душу. Они доиста не штеде благослова непознатом добротвору, замишљајући да је то

каки друг покојнога Илије. За Живана не чују они никад ништа.

Он их међу тим није ни даље заборављао, те се с његовом помоћу деца подигну и одрасту. Али како не знају чија рука то ради, у њиховим душама не слаби старо осећање према очеву крвнику, те ће једна прилика донети: и Илијин син убија Живана, очева убицу а добротвора свога и своје породице!...

ВУЧКО

Заиста има људи таке среће, да су целог свог века несрећни.

Свак је слушао по штогод тако, многи су и писали веома жалостивне и тужне приповетке.

Док је човек мали, он плаче понеки пут читајући их. Е, а после, кад већ засуче бркове за уши, дозна да је се песник, који је описао како су се двоје због немилосрдних родитеља а из љубави убили, три пут женио.

Него уводи и предговори, а нарочито кад се, као што то обично бива, не односе на ствар, досадни су. Обично досаднији од саме ствари.

Приповетку ову слушао сам од човека који не лаже, и не сматра да је гоњење што је с класом премештен у Ћуприју. Здраво млати рукама кад говори, а пуши дуван од осам динара, јер има четворо деце. Ово је он причао:

Не знам да л' се који сећате једне нотице у „Видов-дану“ од 18.., баш онда кад је била јака зима, у броју који је изашао 6-ог јануара.

Овако је од прилике:

„Јављају нам из унутрашњости да је се једно дете, именом Вучко, упутило из вароши незнано куда, и да је два сахата од вароши нађено смрзнуто и мртво у снегу“.

Истина је то, ја сам познавао то „дете“, то јест истина је да је нађено смрзнуто у снегу, али оно није било мртво.

Није, сад ћете видети. Ја знам и куда је и за што ишло. Сад ћу вам казати.

Пошло је оно... Знате, то је био син Миће казначеја. Ишао је он у школу, био је часло́вац, кад сам ја учио буквар. Али више од ча̑словца није ни свршио, јер му тада умре отац, господин Мића казначеј. Е, кад умре господин Мића, а он побеже из школе, и онда си га могао наћи или на звонари, или у зиму на леду са чкаљкама, или у лето на Сави са тиквама.

Хотимично сам поменуо баш ова три места, јер она са њиховим инструментима — то јест звонара са звонима, лед са чкаљкама а Сава са тиквама — имала су врло важну улогу у животу Вучковом. Свако је од њих хтело да спу-

сти завесу над последњим актом Вучковог живота.

Једном је на пр. са великог звона у које је Вучко звонио отпао звечак и у мало га није макнуо по сред звезде. Тада смо ми сви побегли са звонаре, и друге недеље морао је црквењак погодити Цигане да звоне, јер ми ни један не смедосмо читав месец дана успети се на звонару, кад се звони. — Само је Вучко неустрашљиво опет лупао у оно исто велико звоно, и, омотавши уже око појаса и размахујући ногама око себе кад га звоно издигне, као какав генерал командоваше Циганима кад који да почне, а кад да устави.

Други пут опет возили смо се по залеђеној бари на чкаљкама. Отвори се трка. Нико није могао Вучку утећи. Тек од један пут са стране излети као стрела Сима Далаћура, престиже Вучка и пође пред њим. Ми се сви устависмо, као оно две војске кад гледају своја два јунака. Вучко сав поцрвене, покупи боље ноге па ободе, па правце за Симом. Били су на педесет корака од обале баре, кад Вучко стиже Симу, лупи силно својим чкаљкама о његове. Чкаљке пукоше и они оба пропадоше под лед. Сима се удави, а Вучка извадише обнесвешћена чакљама. Како је дошао к себи и осушио се, одмах поче правити друге чкаљке. Од то доба он је се сам возао по бари.

А на Сави опет једном везао две тикве око себе, па тако напливао, не верујем те није било на сред Саве. У један пут конопац који је тикве држао пуче, тиква одлети једна на

једну, а друга на другу страну, а Вучко по сред њих оде под воду. Искочи један пут, и ми чусмо како задављено викну: „Чамац, бре!“ па опет оде под воду. Рибари га извадише и острмоглавише. Кад га повратише у живот, почеше му понеки говорити моралне предике. Вучко само докопа гаће, које су му на обали стојале. Навуче их, покваси у води, учкур добро стеже око себе, а ногавице засука до пола бутина. Надува гаће па опет буђ у воду!

Ово су три епизоде, три акта његова живота, ако би се то јест актови живота рачунали по опасности по њега. Још два акта — управо како треба за трагедију, — и онда је пала завеса!

Вучко је био међ' нама јунак, кога смо се ми сви као прибојавали, тајно поштовали, али ипак, као „добра деца“, слабо му следовали. Како је он нас очаравао, доводио и у дивљење и у страх, кад на пр. дȍнесе једно после подне пиштољ, прави, истински пиштољ, с кременом! Из шпага извади цело тесте фишека барута са зрном. Напуни пиштољ, тури зрно у њега, подасу ваљу, запе га, па тури себи пиштољ у уста. Стаде нас вијати. Ми бежи куд који. Онда он стаде викати: „Не бежите бре, гледај како ја“. Вучко са пиштољем у устима трчи за нама, а ми, живи умрли, бежимо на врат на нос и деремо се: „Пун пиштољ, пун пиштољ!“ Тада дотрча од некуда његова мати бусајући се и чупајући косе. Она полете право њему, и ми се чисто радовасмо како ћемо видети да и од нашег јунака има неко

јачи који ће га понизити и можда бити. Али Вучко извади пиштољ из уста, попе се на сантрач од бунара, па стојећи на њему викну мајци: „Ако ме само кључиш, одапећу пиштољ и пашћу у бунар!“

Мати стаде из гласа запевати и чупати себи косе. У страху да он не учини себи што-год, пође натрашке, удаљујући се од њега, и стаде га преклињати:

„Вучко, сине мој, утехо моја, остави то! Шта ћу ја јадна без тебе? шта ће ми живот без тебе? Куку мене кукавици удовици. Јао, људи, помагајте! Боже, смилуј се јадној удовици!“

Она одврати главу и покри лице рукама.

Вучко дохвати пиштољ за грлић. Завитла га чак преко чардака. Скочи са сантрача преко плота и одлете некуда.

Ива Вукићевић прича да га је тога истог дана нашао у забрану под једном вињагом. Сео, каже, на земљу, саставио колена па их обухватио рукама и на њих наслонио руке. Кад га је Ива запитао: „Шта ти ту радиш?“ он је се, каже, дигао. Очи су му, вели, биле мокре и крваве. Докопа један ћутак који је крај њега на земљи лежао, и полако и одмерено одговори Иви:

— Одлази ми из пред очију, док те нисам макнуо, јер нећеш ни писнути!

„А ја, бога ми, стругнем што сам боље могао!“ каже Ива, и за то мислим да не лаже.

До то доба мати га је могла бити кад је хтела, тада се он ослободи и мајчине руке.

И од то доба није га нико никад био, осим... ал' то ће те већ видети. Због батина је оставио и прву гимназију, то јест био је истеран. Једном на деницу зашије он неке бабе које су клечале у цркви. Донео лепо игле и конца па све једну бабу за другу зашивај! Поткаже га Ива Вукићевић. Осуде га да буде бијен пред сва четири разреда у недељу после службе; али Вучко не дође ни на службу ни у школу, нити га је више и кад школа видела. После је истина стајало на „црној табли" да је истеран, ал' шта је он за то марио!

Што је хтео то је могао — штета што није хтео учити.

Од то доба, па читаве три године, он је шалабазао. У школу није ишао, на занат није хтео. Пецао је рибу на Сави. Долазио у век на игру с нама ђацима, и у век је наравно био башабаш. Кад смо се играли војника, он у век „генерал". Знам један пут, кад смо опколили коњушницу Светозара Ђурића, у коју су се били затворили наши „непријатељи", па са отлукане бацају на нас цигленице и каменице. Вучко командује: „Јуриш!", али се нико не усуди на „утврђена непријатеља". Онда он извади ножић па викну: „Свакога ћу пробуразити који не јуриша!" Ту није било шале. Ми потрчасмо сложно напред, лупајући каменицама у отлукану. Непријатељ се предаде, само њихов „цар" Светозар Ђурић млатну Вучка једном дурунгом по глави. Вучко трже ножић и протера га Светозару кроз бутину. Ми се разбегосмо, оцеви дотрчаше и — Вучка

одведоше у апс, то јест у прави апс, где су прави апсеници, у начелништво!

Сад већ приспева нараштај који није видео батина, није видео кад кога бију. Овај нараштај, да није ништа друго, само због тога мора бити бољи од нас који већ заилазимо у године, и који смо гледали како човек човека испружи на мацке, и одбијајући му штапом живо месо с тела хоће законим путем да начини од њега добра грађанина. Од самих ових речи грозиће се садашња младеж, а ми, ми који смо то гледали, нећемо и не можемо никад, никад испунити милосрђем онај део срца, у коме су се затекли ови зверски призори. Колико година је прошло како је Гутенберг изумео слово, а тек јуче су „укинуте батине", за којима ми још непрестано уздишемо!

И не бих их ни причао, јер и прича о њима је убитачна, али и мој је јунак морао на тај начин „поправљати се", а прича о њему можда и је поучна.

Пробао је да се отме. После је легао. Није ни сузе ни гласка пустио. Кад је устао, испружи песницу пут „чиновника" који је по дужности бројао батине, викну што је игда могао: „Сви ћете ви мене запамтити, сви!" Лице му је било развучено и узело некакав животињски облик. Ја сам га гледао тада. Нисам га се ништа бојао и, чини ми се, не би ми било криво да ме је онде одмах убио.

Кад је изашао из начелништва, он пође полако кући, а ђаци и шегрти све у стопу за њим. Вучко се није обзирао, ал' је наравно чуо

да ми идемо за њим. Не осврћући се на нас он се саже и узе у руку једну каменицу. Ми се сви разбегосмо, и он обореном главом оде сам кући.

Кад дође кући, он застаде мајку на прагу. Седи, распустила косе, турила главу међ' руке и плаче оним очајаним, неутешљивим плачем који је тако бескрајан као пашенички живот.

Кад Вучко уђе, она не диже главе, не погледа га, не рече му ништа.

А он беше прерушен. Очи му се заокружиле и као да су се повукле у главу. Некакав чудан израз играше се по његовом лицу, израз који више личи на задовољство него на тугу. Беше нешто бескрајно на младом и неизраженом лицу — бескрајно велим, и за то се ваљда не знађаше шта је.

С неком особитом штедњом, што никад јније дотле било, он прође поред мајке, чувадући се да је се и скутом од свога капутића не нотакне. Уђе у собу, и после пет минута на уово се врати. Очи му се блисташе сјајем као а младића који први пут осећа ватру љубави, л на уснама му се види нека **силна воља**, одучност, одважност.

Мати само сеђаше не дижући главе, и не разбирајући шта се око ње ради.

Вучко стаде пред њу. Уздигнуо главу и испупчио прси. Онда скиде капу па клече пред матер, ухвати јој руку и силом је притиште себи на теме, и неким чудним гласом, којим смо ми говорили кад смо изигравали театор, проговори:

— Благослови ме, нано, да будем јунак.

Онда брзо скиде мајчину руку, која беше млитава као мртва, са своје главе, пољуби је, и у скок излети на поље из авлије.

Али се мати и тада не разабра, и не би ни знала шта је било с Вучком, да не дође на један сахат после тога Маринко магазација, тутор Вучков, који причаше да је видео Вучка, баш кад је излазио из вароши, у танком капутићу, из под кога вираше јабука од пиштоља. Даље причаше да га је звао, па кад се није хтео окренути, да је потрчао за њим, али он као зец стругну низ поље и изгуби се у снегу, који у крупним пламеновима све јаче и јаче покриваше земљу.

Сутра дан, то је било 4-ог јануара, лежала је Вучкова мати у постељи и крај ње баба Јеца. Нигде никог више не беше. Вујка, Вучкова мати, налажаше се у оном стању које лекари зову пространијом снаге, али код ње не беше лекара — општински је лекар баш тога дана седео цело пре подне код начелникове жене, чистећи јој стреш са зуба. Маринко на молбу Вујкину јави у полицију да је Вучко „отишао у хајдуке“, и молио је кмета да пошље људе, да нађу дете које је се морало негде смрзнути, али кмет одговори:

— Остави се, Маринко, живота ти, ћорава посла. Та оно је, боже ме прости, севап да цркне, да не трује свет.

— Знам, ћир-Кочо, — рече Маринко. — Али мати је — мати! Знâш...

И тако лудо дете оде у шуму, у снег, да „хајдукује“, а у ствари да се смрзне.

Некаким случајем, као што то бива у век и свуда, деси се да је настојник манастира Х. имао тога истога дана „предстати“ конзисторији ради саслушања по делу незаконог венчања.

У крај пута он угледа претрпано снегом нешто налик на божје створење. Рекне кочијашу да устави. Сиђе с кола, разгрне снег и, на своје упрепашћење, нађе — мртво дете. То дете беше у летњем капутићу, једним издераним ципелама, и држаше пиштољ у руци. Изгледаше да се смеши, али му очи беху затворене. Ваљда је истина што кажу да је слатка смрт од зиме, веле да је то неки пресладак и неодољив сан из кога се више не буди. Настојник не беше човек који би могао служити за пример људима, ни калуђер којим би се могла дичити црква, па ипак човек који је веровао у црквене параграфе онако, као што адвокат верује у своје. То јест настојник је могао учинити највећи угурсузлук, само ако га може подвести под правило црквено. А тако исто не би пропустио учинити ништа што траже хришћански писани закони. Мора дакле да је у тим правилима било нешто што га је побудило да хитро с кочијашем извуче дете из снега, метне га на кола, покрије га коњским ћебетима на којима је дотле кочијаш седео, извуче из бисага, које је и на колима носио, воштаницу, припали је и, чувајући је од ветра, тури је

детету у руке, и тако дође с њиме у варош пред начелништво.

Оваки су појави у малој вароши управо лековити. Људи који су говорили све о злим временима и рђавој радњи, и жене које су с претераном неуморношћу оговарале једна другу — добију материјала за разговор за читаву недељу дана. Свет се искупи као на чудо. Ту је био и суплент Ђурица, који је све параде и свечаности „описивао“ у новинама, и то тако живо и лепо. да је нама после чисто жао било што није у ствари тако лепо и било. Ђурица завири у кола, погледа у сахат, и значајно рече:

— Морам предати ствар јавности, — и брзо отрча кући, „док није пошта отишла“.

Он је дакле тај што је послао у „Видов Дан“ ону нотицу, а ово дете био је наравно Вучко.

А пошто и секретар завири у кола, рече:

— Гле, ово је онај Вујкин несрећник. Возите га кући.

Однесоше дете кући.

Вујка је лежала у постељи кад смрзнутог Вучка унеше черембабице у собу. Онда она скочи, пресомити се преко детета које беху положили на једну душемицу, и стаде из гласа нарицати. Нађе се људи који, више из радозналог интереса него из човекољубља, дозваше и лекара, који нареди да се дете трља снегом и да се метне у хладну собу; али кад се он удали, публика усвоји баба-Јецин предлог да се дете трља сирћетом у коме је истучен бели

лук, и да се залаже комовом ракијом. Ко ће га знати шта је боље од овога двога, тек после једно по сахата трљања и неколико кашика ракије, дете поче дисати и отвори очи. Чим он отвори очи, жене се разлетеше, журећи се да свака од њих прва прича шта је видела.

Код Вучка остаде само мати му и баба-Јеца.

Мало после он још боље отвори очи. Онда тури руку за појас, и гледајући намрштено матер, викну:

—Предај се, бре!

Па онда на ново заспа, дишући дубоко и равномерно.

Тако прође целу ноћ, и тек се пред зору пробуди. Подиже се мало у постељи и погледа око себе. Познаде где је. Над њим стајаше његова мати више налик на мумију него на човека.

Вучко тури руку на чело, и оштро погледа матери у очи:

— Је ли, нано, је су л' мене тукли?

— Нису сине, куку мени! Како тукли? Ко ти то каже!

Вучко као да се лукаво насмехну и окрете главу дувару, па се учини као да спава, али час по шмрка и гута пљувачку.

Дете болова још два дана. Изгледаше сломљено, уништено, жуто и малаксало. — Само чело као да је шире дошло, обрве као да се спустиле, и између њих се обележила једна бора.

Трећег дана поче се кравити снег, и из под њега се показа јагорчевина. Ваздух замириса оним тужним пролетњим дахом — природа жали и зиму. Она је кади, као ми мртваца, својим тајним тамјаном од кога ти је тако тужно, као кад гледаш новорођено дете и мртву матер поред њега.

Вучко изађе у врт. Стаде разгледати свако дрво, сваки џбуњић. Са свим чудновато се осећаше. Не руча тог дана. Једно парче меса тури у шпаг, и даде га после Амини. У вече оде опет у врт. Сутоњ се хваташе. Оно лукавство, које му се од неколико дана тако јасно огледаше на лицу, разиђе се. У гуши га нешто стаде давити, давити тако јако, да он откину дугменце на кошуљи и стаде песницом ударати у шљиву поред које је стајао. После оде у шупицу, нађе секирицу, ону малу којом се сецка месо и забијају клинци у зид, и сакрије иза капије под једну вилицу од некаких старих саоница.

Од како је се вратио из хајдука, никад не погледа матере у очи, а чим би она окренула леђа, он би се приковао очима за њу. У њему су се будила осећања којих дотле не имађаше. Та мати, несрећна и убивена, ни речи му прекорне не рече. Кад легне у вече у постељу, па из под губера гледа њу сироту, а њему теку сузе, тако, саме од себе, и тако му је некако слатко од тих суза, као да се њима чеше по неком месту, овде где му срце куца и где га нешто сврби тако страшно.

Те ноћи заспа баба-Вујка необично рано, можда што већ толико ноћи није спавала. Кад Вучко осети правилан и размерен дах, устаде, докопа само свој весић и, чисто бојећи се да погледа не само у матер него и како по соби, искочи из собе, тихо и опрезно као мачка дође до капије и извади секирицу, па онда ухвати за дирек којим је капија подупрта. У исти мах се обрте, баци секирицу, уђе опет опрезно у собу, леже и навуче губер преко главе и стаде плакати, све јецајући, као што деца увек плачу, и навлачећи губер све више на главу. Али то за мало траја, он се љутито бацакну два до три пут ногама, и поче да шмиче, као да се свађа са сном који га никако неће. Најзад опет скочи, изађе, узе секиру, истави колац, отвори врата и оде.

Било је, може бити, по ноћи. Широке улице блистале су у месечевом зраку, стражар кашљуца под једном стрехом, свеће свуд погашене, само још у Ћуковој механи гори лампа. Унутра момак спава на столици, а двојица играју билијара. Њихов гласан говор и лупа билијарских лопата са свим пусто и непријатно одјечу по празним улицама.

Дете је, и ја сâм знам да је чудновато, али шта ћу сад, кад је тако било. Ја причам само голу истину.

Он прође поред механе другом страном улице, и погледа у механу. У један пут сав задрхта, крв му тако појури у главу, да му се учини хоће очи да му искоче. Он угледа свога крвника — дете је, шта он зна! — крвника

који га је био, секретара Тришу. Тога он и тражи. Стаде под капију поп-Глишину и крвавим очима стаде пиљити у играча. Од куд толико срце у толишног човека?! . . . .
. . . . . .

На три недеље после овога догађаја, водила је Вујка за руку Вучка, који се ни мало не опираше, и уђе с њим у дућан газда-Јовин. Газда-Јова сеђаше на тезги с прекрштеним ногама, и држаше руке над мангалом, који стајаше по крај тезге на једној столици с празном фучијом од јексера. Вујка кад уђе, пусти Вучка па пође руци газда-Јове, и Вучко скиде капу и то исто учини. Газда-Јова пусти Вучка да га пољуби, а њојзи не даде руке. Скочи с тезге, и обу плитке ципеле:

— Које добро?

Вујка метну руке на појас:

— Дошла сам, да вас молим, ћир-Јово, да примите мог Вучка.

Јово се лако али кисело намршти:

— Како? Да га примим?

— Молим вас као што се бог моли! — она поче плакати. — Шта ћу ја јадна удовица с њиме? Ако га ви не изведете на пут, он ће... — она тури лице у махраму и плакаше даље, а газда-Јова се немило обрташе, као човек који тражи на што да седне.

— Бог с тобом, снахо, па шта ја сад могу? шта му ја могу помоћи? Њега су истерали из школе?

Она одобравајући климаше главом, али не скидаше махраме с лица.

— Па онда? — рече Јова.

Она ћуташе. Газда-Јова погледа у Вучка који држаше весић пред собом, и не скидаше очију с мангала. На лицу тога детета виђаше се нешто маторо и љутито. Он изгледаше као псето које ће ти одгристи лист, ако га удариш, а скочити у крило, ако му бациш парче хлеба. Тако се и газда-Јови чињаше. Он га лако дохвати по глави:

— Метни капу, сине!

— Нека! Могу ја и овако, — рече Вучко и спусти очи с мангала на столицу.

— Метни, де, хладно је!

— Нека, није мени зима, — рече Вучко, једва усудив се да из под ока баци један благодаран поглед на газда-Јову, па одмах обори очи до самих својих ципела.

Газда-Јова беше очевидно у забуни. Он озбиља не знађаше шта хоће ова жена са својим сузама и са својим дететом.

Одлучи се да ћути и да пуни чибук. Вујка непрестано плаче, Вучко гледа у ципеле.

На послетку Вујка диже главу:

— Газда-Јово, да си ми по богу брат, прими га ти себи. Тако ти твога детета. Ти па бог!...

Опет сузе.

— Ама како, снахо?

— У радњу... — промуца она кроз плач, — шегрт!...

Газда-Јова сведе обрве:

— Знам... али... он...

— Ако га не узмеш, ја идем с њим у Саву, идем да скочим кад и онако нигде свога немам. Ја сам још мислила: ти па бог, па ако ме ти одбијеш, онда...

Она се и опет предаде свим срцем сузама, које су зар једина утеха оваких сиротица. Дуго она ћути. Газда-Јова беше у неприлици:

— А би ли служио ти, сине, како ти је име?...

— Вучко!

— Би ли служио?

— Бих!

— Ама... поштено!

— Поштено! — одговори Вучко и саже главу.

Газда-Јови се учини као да се већ овим речима обећао узети га, и ако му то беше са свим непријатно. Али оне сузе су као да га пеку....

— Па добро, снахо — рече он на послетку, — па да га узмем. Само ако ће слушати.

Вујка се најпре добро обриса од суза, ишмрка се, па онда, заустављајући сузе, проговори:

— Бог нека вам плати... Удрите ви њега... Слушаће... да шта ће? Мора слушати свога старијега... У руку ти!

Вучко пође руци, али га газда-Јова лако одби, као да скида паучину из пред себе:

— Хајде иди сад у кућу. А матер у руку?

Дете се врати, наже се према матери, па преко очију пуних суза тури вес и оде у авлију код момака.

— Бог нека вам да, и овога и онога света, — рече Вујка, и бојећи се да му не досађује пође одмах кући, све се натрашке измичући и благодарећи се:

— Бог ће вама за све то платити. Немојте га само бити, није он баш таки! Сироче!... Бог сад па ви!

*

183.. године о Ђурђеву дану довео је сељак Василије Игњатовић у окружну варош свога синчића Јована, да га да на занат. Тада су још цвали у Србији занати, и у шегрте нису ишли само они који су истерани из школе, „због рђавог учења“ или „владања“. И Василијев синчић Јован изучио је псалтир и часловац, али даље учење не беше обавезно, а његовоме оцу опет не беше познато да је ум човечји „упрегао пару у кола“, „обрнуо Јупитера у писмоношу“, измислио „деловодни протокол“ и запонке од хартије. Па и што је начуо о свему томе чуду, то беше тако нејасно, да он и не мишљаше покушати да уведе свога сина у те велике науке, тим пре, што по мишљењу ондашњих простих и данашњих образованих људи, за писменост и науку рођени су само Швабе и Французи, и једва што по који наш варошанин, и онда и данас, дотера до доброга мутавџије или рђавог мини-

стра. Нешто дакле из ових разлога, поглавито пак руковођен познатом „бистрином ума“ Василије одлучи да једног од својих синова одвоји од плуга, и да га да на занат.

Тада се већ почињало говорити *ви* једноме човеку и разносити узнемиравајући гласови да су се појавиле некаке гвоздене фуруне, да се кава у апотекаровој кући не пије из зарфова и филџана, и дуван пуши „на вишек“, али занати још стајаху на оној широкој патријархалној основи. Сваки је ковач на пр. био дужан разумети све што се гвожђем ради, од обичног чавла и ватраља до кваке на црквеним вратима и општинског шмрка, који је, као први знак културе и претеча сјајне будућности, још у оно доба био набављен и уз припомоћ ковача Срдана из Комирића красно радио све донде, докле се оправљање његово по смрти Срдановој не предаде неком, истина, преко изученом али овде рођеном „шлосеру“. Што је пак најважније, не беше у оно доба трговаца који не знађаху каква било заната. Василије на пр. одведе свога Јована газда Јакову, првоме трговцу, у кога су се шили: јечерме, гуњићи, памуклије, фистани итд., а уз то још продавао и памук, паприка, паунова пера, дуге, шишарке, креп с његове циглане, морокошње и џакови.

Ту дакле Јован ступи, изучи терзилук и печење цигле и трговину, изведе се за калфу, после једанаест година уортачи се са својим газдом Јаковом и, са свим по ондашњем обичају, ожени се његовом ћерком Добријом.

Добрија му роди сина Пану и кћер Илинку. Пана већ у својој четрнаестој години научи „кудморген“, „восер“ и још две немачке речи које се не употребљавају у високим круговима. А уз то још на велико негодовање свога оца набави два јајета за кантар, научи мешати прохино брашно у мед, баци иглу и напрстак, и озбиљно се стаде спремати за модерног трговца с двоструким књиговодством. Али о једном јаком ветру сањива судбина потеже једним црепом с куће, и удари Пану по темену. Кажу да је Јован хтео да баци сину у гроб оба јајета од кантара и да му да за подушје мед помешан с брашном, али ја не верујем у ту зверску измишљотину; не верујем тим пре, што је целом свету знано да је Јова по смрти свога сина био читаве три недеље луд, са свим луд, — није дакле могао учинити ништа паметно. Добрија међу тим није полудела, него је за својим сином из гласа кукала, сваки дан му на гроб ишла и плакала. Од туда је једном донеше полумртву, па је после у брзо оправише за Паном. Газда-Јова остаде сам с малом Илинком у кући и великом раном на срцу.

То је цела његова историја — истинита историја. То зна Гргур Креза, Илија Кендић и још многи други одлични и припознати људи.

Илинка је међу тим, као и сва деца, у брзо заборавила и брата и матер; али како беше у кући сама с оцем, то и необично брзо поче сазревати. За рана јој још лице доби онај озбиљан изглед деце која се не мазе, и која носе уза се кључеве од ормана. У кући истина

беше још једно женско чељаде, „девојка“ као што се то каже, а у самој ствари крезуба баба Аница, сва послуга у кући. На једвине јаде могадијаше она са својих педесет и осам година скухати ручка и опрати кошуља, али ондашњи глупи обичаји не дозвољаваху Јови да погоди здравије, млађе и вићеније послуге. Њезине дуге монотоне приповетке о човеку с трима синовима, од којих најлући и најмлађи ради најпаметније и жени се царевом ћерком, слабо већ занимаху усамљену Илинку, која, као сва остављена деца, сама себе образоваше, нејасно назирући далеке и скривене путе живота. Аницу поштоваше, јер по ондашњим замршеним појмовима, ова кухарица, праља, собарица итд. беше у једно и бона и гувернанта, а поглавито стара жена. Та зар нису, тако рећи, тек од јуче престала деца љубити старије људе у руку, па ма то био и Ђукан дроњар. Наша се педагогија до скора сводила само на „ваља“ и „не ваља“, с тим да ако дотичан појам треба да иде у непојмљиво додаје се још једно „се“, и онда се говорило: „ваља се“ и „не ваља се“. У тој системи васпитана је Илинка, с том само примедбом: да није знала за прут, који је онда припадао свима методама, а сада је са свим избрисан из збирке учила. Газда-Јова је имао новаца, и могао је са свим јевропски васпитати своје дете; али бог зна је ли тада и у самоме Вршцу било школе у којој се учи оно што би газда-Јова хтео да му дете научи. Са тога она пође у основну женску школу, код г-ђе Луџизе.

Кад наш Вучко уђе у авлију, срете се одмах с Илинком. Мени истина стоји у власти да кажем да су се одмах заљубили — то раде и други приповедачи, — али то не би било у реду, јер није у истини, а „највећа добродетељ је бити истинољубив“ говорио је наш хроми и стари поштар Марко, отпечатавајући усијаном иглом туђа писма.

Деца се дакле сретоше.

— Кога тражиш? — рече Илинка уздигнувши значајно обрве и гледајући у влажне очи Вучкове.

— Па ја сам овде!

— Шта овде?

— Хоћу да будем шегрт.

— Знам, а тата?

— Је ли газда-Јова?

— Јест.

— Па он ми је казао да дођем овамо. Узео ме.

— Е па добро а ти ходи!

Она се окрете и пође у кућу, а он за њом.

— Ej, стани, — рече она, метнувши му руку на прси. — Отреси ципеле!

Он стаде на парчету покровца рибати и чистити ципеле, па после уђе за њом.

— Дадо — рече Илинка Аници, — ево шегрта! Како се зовеш?

— Вучко.

— Нека иде доле код момака, — рече Аница, стружући рен на треницу, и с муком отварајући сузне очи, да види Вучка.

— Иди! — рече Илинка.

— Куда? — рече Вучко.

— Хајде овамо!

Она опет пође напред и доведе га до кућице у авлији, где су момци шили рубу, а шегрти млели со. Отвори врата од кућице и пусти га унутра, па се врати.

У газда-Јове су биле четири калфе и два шегрта осим Вучка. Један од ових шегрта, миран туњез, с дебелим уснама, бледим подњадувеним лицем и вечно затеченим жлездама око врата, носио је са свим мирно име Светозар; други, вижљав, с косом преко чела до очију и потпећеним ципелама, звао се Ђорђе и никако и никад друкчије. И ко њега и дан данас познаје, тај ће ми веровати да је са свим друго што Ђока а друго Ђорђе, а већ опште познато је да име мора бити према човеку и да на пр. Душан никако не приличи Николи купусару. Овај дакле Ђорђе одмах се построји у убојни ред према Вучку, и јаким шапатом, да не чују калфе, запита Вучка:

— Шта ћеш ти, бре?

— Да учим занат.

— Зар овде?

— Овде!

— Добро, добро, синко, сад ћу ја теби показати за ону тестију, и што си ми отео дуван.

Калфа-Божо изађе из собе. Капе се поскидаше. Вучко би представљен и на дрвљанику уведен у дужност.

Њему беше мио овај посао — мушки посао. За час, и доста вешто, нацепа он чи-

таву гомилу дрва. Секира све пуцаше, иверке и цепанице далеко одлеташе, зној га пробијаше, и он врло вешто са сваким ударцем стењаше, као већ стари секираши. Шегрт Ђорђе прође два три пут поред њега и задиркиваше га, али Вучко беше задовољан собом и не измахну секиром.

— Вучко!

Он отрча напред у кућу, где му се заповеди да донесе воде, очупа пиле, очисти валов и наспе прасету воде итд. итд. — До ручка он знађаше цео кућни ред, и, поред свег терета, у њему се не пробуди ни искра незадовољства. Шта више, после вечере је у кухини ишао пред Ђорђем и Светозаром на рукама, што је чинио само кад је био јако расположен.

Сутра дан зовну га газда-Јова у дућан, замота у једну махраму и даде му седамнаест плета, да их однесе на крај вароши некоме Науму баругцији.

— Држи добро! Не зазјављај путем, већ хајде својим послом. Кад одеш Науму... познајеш ли га?

— Не познајем.

— Е, ти онде упитај које је дућан газда-Наумов, па онда, кад га нађеш, питај га: „Јеси ли ти газда-Наум?“ Па ако каже „Јесам“, а ти му реци: „Поздравио те газда-Јова и ево ти седамнаест плета — ти знаш за што“. Па одандо одмах кући. Махраму врати!

Седамнаест плета! Пуна махрама новаца.

Вучко стеже замотуљак у шаку, па отрча путем куд му је речено. У њему се разбуди једно високо осећање стеченог поверења, и то га тако порази, да путем и не виде никога, не дарну луду Симку, која му баш поред носа прође, нити чапну бурек код Трифка Фуруниије.

Ушав у дућан Наумов, он једва отвори шаку у коју је грчевито био стиснуо новце, и предаде их Науму. Па се опет у скок врати кући.

Газда-Јова се чисто зачуди кад пре стиже:

— Јеси дао?

— Јесам.

— Шта вели?

— Ништа, поздравио је.

— Хајде иди сад у кућу, — рече газда-Јова, а у себи додаде: „Сва је прилика да ће бити човек".

Бог ће знати за што је он тако мислио.

За три дана ишло је све мирно и красно. Трећега дана разбуди се, као што калфа Божо рече, „стара хајдучка крв" у Вучка. То је било овако:

Вучку дадоше да угреје утију, и он је по пропису тури у ватру, а одмах за тим зовну га Илинка и даде му најпре ципеле да јој очисти, а после га послаше на месарницу. За то време загаси се ватра. Вучко се врати с месом, а калфе ишту утију. Он промолив главу кроз одшкринута врата рече да је утија хладна, јер се ватра загасила; али љутит калфа-Стево скочи за њим и ă да га дохвати за косу, а

Вучко издиже утију више главе и газда-Јова се показа на прагу.

Калфа прича, Вучко ћути.

Газда-Јова на послетку рече:

— Ја ћу њему већ судити, али ви ни један никад да га не дарнете. Само ви мени јавите, а ја већ знам шта ћу радити. Овамо ти!

Вучко са свим без воље пође за газда-Јовом и уђе у дућан.

Газда-Јова седе на тезгу па га дуго гледа, ништа не говори.

Вучко гледа преда се.

— Зар тако ти? — рече газда-Јова. — Е, мој синко, а шта ти оно рече, кад те мати доведе? да ћеш слушати поштено! а? Па зар је то поштено? На калфу потегнути утију! Зар ти не знаш шта је старији? Кад он заповеди, мора бити; ej, море, мора! — газда-Јова куцну средњим прстом Вучка у чело. — Старији, ej главо!

Вучко се намрштио и гледа преда се.

— Како си смео пустити ватру да се угаси?

Вучко готово љутито одговори:

— Чистио сам ципеле и ишао на касапницу.

— Е то је што друго, — рече газда-Јова тако некако попустљиво, да у исти мах грунуше Вучку сузе. — То је што друго, то си требао и њему казати, па не би пошао да те бије. А од сад у век ради оно што ти се прво рекне; а ако ти још ко што заповеди, кажи да већ имаш посла. Хајде сад, па не-

мој више да тако што буде. Хајд', хајд', жив био!

Вучко уђе у кућу па стаде за капију, и слатко плакаше добро осећајући, па ипак не знајући, за што. Нечувена сатисфакција, да се калфама забрани бити шегрте, беше и сувише велика за његово осећање правице, и он, само да се не стиђаше, готов беше отићи и казати калфама: „Удрите ви мене, слободно, нећу ја казати газди!“ У том његовом плачу застаде га Илинка, која беше пошла у школу. Дохвати га за раме:

— Ej, Вучко, а што ти плачеш?

— Који? Ја? Ја не плачем — рече Вучко, а под брадом му се саставише сузе.

— Па ево ти суза! — рече Илинка показујући прстом.

— Не плачем, кад ти кажем, нису ово сузе.

Илинка уђе у дућан, да пољуби оца у руку пре него пође у школу.

— Је ли, тата, што плаче Вучко?

— А где плаче?

— Овде за капијом. Је ли га ко тукао?

— Није, није, сине, иди ти само у школу, — рече газда-Јова. А у себи помисли: „Кажем ја: треба само лепим с њиме!“

Али женско не трпи тајне. Илинка се опет врати у кућу и узе на испит Ђорђа и Светозара. После зовну Вучка:

— Ти, болан, због мојих ципела псован и плакао.

— Ама нисам, кад ти кажем.

— Јеси, јеси, видела сам. Него немој да плачеш више! Нâ ти моју земичку.

— Нећу! Ја не плачем.

— Узми, болан, молим те.

Он узе земичку, па изађе на поље. Беше му ваљда суђено да тај дан плаче. Заклони се за дрва, и сву земичку укваси сузама, па је после сакри на таван у једно старо седло.

На месец дана после овога, Вучко беше љубимац целе куће. Где год треба поуздане послуге — ту је Вучко. Газда-Јова никад није бројао кусур, кад је Вучко ишао на пијацу, а калфе само њега слаше по дуван, јер он нити имађаше обичај поткрадати их, нити потказивати газда-Јови да пуше. Аница само онда слободно спава, ако је Вучко обишао огњишта и погасио или запретао ватру, а Илинци осим њега није нико умео по вољи очистити ципела.

Седамнаесте своје године био је Вучко већ калфа и стално корачаше путем којим је пошао, на неописану радост своје мајке и потпуно задовољство својега газде. Овај корак у самосталност окуражи младића да баци поглед даље и даље у свој живот. Ту дођоше све могуће комбинације, па бога ми и женидба, али у тако сплетеном облику, да он и не покушаваше извести до краја своје нескромне мисли. Он се одлучи да ради и да ћути, и до његове двадесет и прве године не деси му се ништа што би вредно било поменути.

Тада пак разбуди се још једном његова „хајдучка крв“. Добровољци се почеше купити, сабље звечати по калдрми, коњи разигравати — поврати се старо време. Вучко чисто запенушио. Враћајући се једном с циглане угледа батаљон добровољаца, који са својим веселим официрима беху ради учења ископали некаке ровове и шанчеве, па их као срндаћи прескакаху. Просте им оне хаљинице, али се пушке сијају као само огледало. Вучко се умеша међу њих: позна одмах Марка кочијаша, Јању земичкара, Бојицу господин-Симиног, Јанка сапију и још многе друге Срце му се разиграло а сузе саме хоће да пођу.

— Хоћете примити и мене? — рече он ушав међ' њих.

— Живео! — продераше се добровољци, и одведоше га у чадор официру, који крпљаше своју блузу.

Записаше га, и пустише кући, да сврши посла, па после подне да дође.

Он ражаљен сврати најпре мајци, код које тада у стану сеђаше добровољачки поручник Сава, и исприча јој све. Мати да се убије. Стаде га молити, преклињати, кукати.

— Уписао сам се! — рече Вучко, — сад ништа више не помаже.

У тај пар зачу се сабља у предсобљу. Вујка отвори врата и пусти у своју собу поручника Саву, па јецајући обгрли му колена.

— Не дајте, тако вам бога, тако вам ваше старе мајке. Не дајте!

Официр саслуша све. Најпре се љубазно насмеши на Вучка, после се намргоди и рече:

— Не умем ти ништа казати, стрина, док не питам бригадира. Уписао је се.

Он лупи бичем по чизмама и на левокруг изађе на поље.

Вујка још за њим мољаше и преклињаше, после се обисну Вучку око врата, и кад се после читавог сахата једва отрже од ње, паде она под икону и дуго, дуго на глас јецаше.

Вучко, кад дође кући, исприча све газда-Јови, који га све до краја мирно слушаше, и пошто Вучко сврши, он сведе обрве, обрте се по дућану, огледа руком је ли чекмеџе закључано, махну руком и слеже раменима:

— Дошло време! — рече, па упре најпре поглед у Вучка, па после у гуске, које у гомили гачући прелетеше преко улице.

Вучко оде у кућу. Истресе сламу из узглавника и сави га у ћебе па га једним ужетом завеза.

Илинка уплашена уђе у момачку одају, где застаде самог Вучка:

— А шта ти то спремаш?

— Хоћу да идем, — рече он, и осети како му се нешто тешко и кабасто напрасно свали на груди.

— Куда?

— У војску?

Илинка се придржа за резу на вратима.

— Како? Немој!

Али у исти мах ње нестаде, а Вучко седе на савијено ћебе и тури главу међ' руке.

Одмах за тим говорио је и газда-Јова с поручником Савом. Шта? — то се не зна. Тек, на два сахата после тога дође писмо адресовано: „Господару Јовану Игњатијевићу, трговцу“, а у њему стајаше:

„Упутите све ваше момке у добровољачку бригаду. Само Вучко Мићић по његовој молби може за сад остати код вас. Ви сте одређени за магационара овде у вароши. Јавите се после подне у корпусну команду, да вас уведу у дужност.

«Бригадир *Н. Н.*»

— Прочитај-де ово, дијете! — рече газда-Јова дајући писмо Илинци.

Она мало што не заигра пред оцем, и тек што газда-Јова изађе, а она зовну Вучка, и весело му прочита писмо.

Са свим нова осећања прођоше Вучка. Беше више тужан него радостан. Али та туга имађаше нешто чудновато, као горка ракија којој је на дну чаше сируп. Он и не мишљаше на рат и добровољце, све му се мисли врзоше око девојке пред њим, па ипак он ништа не мишљаше, управо не знађаше шта се с њим збива. Само види да је она ту, и да му је весело прочитала писмо.

Блене, час у њу, час у прозор. Лазне прст па обрише једну пегу на вратима, и онда само што рече: „Добро!“ па изађе на поље.

Од то доба чисто се бојао да се и погледом сукоби с њоме. И газда-Јова ништа не говораше.

Тога дана ништа не окуси и потамни у лицу. После седам дана газда-Јова је уредно ишао на дужност.

Једног дана стајао је сам Вучко у дућану, који већ од давно ништа не продаваше. Са дна праве дуге улице зачу се крепка музика. Вучко истрча пред врата и угледа дугачку лесу војника, која се као силан жив талас њихаше напред, блистајући се на својој [?] од пушчаних цеви. Музика раздире зрак, све живо истрча на улицу. Деца и одрасли кликћу и подвикују. Леса се приближује. Као штап укочени војници помичу се као на жици напред и по улици одлеже потмуо, одмерен и сложан њихов корак, као кад ко бије цигленицом у тарабу.

Илинка се помоли на прозору.

Вучко на врат на нос закључа дућан, дода јој кључ, само што рече: „С богом!“ па у скок отрча за војском. . . . . .
. . . . . .

БАБА-ВУЈКА

Она се звала Вујка, т.ј. баба-Вујка. Крава јој се звала Планинка, а куче Амина.

Само су њих троје живели у кући, и пазили су се, здраво су се пазили.

Кућа им је била у Макевином шору. Малена, доста опала, даском покривена, с једном кухином и једном собом. До собе мален врт с бујном вегетацијом, тако да у лето руже и остало шаренило закриле са свим малене прозорчиће, и због тога баба-Вујка лети у век награди да тка у шупици, где пере кошуље. У маленој соби дуж два прозорчића има један миндерлук на ногарима са једним олињалим ирамом и јастуцима сламом пуњеним, један старински орман са фијокама; на њему се местимициме отрла боја, и чисто жутило од дрвета меша се са црвено обојеним местима тако некако старински, да се, хоћеш нећеш, сећаш ћелаве главе Јована баругџије. На том орману бе-

ше неколико шољица за каву, половина с одваљеним дршкама, друга половина иначе испрепуцана. Даље један старински служавник, са са свим истртом сликом, која као да представља девојку с дигнутом чашом у вис. Пред тим служавником, који је уза зид наслоњен, стајаше суд за слатко, од црвеног стаклета, и две чаше, једна крњава, друга читава са натписом „НА ЗДРАВЉЕ!“ У шољицама позабадана вајкадашња ускршња јаја, у једној парченце нафоре, а у једној две игле с калемом свилених конаца. По крај тога стоји поређано: једна крушка од сапуна, две праве дуње, труле на оној страни до даске, једно стакло од медицине, један свећњак са жутим мумаказама, две празне и једна пуна кутија палидрваца и један чибук. Собу крашаше даље један сточић, с даском озго жутом као лимун и толико изрибаном песком, да се више и не познаје да је кадгод била рендеисана, већ се чисто ушчупавила, и дрвена влакна стрше у небо. За пећи од лончића стајаше неки стари шарен ковчег, са некаким ритерским знацима и већ са свим истрцаним словима „anno 17 . .“ и даље се не зна. На том ковчегу један јорган и један узглавник, покривени избелелом цариградском шамијом. О зиду, према истоку, свети Никола, с китом суха босиока, стакленцетом богојављенске воде, и кандилом, које је у овој собици и дан и ноћ горело. Око једног малог, преко половине разбијеног огледала на зиду, вишаше један жут, свилом преткан, старински израђен убрус, са триуглим шарама, које на

базису имају по две ножице и ваљда представљају тице. Испрепуцан, жут као лимун, патос такође истрт, да по њему само вичан човек сме ићи босоног, јер хоће врло ласно да се зацепи у табан. И прозори и врата увек су лети отворени. У соби увек мирише на гуњеѓ, чубар и босиљак, и веруј ми: толико је у тој соби тихо и мирно, да би се ти и нехотично прекрстио кад ступиш преко прага, само да на зиду не вишаше једна стара шаркија, са још једном жицом само, и да преко ормана не лежаше један чибук од абоноса с ћилибарским такумом. Само та два знака опомињу те да се и у том простору некада живело смртним животом, да је песма говорила о вину и о женама, и да је чибуком распаљиван севдах. На ипак, пита сам пута, још као ђачић походећи своју стару својту, побожно скидао капу и изувао ципеле пре него уђем у собу, а сећам се, кад сам већ унутра био, да никад нисам могао гласно говорити: све ми се чинило да ћу поплашити ову тишину. Деси се тада да баба-Вујка изађе у врт, да ми донесе бресака, а ја сам остао у соби, и тада ми је тако чудно било, да сам падао у неки сан: Амина лежи пред вратима и спава на поливеним водом циглама, које распростиру хладовину по целој кући; сунце греје на прозор, а ветар поноси руже и шибље, по патосу се шарају живе слике, кандило трепери, лаке од ћерћелије завесе полећу у висину као какви грдни лептирови, чубар мирише — мене стане нешто изнутра гонити

да устанем са свога седишта. Дођем на сред собе. У очи ми пада стари чибук. Пазим на прозор да баба не дође па турим чибук у зубе. Већ давно и давно запечен зифт у њему загаличе ми уста којима је ах! тада најслађи био пекмез, шећер и сутлија. Само малко закачим ноктом ону једину жицу на тамбури. Она зазуји, заколеба се. Брже боље турим чибук на своје место. Прихватим шаком жицу и шаркију, да не зуји, али ми рука дркће и шаркија дрвеном својом главом клопара још јаче по зиду и тако чудно јечи, да ми се чини зове некога. Уплашен се стрпам у један крај на миндерлуку, турим руке међ' колена и као некакав кривац, а не знам за што, чекам нешто страшно. Већ почињу да оживљују сви предмети, кад баба-Вујка улази с бресквама у рукама. Али она место да разагна сан, само га меша са неком побожном јавом, и мени још јаче зуји нешто у ушима, и још тишији ми је глас. Да прекинем то несносно стање, ја онда усиљено викнем Амину и отидем да се играм с њоме у врту.

У двору налазим, ако је доцне пред вече, Планинку, бабину краву. Она је њу још као теле добила од апотекарице, добила ал' тако: да јој то одради — и одрадила јој је[1].

Теретно је она живела, врло теретно — радила је туђе, и хранила је њих троје. Често

[1] Овде се у рукопису наставља оним што је у овом издању у напомени на стр. 232—3, па се тек после тога наставља приповедање живљења баба-Вујкина.

баба-Вујка нема шта ручати; али Планинка, кад дође с паше, зна у тврдо да ће бити у карлици мекиња и да ће је баба-Вујка поздравити сољу из шаке; а Амина опет била је научила — верујте људи! — да се у невољи самом шљивом храни, и не би она, као друго неко псето, за бога цуњала по туђим кухинама, или чак, као што има безобразних вашчурина, крала и од Симе касапа месо с пања. Јок!

Баба-Вујка устане из јутра рано, пре него што сунце и мисли изаћи. Крсти се ваздан док се не дигне из кревета. Набаци на себе „фланерку“, па пође на поље. Помилује Амину, која је поздрави пред вратима, па онда се умива. Онда по ново иде под икону, крсти се, метанише, клања се, а уста јој се мрдају, затворају и отворају, показују шупљину тамо иза усана, али не чујеш гласа па ни шапата, све иде нечујно, као да отвораш и затвораш неку стару бурмутицу. Она после, све крстећи се, долива уље у кандило, метне га на своје место, опет се измакне па натрашке, и крстећи се, по ново излази из собе. Сад више не милује Амине, јер би се после морала по ново умивати, него иде право у кухину, наложи ватру, пристави малену ћезву, онда покваси руку, замочи је у сланицу, и изађе у авлију. Још све спава, само Планинка очекује своју газдарицу, своју другарицу. Баба-Вујка јој пружи руку по којој се блистају кристалићи соли. Крава лиже, а Вујка јој тепа: „Кћери, душо, хранитељко, Планинко моја!“ Загрли је око врата, наслони се на њу, и гледа како

крава лиже посољену руку. После се врати у кућу, стакне ватру, узме чабрицу и непрестано тепајући и извињавајући се својој крави музе је. Овако јој говори: „Не бој се ти, душо, неће тебе мати. Продамо млеко па купимо мекиња. Руча после мала Планинка. Да како. Мати купи сена. Планинка добра, Амина немирна. Туче мати Амину. Планинка слуша. Да како. Добро дете Планинка“ итд. Кад се помузе, онда замочи руку у чабрицу и начини крави крст на боку и при том нешто неразумљиво каже.

После тога баба-Вујка нахрани и Амину и Планинку, скуха себи каву, набере и очисти пасуља за ручак, намести собу, очешља се и по старински повеже мрком шамијом, и већ у велико ври њезин лонац, кад се чује низ чаршију рог говедарев. Тада Планинка сама дође пред кућу, да се опрости с Вујком и Амином. Амина скаче уз њу горе, докопа је за ухо или за ногу па глоцка, истрчава се на њу и лаје, а баба-Вујка опет пружа слану руку. Сад: с богом! Крава оде. Вујка је испрати до врата држећи јој руку на сапима. Амина иде још даље и не враћа се, док је говедар не помилује. После шврља мало по авлији. Поједе и друго парченце хлеба, што јој је Вујка пружила, па оде и легне код разбоја и чека кад ће баба доћи.

И кад сунце већ изгреје, у овој кући иде исто онако као и јуче. Уз ватру ври лонац и пршти, у врту мирише цвеће, у двору се ракољи кокош, крај баба-Вујке лежи Амина

и час по нађули једно или друго уханце, а кроз ту тишину клепеће без престанка разбој, као да неким чавлима још јаче прикива ову једнообразност.

Кад се приближује вече, баба-Вујка час по погледа хоће л' скоро Планинка. Сад по ново почиње миловати Амину. У то доба обично је се бавила дресуром тога псетета, и кад су јој још биле живе другарице, хвалила је се њиме и показивала га. На пр. псето је знало, кад му се каже „На поље!", да одмах иде на поље, „Истерај коку!" и одмах трчи у кухину и тражи кокоши, или: „Иде Планинка!", псето трчи на капију.

Кад већ хоће сутон, и говедарев рог на ново загуди, Амина трчи на поље, нађе Планинку и скачући и облизујући се око ње улазе обоје у двор, где их Вујка као децу дочекује. Сад опет мази краву, говори јој како ће да бије куче, што лаје на њу: ä, ä, ä, и руком потеже као бајаги да бије куче, које полегне по земљи, повије главу и маше репом. Само га дохвати прстом, а оно легне на леђа и облизује се.

Сад се на ново музе, после вечера; крава за себе, а баба и куче за једно, и кад кокошке полежу, кад се попале свеће по кућама и Цигани загуде у каванама, ове три душе предају се одмору.

Тужан је увод у одмор баба-Вујке. Док је дан, док очи гледају, душа се разилази по околини, њу не може да притисне ни радост ни туга, очи су јој вентил сигурности. Чим се

препуни у грудима, очи прхну на другу страну, и кроз њих се проспе бар један део душевнога варива. Али кад наступи мрак, кад ућуте тице, замирише постеља на сапун и на чистоту, с поља допиру неразумљиви гласи ноћног живота а унутра само пуцка кандилце и миш грицка даску, па кад се и очи затворе, и то не с тога што имају потребе и умора, него што је то тако ред, што је ноћ и што се мора спавати, — онда се разбукти чист унутарњи живот, срце заигра као одуларен коњ. Благо ономе ко тада има макар и лепих успомена. А баба-Вујка је мислила тада: на своју Планинку, на Амину — по томе би она спавала; и на сина — због њега је сузе проливала, а од суза се гаси сан, као ватра од дажда.

Имала је она сина.[1]

. . . . . .

Од то доба она више ништа за њега не чу. Често је мислила да је умр̀о и плакала

[1] На овом је месту писац прекинуо писање и начинио знак за уметање. Јамачно је мислио говорити о сину Вујкину — Вучку, о коме, као што су читаоци могли прочитати, говори засебно у одломку штампаном пред овим („Вучко"). Па и у овом одломку о „Баба-Вујци" написао је он после речи „и одрадила је", које су на стр. 228 овога издања, ове две алинеје:

Баба-Вујка је поред Планинке и Амине имала и једног сина — црн јој син! Добро је се учио, док му је отац био жив, а кад баба-Вујка обудови, он постаде несрећник. Ја га се нешто мало сећам, старији је био од мене, и не могу а да му се не дивим. Знам кад је везао тикве па напливао на Саву. На

је, а да је знала да је жив и шта је с њим, би јој се сузе што 'но реч окамениле, следиле. Често јој се у ноћним часовима показује он, одрастао човек, висока ведра чела, повиле му се обрве преко модрих очију и из њих вири нека благодет као из отвореног јеванђеља где је прича о блудном сину. После јој дође калуђер, блед, блед као сир, усне се опустиле благо и тихо, малена брадица заоквирила му лице, претура бројанице, гледа у њу тако благо, тако умиљато, да јој се осецају колена, па би ближе њему; али он тако тихо одбија је руком, тако тихо, као да му је рука од паучине, и каже јој да он нема никога, да неће никаке радости овога света, да једе само боранију, љуби само иконе, да хоће да се посвети и да се од светаца само тиме разликује што шмрка бурмут. После у један пут чује кораке: туп! туп! звече оструге и улази катана; одскаче сабља од ногу, цакле се пулије по прсима и блиста злато на раменима, и она најпре мисли

сред Саве конопац пуче. Тиква одлети једна на једну, друга на другу страну, а Вучко под воду. Излети један пут два, задављено викну: „Чамац бре!“ па под воду. Аласи прискочише и извадише га. Остримоглавише га, туриште му оцат и лук под нос, и он дође себи. Никола лађар замаглио чибук па му узео држати придику, али Вучко како дође себи . . . . . [*Овде је писац прекинуо писање и забележио:* „Овде оно“, *јамачно мислећи уметнути оно што је у овом издању штампано на стр. 196 и даље. За тим је наставио:*]

Шта је с Вучком било, то ћу вам можда други пут причати, а баба-Вујка оста од то доба сама, с Амином и Планинком.

да је то Аничин Која. Али јест! Која скида капу, па трчи руци и иште благослова од матере, а она не може да дође себи од радости и од чуда да није познала свога доброга сина. Све те пак слике обично се почињу тиме да она чује како зврче кола и стају пред кућу, како шкљоцне реза на капији и како Амина скичи и гребе на вратима и не лаје, јер је неко познат; а све те слике опет се свршавају преткивањем из садашњости и најзад правим неразабраним и ћудљивим сном у коме јој Вучко истреса из шпагова прогрушано млеко и лаје као Амина.

С грким плачем прати Вујка те своје снове на јави и на сну, и кад се пашта од њих, кад оставља постељу, онда се све јаче и јаче приљубљује својим двема другарицама: кучету и крави, и чини јој се да већ без њих не би могла живети.

И доиста не би.

Једнога дана нестане јој Амине. Баба-Вујка је најпре зваше по имену, покушаваше чак и да звижди, али Амина не дође. Њојзи се одсекоше ноге. Уплашено стаде завиривати под кревет — нема је. Претури све ствари по кухини и шупици — нигде Амине. Онда отрча у суседство, и распитиваше за њу. Најзад стаде молити и преклињати да јој бар кажу ако је куче коме учинило каку штету па га убили. Тражаше да јој га даду, ма и мртво. Све залуд, сама се врати кући. Колико вољаше ову животињицу, толико јој се чињаше да је то неко зло предсказање што је

стара другарица тако изневери. Кад Планинка дође с паше, Вујка је дочека на прагу седећи а са сузним очима. Не помузе ни краве, не окуси ништа и целу ноћ не заспа. Сутра се диже рано, обуче се и оде у општину. . .

. . . . . .

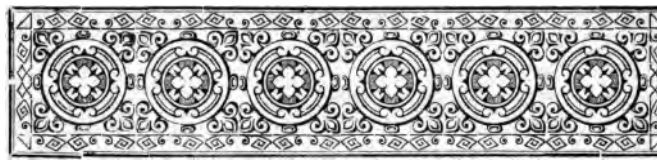

СТОЈАН И ЈЕЛИНКА

I

Једнога дана би потписан указ Стојанов за секретара.

Тога дана, у вече, он доби цедуљицу од свога пријатеља, начелника одељења, о потписаном указу, и радост беше тако преплетена чудноватим неким галичљивим осећањем, да је готово клецао у ходу.

Он прође поред огледала у својој соби, и нехотично, видећи себе у огледалу, рече сам себи: „Секретар“, па се онда постиди. Прође опет поред огледала, али као поред себе сама, и не удостоји се ни погледа. „Чудна ми чуда — секретар!“ Али душа, душа! Она се смеши, ужива и топи се! И не хтевши и не мислећи ништа, он стаде крај стола, узе један пресавијен табак хартије, и стаде „раздавати концепте“. Тада се опет застиде, стаде се окретати по соби, хтеде да избије себи ту слатку

мисао, која га као чиновника тако уздиже а као човека ипак као да понижава, и рвући се тако са својим осећањима викну, и не знајући за што, момка.

Али кад момак уђе у собу он и нехотично помисли како секретари стоје: повишење плате, наглављивање чизама, бензин, бал, практиканти, судија, председник, златан сат на отплату, фрак. И све се то тако силно измеша, да он не знаде шта да каже момку.

Поче се окретати по соби:

— Јоване, овај,... Јоване, ова фуруна, ја не знам... Знаш шта? Немој випе узимати мишлинке; истина је јевтино, ама изгори као слама! Узми ми лепа церова или јасенова дрва! Бар зна човек за што плати.

Јадни Јован. Гле колишни је. Заврће вратанца на пећи, да дрва не горе брзо. Крши прсте, увија се и то — пред писаром! Ја шта ће бити, кад дозна да му је „господин“ секретар и да од сад рабација неће увести мишлинака у ову кућу!

Господин Стојан радовао се много! Радовао се безгранично, срдачно као мало дете, радовао се као човек с амбицијама и као човек с рачуном. Радовао се свакојако, и био је весео до бескрајности, и бог зна шта би радио, да му некакав, ваљда ипак амбициозан, глас није говорио: „Не будали! Чудна ми чуда — секретар!“

Сва његова усиљавања била су узалуд. Морао је или некоме причати своју срећу, или певати, или викати, или бегати некуд. — Он

обуче зимски капут и пође и преко своје воље тихим и одмереним ходом на поље. Тек кад је притворио врата, опет их отвори и као случајно викну:

— Јоване!

Момак истрча:

— Изволите, господине!

Ах, „господин секретар!“ ej, бре! Али да, он то и не зна! А на послетку и да зна — чудна ми чуда!

— Знаш шта? Ти... овај... ти, бога ти, припази на ватру! Видиш како је хладно, а ја бог зна кад ћу се вратити вечерас.

— Разумем, господине!

— „Разумем!“ ха, ха! — мишљаше господин Стојан. — Баш као да зна! Пй, ала сам и ја дете!

Али је ипак тако слатко постати секретар. Он се чисто питаше: каке су то ноге под њим?

Уђе у кавану где је обично вечеравао; уђе као и обично. Али од куд то да сав свет, па чак и свирачи гледају г. секретара, и како да се све то сакрије? Како и сутра и прексутра да се човек покаже равнодушним, док то не постане целом свету „равнодушна ствар“ као и г. Стојану?

Али тек што уђе у кавану, а мали Стоја, гимназијални професор, са крајњег стола искочи, истрча на сред велике, сјајно осветљене, пуне светом каване и пружи му руку:

— Је ли истина, имењаче?

— Шта? — рече г. Стојан стежући своју унутрашњу радост што је више могао и чинећи се равнодушним. — Да није оно?

— Та да: оно! Живео секретар, а?

Г. Стојан осети силну потребу да све то не прими срцу. Заврати најпре главу, као и намргоди се, али у један пут искочише му пред очи писари, пандури, практиканти, плаћена кирија, пришивена дугмета, титула „секретар“, платни списак и све се то тако силно измеша, да му поред свег усиљавања ударише сузе и три гласна пољупца на сред каване праснуше, и за један секунд све је живо знало да је г. Стојан постао секретар.

Кавански момци и свирачи први јуришише на „повишење плате“, и после два сата г. Стојан је, плачући од узбуђења, тражио по ново вина, и „на страни“ говорио газди да ће то све „ти већ знаш, сад нисам при новцу“, на што је опет газда од своје стране горко и слатко плакао, љубио г. Стојана и викао момку коме се плаћа: „Бриши то! Још десет литара неготинског!“

Није се више могло назвати „рано“ оно доба, кад је г. Стојан дошао кући. Он је био без његове воље опијен, ношен и тако исто, без воље донесен кући, а од некаке луде фортуне. Све што је осећао... не! што је се усиљавао, то је: да плива по врх своје среће, која је претила да га угуши. Он је био бесвесна, срдачна, безазлена лађа ношена том фортуном,

и свестан, лукав, надувен човек, сам свој крманош, који је требао да сакрије своју радост и од себе и од света. Кад је се пружио полеђушке на кревет, викну још Јована.

Јован дотрча преплашен и поче му изувати чизме.

Али умор и вино беше у Стојану оставило само још човека. Он хтеде још да мисли на секретарство, да „импонује“, па ипак рече Јовану само:

— Ej; мој веселниче!

Мало после тога он се заврати у кревет. Покри се. Поче мислити на г. Косту, како му поносно пружа акт да тако и тако конципује, како му презриво говори о мотивима: „Јесте ли разумели?“ После му дође у памет уплата на „Грађанску Касину“, куповина једног фотеља и заклона од фуруне, оне слике „Фараонова ћерка“, самовара за чај итд. итд.

Већ се шарају слике и сан се слатко, силно и неодољиво належе на његове очи. Он се добро и слатко протегли и ă да заспи, а Илинка Игњатијевићева стаде као укопана пред њега.

Г. Стојан отури јорган, исправи се, дубоко уздахну, па онда се искрено и без кокетерије запита: „Вреди ли штогод што сам постао секретар?“

Хтеде још да мисли, да се отима, да огледа њену сјајну слику, али неко с поља као да затвори трепавице, и неко изнутра као да виче: „Будало, како да не вреди, та ти си сад секретар!“

II

Кад је се сутра дан пробудио било је 9 сати. Снег је падао тако густо и снажно, као кад би неко разастр̈о грдан, бео чаршав, па га само трескао. Све је било на дебело постављено њиме, и велико звоно с цркве тако је тамно и потмуло лупало, као на војничким пратњама добош покривен црном чохом. — У фуруни Стојановој весело је пуцкала ватра, те будила осећање безбедности, заклона и веселости.

Стојан диже главу, погледа на прозор с кога је момак давно скинуо завесу, на пламен кроз врата од пећи, на очишћене, правилно савијене и преко столице пребачене хаљине, и под столицом ципеле, које још мирисаху на вихс. Нарочито му поглед паде на умиваоник и прође га осећање освежења и чистоте. У грлу му је било сухо и опоро. У души пусто и празно.

Као и у век после банчења, и овом приликом овлада њиме неко растројство духа и, као и у век, неодољива жеља за уређеним и консолидованим животом.

Он се диже. Пође босоног по хладном патосу и нареди неколико књига које су испретуране лежале на писаћем столу, досу мастила у дивит и обилажаше око умиваоника, као остављајући то задовољство за доцније. Поглед му паде на новчаник, на сточићу крај постеље. Новчаник је био празан! Он седе крај пећи

и у пола буновном стању гледаше кроз мала вратанца у ватру.

„Не, не! Крајње је време! Томе треба већ једном учинити крај! — Како би било лепо, кад би у кеси било „колико је бог дао“, кад би књиге стајале лепо поређане, да је одмах можеш наћи кад затреба, кад је рубље у орману у свом реду, кад се кројачу не мора носити — ха, та то је већ срамота! — носити по два дуката месечно — пи! као слепац! Па, што је најглавније: кака је ово гуша! као да сам јео оскоруша! А за што? И то ми је уживање с балавим Мијаилом и промуклим Циганима седети сву ноћ...!

„Тако сам у век — мишљаше он — говорио сутра дан по банчењу. Опет нећу ништа урадити. Немам ја јаке воље!

„Е, немам! Нарочито сад! Сад су и моја „средства“ друкчија и положај друкчији“.

Он је у себи чисто плашљиво обилазио око извесног и поузданог пута и начина да се човек доведе у ред.

Отвори вратанца од фуруне и баци унутра комад дрвета. Ватра га пријатно загреја и црвена светлост као обесели. Он пође даље у мислима:

„А за што не бих могао, смео, за што баш не би било у реду оженити се!... Њоме!?“

Он се стресе као да се огрну нечим. Мисао је била слатка и привлачљива. По врх свега — на свом месту.

„Дакле њу! Па лепо. Једна мора бити... Кажу да је љубав навика. Да човек заволи

ствар, човека, предмет у опште, мислећи, навикавајући се на њега. — Па све једно!... Али ако је истина тако?! Није истина, никад! За мене није истина; за мене једног у свету. Ја сам на послетку фаталиста, ја верујем у звезду, верујем у своју звезду. На послетку мило ми је да верујем, чини ми добро да верујем, и ја верујем, ја сам убеђен.

„Није ово роман. Нисам ја њу видео на прозору пројахав коња крај ње. Ја сам *мислио* о њој. Ја њу знам, знам њену кућу, њену памет, њене навике, и на послетку и сам рачун, чист математички рачун каже ми: — Иди, ето куда те води твоја звезда!“

Топлота од пећи бацаше га у неки запомљиви сан. Он зажмури и виде њу у простој укусној кућној хаљини, која се прибија свуда уза њен гипки стас. Виде јој оне плаве безлобне очи, које гледају с толико преданости. Осети ону влажну животну топлоту која од ње долази кад јој се приближи.

„Слободно само, одважно само!“

И он се од један пут свом снагом предаде тој мисли, силно, напрасно и одважно, као човек који нагло отвори прозор на трећем кату и скаче на калдрму.

Он осети, као да је доиста већ нешто свршио, неку олакшицу, а главобоља, која се беше за тренут склонила из пред ових снажних рефлексија, поче по ново да га раздире.

Он дође умиваоницу и дуго, дуго се плускао, па онда се узе брисати ходајући по соби

погнут и испруживши врат, да му вода с браде не капље на босе ноге.

Рече момку да му донесе каву, и пијући је облачио је се. Било је прошло 10 сати кад он ухвати за кваку и пође, да „учини што је намислио". Срце му залупа, али он и не даде мислима да се врате на узрок овога немира, већ пође кроз дебео снег право кући своје тетке, баба-Вујке.

Погнувши се, патрча на свога пријатеља Прокића. Кад лупише један од другога — познаше се, и помешаше снег с брко̀ва̂.

— Да частиш! — рече Прокић.

— Да частим!

— Па шта ти је, што се не радујеш? Шта си се нешто натмурио?

— Ништа, боли ме глава, банчио сам, — рече Стојан. — Опрости, морам да хитам, — додаде, мислећи само на посао за којим је пошао.

— С богом, — рече Прокић као увређен. „Гле!" мишљаше идући својим путем. „Овај се већ понео".

„Гле, истина!" мишљаше Јанко, који као да је био и заборавио да је постао секретар и да је се томе толико синоћ радовао. . .

. . . . . .

III

. . . . . .

. . .[1] Сам Јова био је слаб педагог. Из целе те дисциплине није знао ништа више до „по-

[1] За почетак овога одељка намењивао је писац одломак који се почиње речима: «183. године о Ђурђеву

штуј свога старијега". Па ни то он не би умео својој ћерци улити у главу, да сама његова појава, као и прилике у којима је живела цела његова кућа, нису улевале поштовање. У кући је био само кад је требало ручати, вечерати или спавати. Ни с Илинком, ни с Аницом, и да је хтео, није могао говорити ни о пословима својим, ни о општим, о чему су се људи онда више и искреније бавили него данас, и ако су место политичких новина у шпагу, носили пусат за пасом. Аница је свако јутро излазила „на рапорт", с рукама на појасу, полажући рачун о јучерашњем и „предрачун" о данашњем дану. Газда-Јова је био кратак. Ако на пр. треба кречити, бојити цигле, дрндати вуну итд., он би само рекао: „То је твоја ствар". Ако би требало извадити мачку из бунара, газда-Јова би само наименовао шегрта који ће је извадити и још четрдесет кова воде после ње. Али ако би некад баба Аница дрзнула предложити да се на пр. вепар убије, онда би Јова одговорио да је то „његова ствар". Само у питањима кухине као да је ипак било неког споразумевања. На пр. Аница каже:

— Шта ћеш данас за ручак?
— Киселу чорбу и јагњеће печење.
— Већ удара на лој.
— Истина, јест.
— Како би било пиле на кајмаку?
— Јок, масно је здраво.

дану» на стр. 210 ове књиге а свршује на дну стр. 213. Све то треба прочитати па овде наставити.

— А тазе рибе?

— То може.

— Момцима бораније с јагњећином и сира да извадим?

— Можеш.

Кад би ме ко запитао колико је он волео своје дете, ја му не бих умео одговорити. Можда ће се то видети из даљег причања. Али само то стоји да је Јовина љубав према детету била подељена у неки чудноват, истина суверени па ипак одани, однос према Аници.

Илинка пак волела је Аницу и оном љубављу којом сва добра деца воле све добре укућане, па онда подчињеном па ипак старешинском љубављу. С годинама, поред све мекости и доброте срца њеног, она је морала увидети да је Аница „млађе“ у кући, и у њеној љубави према Аници почињаше да се на рачун респекта све више гнезди обзир и — сажаљење.

Кад јој је било деветнаест година, она је опет била сама самцита, и своју љубав према г. Стојану не каза оцу из страха и бојазни, а Аници из гордости. Том љубављу пак осећала се сама поласкана, и опет понижена. За што — питала се она посведневно, — за што је она морала свако јутро у осам сати стати на прозор и чекати да г. Стојан прође у канцеларију? Он је пролазио поред куће, бацивши наравно три четири погледа на бацу и чавке што лете по врх куће и пет шест правце Илинци, а она је одмах после тога сва црвена и застиђена бегала у сара-

чану, негда се смејала и трљала руке, негда поскакивала, а негда правце и плакала. — Ко је тај човек што је тако немилосрдно и тако власнички одваја не само од Анице, него и од оца, што од ње тражи да заборави и напусти све, да умре са својом извесном прошлошћу, па да оживи неизвесном будућношћу, да престане бити „татина“ и своја, па да постане ничија и нечија? Ах! то је требало тако да боли, да понижава, да убија, па ипак то је било тако пријатно, то ју је веселило, уздизало, оживљавало; јер тај човек био је — *он*!

Од како се предаде овоме снажноме осећању била је јако немирна. Непрестано је тражила кака така посла. Затракивала је Аницу сваки час, тако да се ова чисто чудила. Једном читаше у некој књизи како гуја може да упре поглед у каку животињу, па да јој она сама улети у уста. Ма да је Илинка била „учена“ а Аница „проста“, опет је она Аницу држала за последњу практичну инстанцију у свима питањима.

— Је ли, дадо, је ли то истина?

— Шта?

Она јој исприча шта је читала.

Аница остави запршку и прибра се, да, као и увек, савесно одговори на постављено питање.

— Не знам, — рече после кратког ћутања. — Не знам! Знам за лисицу, то је баш сушта истина за лисицу! Лисица само дође ноћу под легало, укѐкети очима, а кокошка сама са седала туп! па пред лисицу. То знам, за ли-

сицу. А за гују не знам. А може бити и за гују!

Она промешпа запршку, по ново се замисли:

— А што не? Кад може лисица, може и гуја. Гуја је још лукавија од лисице!

Тада се опет замисли:

— Овај сос не воли газда-Јова. Баш сам и ја као пијана.

Мало после она се, лукаво смешећи се, обрте Илинци:

— Може и човек!

— Шта? — упита Илинка.

— Може да укекеши очима, па да му женско само падне у . . . — она хтеде рећи „уста“, али се заустави: — У... у..., па тако да му се преда.

— Како да му се преда?

Аница се засмеја лукаво и некако раскалашно, тако, како је Илинка никад није видела.

— Тако — рече она смејући се, — лудо једна!

Илинка поцрвени до ушију и ућута.

Обе ћуташе. Аница изађе из кухине и одмах се врати, носећи ситних дрва, и баци их на ватру. Беше се узбиљила:

— А од куд ти то паде на памет?

— Шта?

— То за гују!

— Па читала сам у једној књизи.

— Е, па онда је истина. Све што је у књигама то је ваљда истина. На послетку ја не знам. Ја не умем да читам.

Илинка оде у своју собу, и, склона свему мистериозном, дуго је још мислила о тим чудним погледима.

— Да ли и он има тај поглед? — рече она и, сама од себе стидећи се, покри лице рукама.

*

Кад је Стојан ушао код баба-Вујке, застаде је како оставља парче нафоре под икону. Тек је се била вратила из цркве. Она се обрадова кад га угледа, скиде шкуртељку и посадивши најпре Стојана на миндерлук седе и сама поред њега.

Он седе, састави длановe па тури руке међ' колена, и, као деца кад дођу у походе старијима, ћутећи гледаше око себе

У соби је владао мир и тишина. Кандило је пуцкало, земљана фуруна је држала топлоту још од јутрос, кад је баба-Вујка наложила. Он хтеде отпочети какав разговор, али не знађаше шта и од куд. Он управо не знађаше ни за што је дошао.

— Ваљда си био у цркви? — рече баба-Вујка.

— Био, — одговори он, без икаке гриже савести што је слагао.

— У којој си цркви био?

— У саборној! — Он је знао да она иде у палилулску.

— Ко је служио?

— Поп Макса.

— Поп Макса лепо служи!... Седи ти мало, да ја испечем каву.

Она изађе у кухиницу.

Он оста седећи и узе се протезати, као ђак кад чека да га прозову, да говори лекцију. У соби је била непрестано она иста тишина. Снег је на пољу све јаче завејавао. Амина је крај фуруне спавала, патос је се жутео, шаркија на зиду сањала о старом херојском добу.

И он поче сањати, али не могаше никако закачити мисао за један предмет. У овој тишини у век су му лутале мисли некуда далеко. У век му је ту мирисало на Помпеје, и жудња за одмором се благодатно развијала у његовој души. Она сентиментална „филозофија“, која је до сад у век кулминисала у мисли на тишину у гробу, сад се заустави на другу једну галичљиву и пријатну тишину, на тишину брака и фамилије. С *њом*, руку под руку, у скровитом куту... ето, то је зар цељ живота! И још, и још!... Он као да се стидео, али се ипак пусти слаткој и снажној мисли, да види своју ћелију како и после њега остаје да живи, да види своје дете.

Стојан се трже кад баба-Вујка уђе и унесе каву.

— Баш ти хвала — рече баба-Вујка, — што си се уканио по овом кијамету. Још чак из саборне цркве. А ретко ми и дођеш. Жао ми је на те!

— Дошао сам — рече он, још не знајући како да скине терет са срца, — дошао

сам... да ти кажем да сам постао секретар! Похитао сам да ти сâм кажем, да не чујеш од другог, па да ти се не учини на жао.

Баба-Вујка брзо тури послужавник с кавом на једну столицу, пљесну се весело рукама и срдачно га загрли љубећи га:

— Па што не кажеш одмах, скоте један!?

Она се толико обрадова, да је Стојану чисто било жао. По ново га је љубила, по ново честитала и желела да буде и „председатељ и начелник и попечитељ“ па чак и „директор“, не знајући управо шта то значи.

— И да се ожениш, ако бог да! — заврши Вујка.

— За то сам и дошао, — рече Стојан куражно, али се одмах уплаши, скочи и стаде крај ормана окренувши леђа баба-Вујци.

— Ради женидбе? — упита зачуђено изненађена баба-Вујка.

Стојан узе једну шољу с ормана на којој је стајало написано „НА ЗДРАВЉЕ“, и, као да читаше са шоље а гласом који је дрктао, брзо говораше:

— Ти си ми и пре говорила за Илинку газда-Јовину, па ја мислим, ако ти мислиш, да бих сад и могао, по што мој положај а у неколико и материјална средства,... по што ти сама велиш да је она из добре куће и добра домаћица, а на послетку, ако ти велиш... — он ућута.

— Велим! — рече баба-Вујка озбиљно и свечано. — Велим, и треба, и време ти је! Ходи седи, да се разговарамо.

Она устаде, дохвати га за руку и пољуби га у чело, па га посади поред себе.

Стојану ударише сузе.

Преговори се почеше. Али се у брзо удари на једну тешкоћу. Стојан је свакојако хтео пре просидбе да говори на само с Илинком. Ма да је Илинка бивала с Аницом сто пута у Вујкиној кући[1], опет се сада Вујци учини незгодно дозивати девојку на такве састанке. Али Стојан не попушташе. На послетку баба-Вујка нађе за потребно и умесно да учини ову модерну уступку.

— Ја сам мога покојнога видела само кроз пукотину од врата; а на послетку сад му је тако време. Ја ћу то већ с Аницом удесити.

Само се сложише у томе: да баба-Вујка најпре говори с газда-Јовом, па ако он пристане да дâ ћер за Стојана, онда ће њих две, Вујка и Аница, друго што треба наредити.

Пошто попише већ хладну каву, расташе се обоје замишљени и озбиљни. Стојан ће доћи још вечерас, да види шта је.

Кад он изађе и баба-Вујка се врати с врáтâ, докле га је испратила, она седе и дуго је мислила. Мислила је како је и она све то већ проживела, и како све то лежи дубоко доле под земљом. Па ипак свет живи и оно

[1] Писац је мислио разрадити то одлажење Илинкино баба-Вујци и њено познанство са Стојаном, јер нам је остала о томе ова белешка:

Први њихов састанак случајно код Вујке.

Кад Аница и Илинка изађу, Вујка рекне њему:

— Ово би била прилика за тебе.

То исто Аница Илинци.

што је у њој било не гаси се, већ пламен све новим животом букће и све се здравије и веселије разиграва.

— Тако је и право! — рече она бришући сузе.

Онда узе сановник те виде да се данашњи дан броји у срећне, па да се не би дангубило, навуче шкуртељку, и упути се газда-Јовиној кући.

А Стојан, идући у кавану, осећаше се уздигнут овим „озбиљним кораком". Он је још само мислио како ће Илинци, кад буде с њом на само, развити своје принципе о браку и заједничком животу, како ће јој изјавити своју... како то да назове?... своје наклоности, и како ће тражити од ње да се изрично изјасни има ли и она за њега... љубави? Е, да богме! Берберски! Није него: „Ја те љубим! Љубиш ли ме?" Не то, него има ли... симпатија... ах, и то је смешно... има ли... Та већ речи, изрази итд. то ће већ само од себе доћи на језик, само кад он зна шта хоће и шта му треба.

Корак му беше лак, и ако је у ногама осећао неки сладак умор.

Одмах сутра дан било је све свршено. Газда-Јова је пристао. Илинка, замишљена, казала је и Вујци и Аници: „Па... како бабо каже!" То је јасно и разумљиво. Девојци се и не приличи да друкчије одговори. И састанак, кога су се не знајући за што стиделе и Вујка и Аница, а на који је, и не слутећи због чега, дошла Илинка, био је одређен за среду.

Тога дана седеле су њих три у баба-Вујкиној кући. Обе бабе су биле узнемирене, водиле су искидане и усиљене разговоре, и погледале плашљиво на врата.

И у четири сата по подне отворише се врата и Стојан уђе.

Узбуђење је било на све стране толико, да нико никога није могао посматрати. Разговор је био једно натезање. На послетку Вујка, која ја била најприсебнија, устаде и пође:

— Хајде да видиш моје ткиво!

Аница пође за њом.

Обадвоје осетише да се то њих двога ради. Сладак и страшљив стид обузе Илинку.

Стојан је седео на миндерлуку за један корак одмакнут од ње.

— Сад! — рече он у себи, али му срце залупа и у грлу га стеже, из главе побегоше сви планови и рачуни.

Он виде само њу. Својим великим плавим очима гледала је себи у крило. Он не виде у њој женско већ — нешто више! У његово осећање љубави и преданости уђе нешто свечано, узвишено, озбиљно, црквено. Она ће бити његова, само се још треба споразумети о нечему. Шта оно беше?

Он пружи руку према њој и положи је до саме њене хаљине на миндерлук. Од туда га је у прсте ударало нешто, као електричне варнице.

— Госпођице! — рече он гласом који се једва чуо.

Она ништа не одговори, и не диже очију с крила.

Стојан јој се примаче и узе њену руку. Није се бранила.

— Илинка — рече он, — ви знате да сам ја наумио... Ви... да ли ви?

Он метну њену руку у своје дланове, и опази да та ручица лако дркће:

— Да ли ви налазите да је мој поступак... да он и с ваше стране...

Нека лака несвестица га узе. Он се примаче и ухвати је руком око појаса.

Она се диже, али се не отимаше.

Тада га занос савлада. Он се као пијан поведе, и дочека се уснама на њено чело.

Она се опет не бранаше. Само што, поводећи се, корачи још један корак, и обоје дођоше у угао, под саму икону.

— Кажите ми! — рече он и притиште јој пољубац на уста.

Она клону и опусти се на његове руке. Глава јој клону њему на раме, и лако се заврати. Очи јој беху затворене. Груди су се бурно дизале и спуштале.

— Кажите, — рече он и опет је пољуби у уста.

— А? — и по ново је пољуби.

— Је ли?... Реци само једну реч! — он шапташе. Ово шаптање зави га у неко поверљиво, магловито, топло и влажно осећање. Он шапташе подневши своје усне њенима:

— Реци, овде под овом иконом, пред оним горе!

Она у пола отвори очи и виде светитељску слику по врх себе. Тада обрте поглед на њега, и њена усна лако дотаче његове.

Он је притиште уза се и стаде љубити по коси, по лицу, по врату, по рукама. Њени су образи горели под његовим уснама, њен дах га је сагоревао.

У некој бесној побожности и тихој бури, сам у свету, са целим светом у своме наручју, он осети потребу да речима веже своја осећања:

„Овде...“ мишљаше он, и хтеде говорити, али му језик беше тежак као олово, „овде“ мишљаше он и погледа побожно у икону, а душа му се благодарно понесе горе, „по врх свега овога што се зове свет, овде си ти моја, пред овим великим сведоком, који је мој корак упутио к теби и чију руку осећам на мојој глави!“

Он је, држећи је обема рукама, спусти себи на груди и одмакнувши своју главу узбуђено гледаше њено лице, превучено копреном слатке несвестице. Тада једна суза, као екстракт од хиљаде помешаних бурних осећања, паде на њене успламтеле образе.

Из друге собе чу се усиљено кашљање.

Они брзо седоше једно поред другога, као окупани и заогрнути ризом новога од бога благословенога живота.

IV

Већ цело то после подне Стојан је био немиран. У вече оде код баба-Вујке, да по обе-

ћању код ње вечера, и да заједно оду на прстен. За време вечере он беше озбиљан и замишљен.

— Бринеш се, а? — каже баба-Вујка. — И имаш за што, и имаш због чега! Није ни шала! Али ја ти кажем: „Све са светом и кад је чему време!“

Али се Стојан не разговори и не развесели. Једоше ћутећи. Баба-Вујка се куцну с њим, наздрави за „срећне наше намере и нашега посла вечерас“. Стојан се подиже са столице и побожно куцну, па опет заћута.

— Све са светом, дијете, и кад је чему време!

Стојан ћути.

Кад већ дођоше близу куће газда-Јовине, Вујка стаде, и узе Стојана за руку:

— Знам како ти је, дијете, али немој се бринути. Ти чиниш што треба: све са светом и кад је чему време! А све ће добро бити, ако бог да!

— Е, сад мало разабери се. Немој улазити вечерас људима у кућу тако мргодан и замишљен, као да гледаш мртваца пред собом! Мало се растреси!

Стојан као да се трже из неког сна. Развуче усиљено уста и ступи преко прага. . .

. . . . . .

. . . . . .

Чим се гости скупише, поп постави њих двоје на сред собе. Изговори неколико званичних речи о „тајни брака“, и онда се обрте њему:

— Јеси ли ти, јуноша, добро промислио о кораку који чиниш? Имаш ли ти благу вољу да ову дјевицу узмеш себи за супругу?

Стојан је налазио да се треба смешити, да не би изгледао да се збунио или застидео. Он дакле смешећи се и као лако слежући раменима рече:

— Имам!

Сад сви обратише поглед на Илинку.

— А ти, дјевице — рече поп, — имаш ли ти благу вољу поћи за овога јуношу овде?

Девојке турише нос у шаку и ишчекиваше како ће Илинка постиђено прошаптати „Имам". Али она подиже главу, погледа оштро попу у очи, и тихо али звонко и разумљиво одговори:

— Имам!

— Гле, гле! — мишљаше Стојан. — Та ово је нека јунак-девојка.

После тога они обоје пољубише у руку газда-Јову и баба-Вујку, кума и старог свата, а с другима се љубише и руковаше. Аница је стајала код врата. Тада Илинка пође њојзи, ухвати је за руку и силом је пољуби. Аница бризну у плач и загрли је. Сви бише дарнути. Стојан се по ново зачуди: „Чудна девојка!"

Друштво, које је било затегнуто, поче се, после свршеног службеног дела, полако кравити. Девојке почеше служити. Столе, који ће бити девер Стојану, намигну на Цигане. Младеж поче играти, с почетка плашљиво и затежући се, после све слободније и веселије. Људи запалише чибуке, и Маринко магазација, с ње-

говим у век ратоборним расположењем, рече да Енглез има највећи топ.

— Нека га, вала, нека има ако ће и стотину и хиљаду. Не да њему Рус ока отворити, — прихвати неко, да би само разговор једном отпочео.

И одмах све се зави у дим од дувана и оживе. Људи говорише живо и одсечно, жене још живље, али час по значајно шапућући. Младеж се ухватила у коло. Цигани нагли главе па везу, а поред њих у одмереном такту промичу девојачка лица, и повијају се час тамо, час амо као лаки цветови, које по далекој ливади њиха летњи поветарац.

Стојан је играо до ње, и покушавао да јој стегне руку, на што она није одговарала, али је опет његову руку чврсто држала, и њему је било врло топло и пријатно. Он је мислио, или управо хтео да мисли, о своме садашњем стању и положају, али све су се те мисли разбијале животом који се пред њим разигравао. Столе пао у севдах, води коло, грациозно корача, подиграва, па онда се извија, везе ногама, забаци главу и поскочи, а цело коло повија се за њим и, као весела леса, брекће животом и оживљава земљу под собом. Тада Столе да знак Циганима, они уситне, а он стоји у месту, у њему само срце игра и сваки се мускул тресе, а он зажмурио, затурио главу па гледа у таван. Опет Цигани развуку, он нагло истури ногу, али као да стаје на жишку а не на патос, подвија је опет и онда с ноге на ногу, све живље, све живље. Цигани при-

дају, сви су се зајаприли. Станко Циганин ушао у коло и кида прстом жице, али његов прст као да се заглабао играчима у кичму, у потиљак, као да им трза нерве, а гудалом као да их шиба по ногама. Момци се помамили, девојке се зајаприле.

— Нема весеља без Стола, — рече неко од момака. — Где он дође, он као да све помами. Још кад би хтео да запева!

— Не дирај га! — рече поручик Васа, који је „познавао нарав“ Столу. — После!

Та то је тек била интродукција! После, док се вечера, онда ћеш видети посла. Само ако Столе буде расположен.

Вечера је текла као обично. Почеше придавати вина. Почеше падати здравице, једна, друга, трећа. Отпева се „многаја љета“ на све могуће гласове. Цигани, који су за време вечере свирали, добише кратак отпуст, да и сами вечерају. Тада се друштво измеша. Старији поседаше на миндерлуке, подавише ноге, придадоше још вина, и све весело и као у један мах говораше. Тада поручик Васа диже чашу, попе се на једну столицу, и гласно као да командује пуку наздрави просто и срдачно „звезди овога вечера“ и „доброј звезди“ Стојановој. На искаш! Де сад, Столе! Али Столе неће. Васа тада рече газда-Јови да овај рекне Столу да запева. Газда-Јова га моли: „Дела, господин-Столе! Запевај љубави ти штогод, ама штогод старински“. Али Столе се врпољи, изговара се: „Не знам шта ћу“, па „*После* ћу“.

— Чујеш — каже газда-Јова, — немој да те ми старци осрамотимо.

Тада се он на изненађење свију загрли с Маринком магазацијом и запева тихим, избледелим и невеселим тенором:

«А што си се, Јањо,
Росом оросила?
И до сад су, Јањо,
Те росе падале».

Њихови гласови, који су се упињали да остану unisono, па ипак су се тако често дисхармонично разилазили; гласови слаби, у старинској монотоној арији; њихове главе, које се понајлак навијаше као хтевши дати песми духа, — све то посу друштво неким плеснивим расположењем. Сви су се ућутали и с потребним »респектом« слушали ову невеселу продукцију, једва јој чекајући крај, да завичу »браво«. Илинка се осети застиђена и, не знајући за што, и посрамљена, слушајући свога оца да пева, њега, кога она никад није видела ни да је се насмејао. Газда-Јову издаде глас одмах код треће строфе:

«И до сад су, Јањо,
Те росе падале!»

Он лупи Маринка шаком по плећима:

— Хеј, болан, сећаш ли се како си певао онда, кад оно паде с коња? Кад си хтео да се покажеш...

Али га Маринко дрпну за пеш од ћурчета:

— Ћути, очију ти. Зар пред децом?

Јова се трже из расположења куда га успомене беху понеле. Мало се и постиди па онда докопа једну чашу:

— Шта? Зар ви мислите да ми старци ништа не умемо? Здрав си, господин-Столе!

Столе скочи као опарен и прихвати здравицу, попи чашу, лупи шаком о сто, па се заврати на столици и крепким јасним гласом отпоче:

«Славуј-пиле море, не пој рано».

Тада зажмури још јаче, затури главу, подуши глас и испружи руку као да каже свима: „Ћутите!“ и настави:

«Не буди ми, море, господара».

Он се, као што раде добри наши народни певачи, некако стресе на столици, као прикупљајући снагу, истури лако груди напред и настави све више подушујући глас, који као добар коњиц прећаше да га понесе под облак:

«Сама сам га, море, успавала,
«Сама ћу га, море, пробудити».

Али га осећање понесе, и глас подиже. Он се осети као у ваздуху, и не могући колико би хтео душити гласа, он убрза две строфе:

«Отићи ћу, море, у ђул-башту,
«Узабраћу, море, струк босиљка“.

Тада глас оте мах и поче се чудно и заношљиво гибати и носити у последњим строфама:

«Шинућу га, море, по образу:
«— Устај, устај, море, господару».

Сви као да бише омађијани овом чудном игром гласа. У народним аријама, не нашим, свима на свету, има оне заношљиве есенције, која је тако исто мила и специфична, као и сам језик. Али језик се само онда говори, кад га од мајке научиш и само је из таких уста ненадмашан. Ко уме да говори енглески као Бајрон, ко да свира чардаш као Мађар, ко да пева монотону аријy „Гусле моје, овамо-те мало“ као Србин?! Све три ове ствари у туђим устима, у туђим рукама су наказне или бар спадају само на степен оруђа.

А Столе је умео, кад пева, да постане сам песма. Тада он, као добар певач, ствара а не слуша. Он нађа у онај потребни занос, из кога се свршетком песме буди и стидљиво се обзире и пита: „Где сам ја то био, шта сам ја то радио?“

„Живео, Столе! Браво, Столе!“

Опет чаше и вино. Дођоше и Цигани. Опет отпоче игра. Свако као да је хитало да што више угради. Свако као да је хтело да предњачи другоме.

Старији седеше и даље на миндерлуцима, нудише се вином и подмлађиваше успоменама. А од млађих као да нико никога па ни себе није видео, него је хитао да се купа у општем задовољству и расположењу, да се загњури унутра дотле, да већ почиње грцати, те да се после каким ускликом или бујним скоком разабере и дахне.

Само Илинка беше сама. Она све посматраше и као да се чудила свему томе. Њен

отац — пева! Стојан игра у крај ње, и он ће јој бити — муж! И она чудна песма Столова:

«Шинућу га, море, по образу:
«— Устај, устај, море, господару».

Како је то невероватно и чудно, а ипак ће то бити. И ово је почетак пута којим се дотле долази. Доиста! Како је то могућно да ће га она моћи ударити цветом по образу, како да се она у опште нађе крај њега спаваћива? И на ту чудну загонетку не би ни Аница умела одговорити, и све, кад и не би било срамота, не би је ни вредило питати.

У газда-Јовиној кући по ноћи је било доба у које се могло устати, али никад лећи у кревет, осим кад би ко био, не дај боже, болестан. А ево по ноћи већ превалило. Већ почеше старији да дремају, а младеж, наваливши грамжљиво на весеље, као да га се пресити, и поче се разлабављавати. Кад старојко викну да се иде кући, нико се много не одупираше, осим Васе поручика који мољаше само још да Столе једну отпева. Али у оном устајању и спремању за полазак нико се на то не осврташе.

Кад сви гости одоше, газда-Јова намаче опет своје озбиљно лице. Рече: Лаку ноћ. Даде Илинци руку, да га пољуби, па оде у своју собу. Илинка оста с Аницом и с двоје млађих, да успреми софру и да проветри собе. Ах, како је сад било невесело. Живот, који је мало пре тако бујно брецао, да си мислио никад се угасити не може, он беше излетео и за собом *оставио једну* мртву собу, и опет ону исту ти-

шину која у овој кући већ толике године није била ремећена. Тужно је било Илинци, тужно и Аници, тужно и млађима. Кад се успремило све што се успремити морало, мрве зачистиле, собе изветриле, тада Аница и Илинка закључаше све што је за закључавање, па одоше у спаваћу собу и почеше се скидати.

Било је нешто хладно и тешко у ваздуху и у души. Аница би да почне разговор:

— Красан момак, бог и душа!

Илинка ћути. После мало опет ће Аница:

— Хи, хи! — хтела би да се смеје, али јој не иде од руке. — Хи, хи! Хвала богу те се и газда-Јова мало развесели.

Али Илинка ништа не одговори, само се на сву меру брзо скидаше.

Легоше и угасише свећу. Кад Илинка чу дубок дах Аничин, и мишљаше да је заспала, предаде се цела данашњим утисцима, и покушаваше да се навикне на оно што је чека. Овај данашњи тутањ тек је безначајан почетак онога што иде, онога нечега, непознатога, великога, преко сваке мере важнога. А како је она, тако рећи до јуче, била срећна, мирна и безбрижна! Како је са свим друкчије улазила у ноћ и легала у кревет, и спокојно ишчекивала сутрашњи дан! И бáбу да остави, њега који је тако стар, да је већ почео да се детињи, „почео да пева“! Да, он пева, Столе пева, лупају чаше, бубњају Цигани, подиграва Стојан и држи је за руку, сви говоре, вичу у један глас, смеју се, пуше, љубе се, па онда устају и иду, сви иду, и остаје празна соба

која мирише на просуто вино и зејфт, и бáбо по ново озбиљно иде у своју собу, и она сама самцита лежи ту у кревету на коме се родила, и гледа некуда далеко, али не види ништа, само је све тако тужно, тако невесело.

Тада поче да плаче, најпре тихо и без суза, па онда тури главу под јорган и све силније поче јецати.

Али тада једна рука диже јој јорган с главе, помилова је по лицу, и она чу глас Аничин:

— Не бој се, душо, тако то мора бити! А све ће добро бити, ако бог да!

После, може бити, једног сата Илинки се само још нејасно вртело по глави: „Тако то мора бити! А све ће добро бити, ако бог да!“

Она срдачно призва име божје и заспа.

*

[*Како је писац мислио наставити ову приповетку, види се по неким његовим белешкама:*]

Кад испроси, улазак у кафану. Касирка. Заношљива песма Стоје предавача.

[*После буде свадба Стојанова и Илинкина, па ће они дочекати и прву родитељску радост — дете.*

Али Стојан се неверством огреши о Илинку, па то и она дозна...]

Аница објашњава Илинци неверство мужа и жене.

— Што ми то ниси раније казала?

— Ти не би разумела! Много што шта човек разуме, тек кад остари!

[*То донесе Стојану горке прекоре Илинкине. Том аргиком:*]

Он је «stupefait[1]» простотом њених пребацивања: „Пред олтаром!“

[*Нова несрећа задеси њихову кућу: умре им дете. У тој несрећи он боље позна своју жену.*]

Она га изненађује суптилношћу осећања.

Одсеца парче косе мртвом детету.

Тада осећа сву силу љубави.

Стојан, узбуђен, тумара ноћу и улази у — џамију, да се моли богу.

Одмах излази «désespéré[2]», и тражи места својој тузи. — Угледа пространи свод неба. — Ту!

[*Стојан се враћа Илинци. Помире се.*]

Она му при помирењу, стидећи се [*вели*]:

— Јеси ли сачувао?

Он ништа не одговара, само јој предаде парче косе.

---

[1] Задивљен, веома зачуђен.

[2] Очајан, као очајник.

ПОБРАТИМИ

Једнога летњега јутра одаџије у министарству Н. као и обично око седам сати попрскаше све канцеларије водом, почистише их, оставише широм отворене прозоре и врата, и знајући да господа још за дуго неће доћи, седоше крај зида у хладовину и почеше се отимати око једног великог парчета ђулбастије, које један њихов друг метну међ њих на већ за раније прострсто лишће од купуса.

Ђулбастија је императивно мирисала, јутро, са лаког ветрића, беше још свеже, њихов апетит беше беспрекоран а њихово срце весело. Они једоше и смејаше се. Пандурске шале никад не промашују!

Тада се чуше од стране уласка лаки кораци. Један од њих извири, па скочи као опарен. Сви скочише, поскидаше капе, стадоше у ред давши своме лицу онај чудни израз понизности, благости, преданости, што се само виђа на добрим пандурима и калуђерицама.

Господин Јанко, секретар министарства, уђе у кућу и пође у своју собу. Готово између самих његових ногу провуче се један пандур, улети напред у собу, обриса својом марамом још једном прашину са стола, и хтеде затворити прозоре, али му г. Јанко рече да их не притвора. Он на прстима изађе на поље и нечујно притвори врата.

— Поранио као вештац! — рече он својим друговима, па заклопи руком уста. — Још четврт до осам, а он већ дошао!

Г. Јанко је из два разлога дошао тако рано у канцеларију. Прво: беше сувише рано устао, а друго: ваљало је до подне и написати и дати на препис и потпис итд. један велики распис за цео двадесет и један округ.

Пошто још ни практиканти не беху дошли, то г. Јанко скиде капут, докопа перо и даде се у писање расписа.

Писари и практиканти, који мало после почеше долазити, и који су морали проћи кроз његову собу да би дошли у своју, промицаше наокришке поред њега. Али он није никога ни видео, већ јурио да сврши распис, и већ у 9 сати он зовну једног практиканта, и даде му га, да га са својим друговима препише.

Тада г. Јанко потражи од пандура каву. Заврати се у столици, истеже се и као мало придрема.

Пандур му с кавом унесе и једно писмо.

— Та је ли могућно? Јоцина рука!

Он прислони писмо уз дивит окренувши адресу себи. Из оближње собе чуло је се како

шкрипе пера у рукама практиканата, и монотони глас онога практиканта који је диктовао распис. С отвореног прозора је пиркао лак ветрић, те хладио Јанка с леђа. С улице је допирао нејасан жагор, далеко негде чуло се како шкрипе рабациска кола.

Јанко беше ту ноћ рђаво спавао, тога јутра рано устао; свршивши велики и незгодни распис, беше скинуо са себе неки терет. Пред њим стајаше толико мило писмо, и он га не отвораше него чуваше као неку посластицу, да заслади све оно што у њему пробуди Јоцино писмо.

Он се заврати на столици и оде нешто далеко сањати...

Пре двадесет — да, боже мој, како то пролази! — двадесет и више година свршио је он у своме месту рођења четири разреда гимназије. Тада мати, која је само њега имала, продаде чак кућицу коју су имали, и дође с њим у Београд, да буде уз њега у његовом даљем школовању. Научена да седи у својој кући, она је формално боловала за кућом, и на месец дана по доласку у Београд намери се она на једну кућицу и купи је. Кућа ова била је у улици „Два бела голуба". Таких кућа још ће се и данас наћи на периферији наше престонице. При земљи, ниска, с три собе и једним предсобљем, с кујном у авлији и шупом за дрва. А остраг се пустила дуга запарложена башта, пуна метловине, кукуте, лоза које су полегале по земљи, отрцаних бресака и веселих, живота пуних ораха. Ту је било све

тихо, као и у њиховој паланци. По која рабаџиска кола што прошкрипе, по која комшиница што звонким гласом и крепким изразима изгрди своју комшиницу — све као у њиховој паланци, и да се деца у подне, кад се пусте из школе, не бију каменицама, не би човек ни по чему знао да је у престоници.

С почетка им се било тешко навићи, сами самцити у великој вароши, новоме животу. Јанко је још нашао растројства: у оном специфичном мирису који се осећа у школи после два месеца распуста; у непознатом друштву, које му је страшно импоновало, јер београдски ђаци за чудо умеју да се хвале и размећу пред паланчанима; у новим школским књигама, које такође специфично миришу и враћају фантазију младога човека чак у први разред основне школе где је све: и књига и штица и табла и лењир и прут учитељев и све чудесно и са свим неразумљиво притискивало први пут али на свагда ухапшену душу младога створа. Да, и нова па велика варош и нове игре с друговима и нарочито школски задаци нису дали Јанку враћати се мислима у своју паланку и туговати за њом. Најзад и поглавито: мајка беше ту, с њиме! Шта ће дакле више?

Али она! Она беше сама самцита. Никога није познавала осим ћир-Стеве, који је радио с њеним покојним мужем и који јој се и сад по где што нађе и буде јој на руци за ово оно. Овако сама, она се још више прилуби своме сину, поче управо друговати с њиме,

и кад он једно после подне доведе свога друга Јоцу кући, Јоца одмах поста друг и мајци Јанковој.

И више се Јанко и Јоца не растављаше. Њиховом друговању с ђачким појмовима давала је Јанкова мајка и некакав породичан карактер. И они идоше руку под руку из године у годину рачунајући се у век као најбољи ђаци, а већ познати целом свету као нераздвојни. Судбина им беше тако наклона, да их, по свршеној великој школи, обојицу посла држава на страну. Јоца поста медицинар, а Јанко оста и даље правник. Пролетеше године, те се они чисто зачудише кад се опет, по „свршеним наукама“, обретоше у Београду. Неко време обојица се настанише у Београду, и наставише свој пређашњи живот. Тада и Јанкова мати, спокојна и мирна што га је видела „изведена на пут“, затвори очи и оде и сама на пут. Јоца у брзо за тим доби место физикуса а Јанко судског секретара, обојица у две разне вароши у унутрашњости. То је био први растанак у њихову животу, и то растанак на неизвесно време.

С почетка су се дописивали сваке недеље и са свим уредно, после, наравно, све ређе и ређе, док пет шест година по растанку, цела кореспонденција не спаде на телеграфске честитке о слави. Нису се они заборавили, него — такав је живот. „Их! Ја још не писах Јоци!“ говорио би Јанко. „Баш брука. Али, ето, како ћу? Хтео бих, а и имао бих много које шта да му пишем, а, ето, кад ћу? А онако у две

три речи — на што му то? Али сутра ћу баш за цело! Ето сутра је недеља, па ћу још отићи у канцеларију и затворити се сам. А, за цело!"

И Јоца је исто тако, ама у длаку, мислио; те тако су обојица чекали на сутра, које је од данашњег дана растављено читавим годинама.

Друге године службовања у унутрашњости Јанко се и ожени. Просто и обично, као што се сав свет жени. Једнога дана, кад се с пива у вече враћао кући, узе га под руку Драгомир казначеј. Начини најпре увод, теориски осветли значај кућевног живота, recte женидбе, и одмах му предложи Цану, ћерку окружног начелника. Њему, Јанку, „као интелигентном човеку" казначеј одмах саопшти и питање о миразу, и најзад позва га да сутра дође код њега на чашу вина, а „тамо ће бити и она". Јанко још ту ноћ промисли зрело о овим „братским и пријатељским" речима, оде сутра „на чашу вина", и, да му се не би пребацила спекулација, брзо се заљуби и — још брже се ожени!

Ни на свадбу му Јоца није могао доћи, јер је у то доба имао у округу неку заразу на стоци, па га никуд не пушташе.

После женидбе све је текло лепо и мирно, као што то обично бива. Јанку се за четири године родише три детета. Једно умре, а два су хвала богу и сад жива. Тада, на четири године после женидбе, паде она „тиранска, пустахиска, издајничка" влада, дођоше „наши, народни људи", и Јанков таст оде једногад ана

у Београд носећи у џепу честитку влади, потписану од многобројног народа. Кад је свршио овај патриотски посао, он показа министру празно место у џепу где је била честитка, и министар ћушну тамо указ за Јанка.

Јанко дође у Београд за секретара у министарство.

Сад је управо месец дана како је се преселио и наместио, и сад добија Јоцино писмо.

Пропутовавши у мислима свој, у неколико, горе испричани живот с Јоцом, он сад, подмлађен успоменама, узе Јоцино писмо и нестрпљиво га отвори.

Јоца му је по ново честитао премештај и унапређење (први пут је то чинио телеграфом), и јавио само да долази у Београд на неколико дана, и да ће се тада обојица сити напричати и наразговарати. . . . . .

. . . . . .

II

[*Глас о доласку Јоцину изазва у Јанка, и даље, силне успомене из њихове заједничке прошлости.*

Тако се сети како се, док му је мајка била жива а они великошколци, посвађао с Јоцом играјући шаха; после, како су се измирили. Ово му се до ситница дубоко урезало у памети:]

Кад дође у вече кући, зловољан и уморан, мајка одмах виде да му нису све козе код куће. Али познавајући му добро нарав не хтеде га за сад ништа питати.

Њих двоје вечераше. Он је покушавао по *где што* да поведе какав разговор, али мајка

видећи да му не иде од срца, није сама ни мало наваљивала на њега.

И после вечере она одмах узе плетиво, а он књигу, и седоше ћутећи око лампе.

Плетући а чинећи се да га не посматра, она виде да он само гледа у књигу али не преврће листове, да се по где што загледа у чашу или у лампу, да се почешће тргне, и да већ запаљену цигару по ново пали.

„Знам“ мишљаше се она „како је најзгодније!“

И већ око десет сати она скиде наочари, отури плетиво и рече да је уморна и сањива:

— Како би било да легнемо?

Јанко одмах пристаде.

Легоше. Мајка угаси свећу.

Мајка мирно лешкаше. Јанко се у својој постељи преврташе.

Изби једанаест сати.

Њој се учини да је сад време. Накашља се најпре мало, па онда се окрете њему:

— Ти или си нешто љут, или ти се десила нека штета, или онако нешто?... А?...

Јесте, она је погодила време! Он одмах одговори:

— Јесте, љут сам! Бесан сам! Заклао бих га!

— Кога?

— Онога пса!

И она је већ знала да је то Јоца. Она је познала то на срџби Јанковој, јер он је само навијао свој језик на срџбу и љутњу, али из грла је излазило признање кривице, грижа савести...

— Па шта? Шта је он то учинио? Шта сте то урадили? Ви! Два најбоља пријатеља!...

Јанко седе у кревету и поче да прича. С почетка с одсудношћу и са срцбом, после некако хладније и збуњеније. Крај је требао да буде силан и убедљив, да говори за њега, само за њега, али се он сам чудио како он нешто *благо* говори о оној *ужасној* сцени, учини му се да је заборавио како је све то текло, па се упињаше да декламацијом допуни оскудицу факата. Али глас му је некако шоботао. Он већ дође крају, понови страшне Јоцине речи, али виде да га код мајке није довољно оптужио. Он заврши:

— А ја! Ја онда гурнем шах, кажем му бêê...

Он се загуши. Мати ћути. Прође један минут.

— И каву сам му, чини ми се, просуо у крило!

Он нагло леже по ново. Намакну јорган на главу и поче јецати.

Сад настаде ћутање. На маму је био ред. Она је чекала време.

После једно десет минута Јанко се искашља, уста, и спрам месечине која продираше у собу прође босоног до стола, наточи и попи чашу воде и опет леже.

— Да, да! — поче мајка, — други свет! За моје младости друкчије су се људи пазили — кад су се већ пазили. Вас два, што 'но реч, јели хлеб и со, ту неки дан и побратимили се — као бајаги! знате ви шта је по-

братимство! — и сад, ето ти и сам не знаш око шта сте се завадили... Тек да се душмани радују!.. Мој синко! Не чувају се тако пријатељи!... Ти си свему крив! Ти, јест!... Ти, ако си га баш и волео, ниси га поштовао како треба, јер да јеси: не би до тога ни могло доћи. Ти си млађи: млађи, јест! Он је рођен у јануару а ти у новембру, и после: он сваког месеца ма из једног предмета има бољу белешку од тебе. Ти си млађи, ти си требао ћутати, баш да ти је и што погрдно казао. Али ти као зоља! Ја знам ни иначе ти ни на што не пазиш. Ето јуче, кад сте пошли на купање, а ти се гураш с њим на вратима, и из своје рођене куће први излазиш! И пре један пут, кад сте се оно возали на каруцама, а ти јуриш први у кола, па још сео с десне стране. А Јоца је човек који на све то пази... Он је старији и бољи од тебе... Он ће себи већ наћи друга; а ти? Теби и не треба, ти и не заслу... ти као да и не мариш за то!

Охо! Крупне речи! Ретко је она кад тако крупно говорила, али то је у једно био и поуздан знак да је крај разговору.

„И све је тако!“ мишљаше Јанко, а само га срце заболе. Ту, ту, као да је нешто одваљено, нешто раздрто. И на то лопи и куља сласт живота!

Он обема рукама притиште то место. А кад се горе поче одливати, кад му сузе по ново ударише, доле на срцу доиста као да попусти.

Он сад само мишљаше како и на који начин да се то све поправи. И то што пре, што пре!

Кад би могао сад одмах да се дигне, сад одмах да иде да га тражи. О! не би се ничега устручавао, не би сматрао за понижење извињавати се, молити га за опроштење. И, ако Јоца спава, он би тако радо легао доле на патос, крај њега, па кад се пробуди, нека га види — покајника — нека му опрости!

Једном предавши се овоме осећању, а већ од природе нервозан и склон екстазама, он је се све више управо заглибљивао у сентиментално тесто, умешено од љубави, преданости, дужности, благодарности, пријатељства и ко ће све набројати чиме обилује младићска чиста душа којој искуство није још ни ровашило, а камо ли у мливо сатрло, ни једно од оних заносних слаткиша живота.

Он је тихо плакао и то му је јако пријало.

Већ ће бити по ноћи кад мајка искашљав. ши се устаде, дође до прозора, свуче на страну завесу и погледа у небо.

Гласом, који је показивао да она заборавља цео пређашњи разговор, рече:

— Ала је то дивно вече! Не види се небо од звезда!

Он се исправи у кревету и погледа на прозор, али беше далеко од њега и не могадијаше неба видети.

— Да отворим један прозор? — речи она. — Је ли теби врућина?

Јанко скочи:

— Ужасно! Ја бих изашао мало да се прошетам!

— Изађи бога ми. Ја ћу да отворим прозор па да скувам себи кафу. Ни мени се не спава од ове врућине.

Јанко скочи. Дркћући и хитајући као да кућа гори, навуче се и — изађе на улицу.

Мајка се лако навуче, отвори оба прозора, спусти само завесе, и отворивши врата од собе уђе у предсобље, те ту на столу поче кувати каву, коју је она у век у приправности држала, да њоме разбија досаду, кад је сан изда.

Али сада она насу у већу „машину“ воде, као да има кака друштва.

Кад Јанко изађе из куће, погледа у небо, које се блистало целом својом бесконачношћу. Блистало се блеском који не заноси као људски сјај око, већ као миришљава, животворна водица натапа душу самртникову. Јанку као да се душа окупа чак горе под кумовом сламом, он као да се нађе међ' добрим пријатељима: Здраво, небо! здраво, васељено, здраво и ти тамо, ти билијунитна у бесконачности звездо, коју и не видим, здраво ти велика, ти љубичаста, ти сјајна, ти Јоцина звездо!

Кад спусти главу, он угледа Јоцу пред собом на неколико корака.

Шта сад?! Место свега досадашњег Јанко сад као да осети неки чудан неразумљив страх.

Он ипак куражећи се приђе Јоци и као *обично* пружи му руку:

— Сервус!

И Јоца као *обично* прими руку и као обично одговори:

— Добро вече!

И онај грдан камен паде са срца и откотрља се у мрак. Откотрља се „на свагда", како се обојици учини. Јер оба видеше и сазнадоше куда су ноћас пошли, и увидеше да су тамо стигли и стали на тврду земљу.

Тако им је било као да су дошли у неки давно жељени крај, и они га задовољно почеше разматрати.

Ћуташе један тренутак. Ћуташе за толико, колико је требало да један другом падну у наручја, да се ижљубе и исплачу.

Али они то не учинише по својој дрвендекастој природи.

После подужег ћутања рећи ће Јанко грцајући:

— Да дивнога вечера, по богу брате!

Јоца оде погледом по небу, и дуго не спусти главе:

— Хајдемо гдегод на пијацу, на отворено место; од туда се боље, даље види.

И, што давно нису, они се узеше под руку, и пођоше у такту к Великој Пијаци.

Дуго су лутали које куда — ваљда цео сат. Говорили су о свему, и у свему се слагали. Беше говора о Ромеу, о екватору, о артеским бунарима и Марку кројачу. Нису се где што ни разумели, јер је сваки друго мислио, а дуго слушао или говорио, али они поклањаше један другом необичну пажњу. На

послетку, ни сами не знајући како, нађоше се пред Јанковом кућом.

Јанко дође до отворених прозора. Задиже мало завесу и виде у предсобљу матер где седи крај машине за каву.

— Мама седи у предсобљу, пије каву, — рече Јанко; — хајдемо унутра.

И, не чекајући одговора, извади кључ од капије, отвори је и пусти напред Јоцу.

Некако постиђено уђоше обојица и поздравише се са Јанковом мајком. Она се чињаше љута, али и Јоца а камо ли Јанко виђеше у њеним очима скривено задовољство. Она поче грдити:

— То ваше лумповање!... Та то је да бог сачува!... Да ми је знати само шта има у тим кафанчинама, кад по сву ноћ у њима проведете. Ето, већ по ноћи прошло.

Из велике машине за кафу, која је очигледно пристављена за њих двојицу, она насу две кафе и као љутито тури пред њих:

— Хајде, пијте то, па да спавате! И ти ћеш ту, Јоцо, спавати. Не дам ја да ноћас још тумараш.

Она оде у велику собу, да спреми постељу њима двојици, а они осташе да пију кафу.

Како ли је чудно пријала та кафа. Још да зна Јоца да је Јанковој мајци познато све што је између њих данас било, да зна да је њој, као некој пророчици, познато било и куд ће Јанко ноћас из куће, и да ће тражити Јоцу, и да ће га наћи, и да ће обојица доћи на кафу, коју им је она спремила управо кад

треба — тада, тада би Јоци још чудније, још мирисније пристајала та кафа. Али то Јанко не могадијаше казати, то је већ мама решила, чинећи се свему невешта, и то је Јанко разумео.

На послетку их уведе у велику собу, у којој је на, дуж целог зида дугачком, миндерлуку прострла за обојицу.

— Хајде, па одмах да сте спавали! Јер ако чујем само реч!...

Она се слатко и добродушно насмеја.

Оба рекоше: „Лаку ноћ!“ и пођоше јој руци.

Обојицу пољуби она у чело, и размекшаним, готово плачним гласом рече:

— Лаку ноћ, децо! Бог вас чувао!

Кад њих двојица сами осташе, почеше се ћутећи скидати. Обојици беше јасно да пре спавања има још нешто да се сврши, али не знађаху како. Најзгодније би било кад би се то могло оставити „за сутра“, „за други пут“, и ваљда се с тога обојица и скидоше и легоше и спремише за спавање.

Разговараше истина још по штогод, али тек да се што рекне.

На послетку Јанко пирну у свећу.

После добро по сата Јанко осети да се Јоца још преврће у кревету.

— Јоцо!

— Чујем?

— Не спаваш?

— Не!

Дакле што мора бити мора! Што пре тим боље!

Јанко мало поћута па онда настави:

— Ја не знам шта ми је било! Као да сам био пијан!

Јоца се згури у кревету, као да се клони кише. Он знаде шта Јанко хоће да каже, али не знаде шта да одговори. На послетку рече:

— Да се спава!

— Само то знам — настави Јанко не давши се смести — да нисам хтео вређати те.

Јоца се још јаче згури и умота у покривач:

— Ћути молим те!

— Нисам те хтео вређати ни дао бог!

— Немој молим те!

— Али сам те увредио, то видим, и молим те: опрости ми!

Јоца поскочи у кревету и очајним гласом рече:

— Ћути, кумим те живим богом.

Јанко ућута на часак. Мало после он тишим, једва чујним гласом рече:

— И све да је заборављено!

— И бог га убио ко се тога опомене а камо ли ко га помене.

И оба набише покриваче на главу.

Прође опет по·сата.

Онда Јанко скочи и смаче покривач па седе у кревету.

— Јоцо!

— Чујем!

Јанко поче чисто да грца, као деца кад се чему радују или чиме хвале:

— Сутра, тј. данас, кад сване, кад већ, ти знаш већ, а ја ћу да узмем од маме два

динара, нећу два — три, четири. Казаћу: „Молим те дај ми данас, треба ми, па квит! После ти не тражим ако ћеш за месец дана. Дај ми три, дај четири“. Па знаш онда шта?

— А?

— Па да идемо у „Старо Здање“.

— Још како!

— Па ја само викнем: „Антоније! Дај шах и два шартреза. Чујеш, клипане: зелене шартрезе донеси, немој онај жути бућкуриш! Живо!“ А?

— А ја ћу, кад ме Боја Кочић упита: „Кад се ви пре посвађасте, кад пре помиристе?“, а ја ћу му песницу под нос: „Макни, бре! док те нисам овим шахом по ћеманету“.

Обојица беху збацили покриваче и као навијени седели на креветима.

— А ја ћу онда да идем парадно, овако!

Јанко скочи из кревета и босоног у кошуљи и гаћама поче парадним кораком корачати по соби, и грцајући од веселости поче устима свирати: тру, тру, ру, тру, тру, ру, тру!

И Јоца скочи и поче с њим у корак маршрати и свирати.

Оба се завраћаше од смеха, вукоше се по земљи, па опет устајаше и укочено парадно корачаше.

Оба беше у екстази. Јанко као да помахнита. Он се дераше све јаче; на послетку отвори врата и оба, као два срећна лудака, свирајући домаршираше до маминих врата.

— Мамо! ми се играмо војника!

— Хајде, хајде, док вам само ја изађем.

О, срећна ноћи! О слатка мајко! О неисцрпна младости.

III

[*Јанко је дочекао свога госта, Јоцу, у Београду. Јанкова жена утркује се с мужем како ће што лепше бити његову побратиму: просто га носе на рукама. Он је сав срећан таким дочеком. Зове Јанка себи у госте, и ако зебе хоће ли и он моћи тако дочекати побратима.*

Јоца беше ожењен једном богаташком кћерком, и кад њима дође после Јанко у госте, она га дочекује врло хладно, те Јанко гледа само како ће што пре побећи кући . . . . . .]

ПРЕГЛЕД

стр.

Од уредника III

Вертер 1
Све ће то народ позлатити 63
Ветар 82
Он зна све 121

Додатак
На село 157
Тешан 173
Секција 177
Вучко 193
Баба-Вујка 225
Стојан и Илинка 236
Побратими 268

ИЗДАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

I коло (1892)

1. Живот и прикључења Димитрија Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Ж. Поповић. Цена 1·40 дин.

2. С мора и са сува, црте др. Милана Јовановића. Цена 1·40 дин.

3. Даворје Ј. С. Поповића, за штампу приредио и речник и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 1·40 дин.

4. Бакоња Фра-Брне, написао Симо Матавуљ; с речником и предговором Љуб. Јовановића. Цена 2 дин.

5. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. Цена 1·40 дин.

6. Истинска Служба, написао И. Н. Потапенко, превео М. Ђ. Милићевић. Цена 1·40 дин.

7. Историја Српскога Народа, с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љуб. Ковачевић и Љуб. Јовановић, свеска I. Цена 1·40 дин.

II коло (1893)

8. Живот и Прикључења Димитрија Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор и речник написао Ж. Поповић. Цена 1·40 дин.

9. Мемоари Проте Матије Ненадовића, за штампу приредио и предговор, регистре и речник написао Љубомир Ковачевић. Цена 2·80 дин.

10. Два Идола, написао Богобој Атанацковић, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

11. Камено Доба, написао Јован Жујовић. Цена 2 дин.

12. Прве Жртве, приповетка из српске прошлости, написао Андра Гавриловић. Цена 1·40 дин.

13. Из Природе, мањи списи др. Јосифа Панчића, за штампу приредио и предговор написао Ж. Живановић. Цена 2 дин.

14. С Француског Парнаса, преводи Владимира М. Јовановића. Цена 2 дин.

III коло (1894)

15. Антологија Дубровачке Лирике, за штампу приредио и предговор и речник написао Милан Решетар. Цена 1·40 д.

16. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска I, с речником и с картом Индискога Океана и околних земаља. Цена 2 дин.

17. Песме Јована Илића, за штампу приредио Љуб. Стојановић. Цена 2 дин.

18. Драматски Списи Косте Трифковића, свеска II, за штампу приредио и предговор написао Дан. А. Живаљевић. Цена 1·40 дин.

19. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска I. Цена 2 дин.

20. Воденица на Флоси, написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска II. Цена 2 дин.

21. Историја Српскога Народа, с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, свеска II. Цена 1·40 дин.

IV коло (1895)

22. Басне Доситеја Обрадовића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Андра Николић. Цена 1·40 дин.

23. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 2 дин.

24. Нив старијих приповедака, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

25. Тамо амо по Истоку, црте др. Милана Јовановића, свеска II, с речником. Цена 2 дин.

26. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска I, с предговором, напоменама и речником. Цена 2 дин.

27. Тартиф и Тврдица, комедије од Молијера, превели Јован Ђорђевић и др. Владан Ђорђевић, за штампу приредио и предговор написао Јован Ђаја. Цена 1·40 дин.

28. Ив науке о светлости, написао Ђорђе М. Станојевић, с предговором и 158 слика. Цена 2 дин.

V коло (1896)

29. Басне Доситеја Обрадовића, свеска II, за штампу приредио и поговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

30. Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића, свеска II, за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

31. Слике из сеоскога живота, написао Јанко М. Веселиновић, свеска I. Цена 2 дин.

32. Тодор од Сталаћа, трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. Цена 2 дин.

33. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска II, с напоменама и речником. Цена 3 дин.

34. Девајтис, роман од Марије Роџевичевне, превео с пољскога Никола Манојловић — Рајко. Цена 3 дин.

35. Књига о здрављу, српско издање приредио др. Милан Јовановић — Батут, са 53 слике у тексту и 2 засебне таблице у боји. Цена 3 дин.

VI коло (1897)

36. Житије Герасима Зелића архимандрита, свеска I, за штампу приредио П. П. Ђорђевић. Цена 2 дин.

37. Босанчице, кратке приче из Сарајева, испричао Мита Живковић. Цена 2 дин.

38. Горски Цар, роман, написао Светолик П. Ранковић. Цена 3 дин.

39. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска III, с напоменама и речником. Цена 3 дин.

40. Бијесни Роландо, спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска IV, с напоменама, речником и поговором. Цена 3 дин.

41. Историја Карла XII од Волтера, превео Стојан Новаковић. Цена 3 дин.

42. Подземне воде, изданн, извори, бунари, терме и минералне воде, написао др. Светолик Радовановић, са 40 слика. Цена 2 дин.

43. Завјет, драмат у 4 чина, написао Симо Матавуљ Цена 2 дин.

VII коло (1898)

44. Житије Герасима Зелића архимандрита, свеска II, за штампу приредио П. П. Ђорђевић. Цена 3 дин.

45. Епске песме Јована Суботића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 3 дин.

46. Приповетке Лазе К. Лазаревића, свеска I, за штампу приредио и предговор написао Љубомир Јовановић; Цена 2 дин.

47. Горе доле по Напуљу, путничке цртице др. Милана Јовановића, за штампу приредио др. Никола Вулић. предговор написао А. Гавриловић. Цена 2·50 дин.

48. Уједињење Немачке, написао др. Драгољуб М. Павловић. Цена 3 дин.

49. Векфилдски Свештеник, написао Оливер Голдсмит, превео и предговор написао др. Љубомир Недић. Цена 2 динара.

50. Искрице Николе Томазеа, за штампу приредио и предговор написао Данило Петрановић. Цена 1 дин.

VIII коло (1899)

51. Домаћа писма Доситија Обрадовића, за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић. Цена 2 дин.

52. Лирске песме Симе Милутиновића Сарајлије, с предговором Андре Гавриловића. Цена 2 дин.

53. Приповетке Лазе К. Лазаревића, свеска II, за штампу приредио Љубомир Јовановић. Цена 3 дин.

54. Слике из сеоскога живота, написао Јанко М. Веселиновић, свеска II. Цена 2 дин.

55. Ивкова слава, приповетка Стевана Сремца. Цена 2 динара.

56. Исландски рибар, роман Пјера Лотија, с француског превела Тилија Довијанићева. Цена 2 дин.

57. Воћке и воће, написао Благоје Тодоровић. Цена 4 динара.

Сва досадашња кола књига могу се добити преко повереника или непосредно од Управе Српске Књижевне Задруге, и то: I, II, III и IV по цену од 7, V, VI, VII и VIII по цену од 10, а сва кола заједно по цену од 6 динара од кола.

ЗАБАВНИК

СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

стаје за све задругаре годишње четири динара или круне, за незадругаре седам динара или круна; уз то, добротвори, оснивачи и повереници добивају бесплатно и лепе тврде корице, када се сврши које од дела која излазе у „Забавнику“.

Година прва „Забавника“ (свеске 1—6) има ова дела:

1. Обломов, роман у четири дела, написао И. А. Гончаров, превео с руског Милован Ђ. Глишић. . . 4·— дин.

2. Богородичина Црква, роман у три дела, написао В. Иго, превео с француског Душан Л. Ђокић. (Свршетак је у „Забавнику“ за 1899 годину.) . . 3·— дин.

3. Приповетке I, у којој су збирци ови преводи: Оргуљаш из Поникла, написао Хенрих Сенкјевић; Свеци ратују, написао Ђовани Верга; Јолантини сватови, написао Херман Судерман; Прва велика прашка трговина пауцима, написао Ладислав Строупежницки; Жан Гурдон, написао Емил Зола; Давид Свен, написао Н. Хоторн; Гушчар, написао Херман Судерман; Пребрана пшеница, написао Н. С. Љесков; и Три девојчице, написао Пол Бурже. распродано.

Година друга „Забавника“ (св. 7—12) има ова дела:

1. Богородичина црква, роман у три дела, написао В. Иго, превео с француског Душан Л. Ђокић. (Свршетак.)

2. Давид Коперфилд, роман, написао Ч. Дикенс, превео с енглеског Драгомир М. Јанковић. (Наставиће се и у свескама 1900 године.)

3. Рат и мир, роман, написао Л. Н. Толсти, превели с руског Окица Глушчевић и Милован Ђ. Глишић. (Наставиће се и у свескама 1900 године.)

4. Приповетке II. (Анта, написао Болеслав Прус; Јунак нашега доба, написао Доменико Ровета; Стратоника, написао Јулије Зејер; Широка плећа, написао Фридрих Шпилхаген; *На прелому*, написала О. Н. Чјумина, и друге приповетке.)

Stanford University Libraries
3 6105 124 444 311

PG
1418
L353 A6
1898
v.2

Stanford University Libraries
Stanford, California
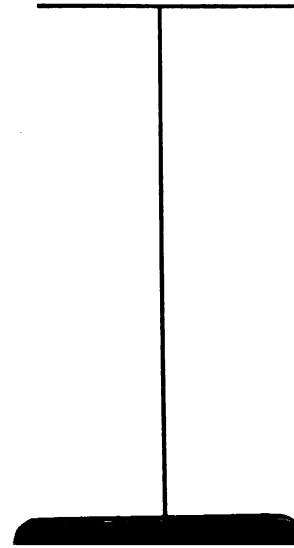
Return this book on or before date due.